

Т.Є.Недашківська

***Експеримент у
психолінгвістиці
(з досвіду роботи)***

Житомир – 2020

УДК 81.161.2'23

*Рекомендовано до друку вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана
Франка (протокол № 1 від 27 серпня 2018 р.)*

Недашківська Т. Є. Експеримент у психолінгвістиці (з досвіду роботи) : монографія. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. – 230 с.

Рецензенти:

Шевчук Т. С. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства, слов'янських мов і світової літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Іванова Л. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янських мов Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Вигівський В. Л. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янських і германських мов Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Монографія містить матеріали багаторічної роботи автора в царині психолінгвістики. Висвітлено проблеми експеримента в лінгвістичних розвідках, можливостей використання його результатів у дослідженні мовної та концептуальної картин світу. Проаналізовано структуру, представлено моделі асоціативних полів стимулів сфери державного управління, які сформовані у професійній картині світу професіоналів цієї сфери.

Монографія стане в нагоді психолінгвістам, когнітивістам, магістрантам, аспірантам – усім, хто займається зазначеною проблематикою

ЗМІСТ

Мовна норма в інформаційній системі (управлінський аспект)	6–18
Вільний асоціативний експеримент як метод наукового дослідження та можливості його застосування для вивчення проблем державної служби	18–32
Професійність державних службовців: компетентнісний підхід	32–44
Асоціативне значення понять <i>державна служба</i> та <i>державний службовець</i>	44–59
Компетентність та компетенція державного службовця як наукова проблема	59–78
Професійна компетентність та компетенції державного службовця: об'єм термінологічного значення понять	78–91
Специфіка концептуалізації сучасних понять публічної сфери (прикладний аспект)	91–102
Прикладний аспект психолінгвістичних досліджень	102–114
Психічне, логічне і лінгвальне у парадигмі картини світу	114–126
Про будову фрагмента професійної картини світу державного службовця	126–140
Семантична конструкція асоціативного поля (на матеріалі асоціативного експеримента)	140–151
Концепти <i>керівник, посадовець, громадянин, людина, народ</i> у професійній свідомості державних службовців	152–166

Асоціативне семантичне поле концептів <i>професійність, служіння, мета, повноваження, завдання у професійній свідомості державних службовців</i>	166–181
Особистість у професійній концептосистемі державних службовців	181–192
Відображення різновидів професійної діяльності у свідомості державних службовців	193–204
Особливості сприйняття державними службовцями нових термінологічних понять	204–217
Фразеологізми з компонентами <i>серце й око в наївній картині світу українця</i>	217–228

***Моєму чоловікові,
без кохання, розуміння, підтримки
якого не було б цієї книги***

Передмова

Ця монографія є своєрідним проміжним підсумком двадцятип'ятирічної роботи в царині психолінгвістики. Тому в книжку включено дослідження різних років. Нам важливо було показати еволюцію своїх поглядів, можливість використання психолінгвістичних методів для вивчення інших наукових сфер, а найбільше – прикладні можливості таких досліджень, зокрема для сфери державного управління, оскільки вона стосується всіх людей.

Ця книга з'явилася на світ завдяки людям, які зародили та розвинули в мені дослідника. Моя перша вчителька Ф. Н. Кігель відкрила світ мови та літератури, а М. З. Котляр показав його глибину. У Житомирському державному педагогічному інституті ім. І. Я. Франка І. О. Федоровська, В. В. Дяченко, М. О. Лецкін привели мене до наукового всесвіту лінгвістики, а в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка Л. І. Шахова та М. О. Карпенко дали змогу відчувати себе професіоналом.

У психолінгвістику ж мене привела талановита людина, яка запитала, що це за наука. Відповідь на це запитання ми до цього часу шукаємо разом, бо тепер колишня студентка – кандидат філологічних наук, доцент О. Ф. Загородня, фахівець у галузі структурної та прикладної лінгвістики, яка підготувала та захистила дисертацію під моїм керівництвом. Я пишаюся

досягненнями інших своїх обдарованих учнів – кандидатом філологічних наук, доцентом Л. В. Кушмар, кандидатом філологічних наук О. В. Денисевич, Т. В. Власовою.

Лінгвістика та психолінгвістика не відбулися б, якби не мої батьки й моя сім'я – моя підтримка, моя опора, моє найвище досягнення.

МОВНА НОРМА В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ (управлінський аспект)

Людина у сучасному суспільстві живе не лише, а точніше, не стільки у світі речей та енергій, скільки у світі безперервних інформаційних потоків. Потік інформації, що на перший погляд здається хаотичним, насправді являє собою складний систематизований процес (процеси) передавання / одержання, накопичення, зберігання та обробки інформації.

У найзагальнішому розумінні інформацію можна розглядати як повідомлення. Якщо повідомлення приймається якоюсь системою (чи то живим організмом, чи людиною, чи створеною штучною інформаційною системою, наприклад, факсом, комп'ютером тощо), то змінює інформаційний стан цієї системи, а у певних випадках може стати стимулом (розпорядженням, командою), що спонукає до здійснення операцій або дій, до початку або завершення заданого процесу. Скажімо, повідомлення Гідрометцентру про похолодання на наступний день може змусити когось одягнутися тепліше, а прогноз економічного оглядача журналу про зміну курсу валют призведе до того, що хтось із читачів звернеться до банку, щоб скоректувати власне фінансове становище. Тобто інформація спроможна виконувати функцію управління.

Будь-який інформаційний процес передбачає наявність таких компонентів та відношень між ними: адресант ↔ повідомлення ↔ адресат.

Зміст повідомлення не є матеріальним, він не може бути переданий та сприйнятий безпосередньо. Носієм змісту стає певний фізичний сигнал. Сприйняття змісту відбувається у результаті декодування матеріального сигналу. Якщо повідомлення передається у вигляді мовленнєвого висловлювання, то фізичним носієм є акустична дія (послідовність звукових хвиль з урахуванням модифікацій сили, частоти, висоти, тембру тощо, притаманних індивідуальним органам мовлення). Функції елементів коду при мовленнєвому спілкуванні виконують елементи мовної системи. Цей код необхідно знати як адресантові, так і адресатові. При усному спілкуванні канал зв'язку – вокально-аудитивний. Відправником сигналу є мовець, його мозок та мовленнєвий апарат забезпечують процес кодування повідомлення та передавання акустичного сигналу, тобто працюють як передавач, використовуючи вокальні можливості каналу. Одержувачем сигналу є слухач. Він сприймає сигнал і декодує його за допомогою приймача – органів слуху та мозку, що використовують адитивні можливості каналу. Повідомлення характеризується тим, що воно відноситься до певної теми, має свій предмет (подію, сцену тощо, відображувану у свідомості). У якій би формі – усній чи писемній – не відбувалося передавання інформації за допомогою мовленнєвого висловлювання, головною умовою та вимогою є адекватність. Тому для справжнього взаєморозуміння адресант й адресат повинні користуватися такою системою коду, кожний елемент у якій декодується учасниками комунікації однаково, інакше наступна реакція одного чи другого може не відповідати очікуваній. Так, вживання модного нині неологізму *преференції* у невідповідній аудиторії призведе до неточного розуміння слухачами смислу повідомленого. Отже, мова, за допомогою якої відбувається кодування / декодування повідомлення, має

бути такою, що може забезпечити збереження смислу та розуміння.

Мета роботи – проаналізувати значення норми літературної мови у процесі декодування повідомлень, одержуваних у комунікативних актах працівниками сфери державного управління та їх роль у забезпеченні державотворчої функції мови.

Кожна розвинена мова існує одночасно у двох формах – нелітературній та літературній. Обидві форми побутують у різних варіантах.

До нелітературної мови відносять соціально детерміновані варіанти її: діалекти, або мову мешканців певних обмежених територій (наприклад, поліські, гуцульські, наддніпрянські говірки), жаргон, або мову окремих суспільних груп (наприклад, програмістів, молодіжний), просторіччя, або мову людей з недостатнім рівнем освіти, суржик, або мову, що містить чужорідні елементи, безпідставно перенесені з іншої, як правило, близькоспорідненої мови тощо [див. 1; 132, 151, 402]. Зрозуміло, що кожен з різновидів містить такі елементи (коду), що можуть бути зрозумілими винятково для локальних користувачів, тому не можуть повноцінно використовуватись для спілкування між представниками різних груп.

Таке завдання – повноцінне безперешкодне спілкування – спроможна виконати літературна мова.

Прийнято вважати, що “літературна мова – це основна, наддіалектна форма існування мови, що (форма) характеризується більшим чи меншим ступенем обробки, поліфункціональністю, стилістичною диференціацією та тенденцією до регламентації” [1; 270]. За своїм статусом літературна мова протиставляється соціально детермінованим

різновидам як найвища форма існування мови, що вербально забезпечує усі вияви культури, включаючи політичну.

Коли ведеться про літературні мови епохи нації, зазвичай називають такі їх спільні особливості: обробленість, упорядкованість літературної мови у порівнянні з її іншими різновидами; кодифікована нормативність, яка включає також поширені варіанти; стабільність, неперервність традиції для збереження основ літературної мови протягом доволі тривалого часу, щоб забезпечити адекватне розуміння; обов'язковість для всіх носіїв – користувачів літературної мови, її наддіалектність; високорозвинена стилістична диференціація; універсальність, тобто можливість обслуговування усіх сфер комунікації; наявність усного та писемного різновидів. Названі ознаки існують у комплексі, без якоїсь із них уявлення про літературну мову буде неповним [див. 2; 175–176]. Відносно української мови варто зазначити, що, крім кодифікованої літературної мови, використовуваної в Україні, існують ще й локальні різновиди, поширені у діаспорі, які у значній кількості норм не співпадають (порівняйте зі станом іспанської, французької, англійської та деяких ін. мов, які в умовах кожної нації та країни використання прагнуть самостійності, що призвело, наприклад до формування американського варіанту англійської паралельно з британським).

Різні історичні умови вимагають від літературної мови виконання різного функціонального навантаження. Провідною умовою при цьому стає рівень суспільного розвитку та загальної культури народу, а також умови формування літературної мови. Наприклад, класична арабська літературна мова формувалася у період розквіту Арабського Халіфату (7-8 ст.) насамперед як мова мусульманської релігії, а тоді вже поезії, науки, освіти на тлі загального високого розвитку культури. А літературні мови Західної Європи

складалися переважно на основі народних мов, формуючись через народний епос, поетичні та прозаїчні жанри художньої літератури, а науку й освіту вони почали обслуговувати відносно пізно через панування у цих сферах латини, яка, будучи мовою католицтва, завдяки релігійному впливу функціонувала в них ще доволі довгий час (а терміносистеми фундаментальних наук до сьогоднішнього дня будуються зокрема на основі латинських етимонів).

Функціональне навантаження, а значить, і статус, літературних мов, можуть бути різними. Вони залежать від того, які сфери спілкування закріплюються за тією чи іншою формою існування мови, від мовної ситуації, характеру та числа її компонентів. Зустрічаються випадки, коли у сфері усного спілкування панують територіальні діалекти, а вживання літературної мови обмежується сферою писемного використання. Це спостерігалось у багатьох країнах у різні історичні періоди, зустрічається й тепер, наприклад у Швейцарії з німецькою мовою. Інший вияв обмеження функцій – вживання у певних сферах спілкування чужої літературної мови, наприклад у окремі історичні періоди класичної арабської мови у іранських та тюркських народів, класичної китайської – у японців та корейців, врешті, російської або польської – в українців.

Зрозуміло, що таке розмаїття у використанні мови (мов) у конкретних адміністративно-територіальних межах (державних чи то інших) призводить до суттєвого ускладнення процесу кодування / декодування інформації, створює плідний ґрунт для виникнення непорозумінь. Особливо складно досягти виконання мовою державотворчої функції, яка пов'язана насамперед зі специфікою сфери державного управління. Від уміння державних службовців та політиків будувати повідомлення залежить те, як громадяни держави (носії різних форм мови та різних мов)

декодуватимуть передану інформацію і, взявши її до відома, використовуватимуть. Тут особливо гостро постає проблема адекватності сприйняття. Адресати формують уявлення про сферу управління, декодуючи одержувані повідомлення (в усному спілкуванні з представниками держави або через певні текстові документи). Чим точніше адресати зрозуміють передану інформацію, тим точнішими будуть їх дії у відповідь. Скажімо, за нашими спостереженнями протягом останніх восьми років, паралельне існування двох назв однієї й тієї ж самої посади – старої (а, можливо, поки лише застаріваючої) *завідуючий* та нової *завідувач* – час від часу викликає незадоволення тих, кому не подобається новація, від них часто чуємо, що подібні зміни не потрібні, їх використовують лиш для того, щоб створити враження про роботу, а не для поліпшення справи, нібито посадовці лише того й прагнуть, щоб створити плутанину, навіть у назвах посад, аби не виконувати належним чином своїх обов'язків. Недостатнє розуміння мовцями ситуації, відсутність сталої мовної звички, альтернативний вибір одного з варіантів при вживанні слова, пов'язаного з державною сферою, призводять до незадоволення існуючою ситуацією. Це стосується й інших елементів офіційно-ділового стилю мови, а також мови засобів масової інформації. А оскільки мова як засіб кодування впливає на формування й розвиток свідомості та мислення, то вона (мова) стає й засобом формування емоційно-оцінкового сприйняття мовцями реалій. Звідси й не завжди справедливі нарікання на слабкість державного управління. Ось чому учасникам комунікації у цій сфері, а також тим, хто опосередковано з нею пов'язаний, до вибору мовних засобів слід підходити дуже вдумливо та виважено.

Чому ж такою серйозною виявляється роль літературної мови у формуванні суспільних поглядів? Чим пояснюється така ситуація?

Літературна мова завжди формується у результаті колективної творчої діяльності, тому являє собою історичну категорію: певні зміни у соціальній свідомості носіїв накладають відбиток на мову. Відмінності історичних шляхів народів обумовлюють своєрідність мовних ситуацій, відбиваючись на специфіці розвитку та характері літературної мови. Так, у сучасній Норвегії співіснують дві літературні мови (букмол та лансмол), вони виконують однакові функції універсального засобу спілкування, але створилися внаслідок різних причин: перша – під час датського панування на основі взаємодії датської мови з норвезьким койне м. Осло, а друга – на основі місцевих діалектів. Скажімо, у російській комунікативній традиції протягом першої половини 19 ст. співіснували національна літературна мова, започаткована О.С.Пушкіним та іншими письменниками, з літературною французькою, якою користувалися представники суспільної еліти. Російська та французька мови відрізнялися вживанням у різних сферах спілкування, тому фактично це була ситуація диглосії. Це ж можна стверджувати й відносно української мови (хоча традиційно ведуть мову лише про білінгвізм), яка навіть у радянський період 20 ст., коли, здавалося б, було конституційно задекларовано можливість вільного її використання в усіх сферах, зазнавала обмежень у вживанні: територіальних – у сільській місцевості українська, в містах переважно російська, соціальних – особи з більш високим рівнем освіти віддавали перевагу російській, з менш високим рівнем освіти користувалися українською або, намагаючись за деяких обставин нібито підвищити свій соціальний статус в очах співрозмовників, використовували суржик.

Літературна мова характеризується певним рівнем обробки. Він може бути різним, але завжди передбачає відбір мовних явищ на основі більш або менш усвідомлених критеріїв, тобто відносна регламентація існує навіть за

відсутності кодифікованих норм. Отже, поняття норма є однією з визначальних категорій лінгвістики. Під нормою розуміють “сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства” [3; 387]. Проблеми норми та її кодифікації завжди уважно вивчаються лінгвістами [4, 5, 6, 7, 8]. У вузькому розумінні вважається, що норма як сукупність стабільних та уніфікованих мовних засобів і правил їх вживання, які свідомо культивуються суспільством, є специфічною ознакою літературної мови національного періоду розвитку. У широкому розумінні норму трактують як обов’язкову ознаку мови на всіх етапах розвитку [1, с. 338; 3; с. 388]. Головною відмінністю норми національної літературної мови є її (норми) фіксованість у спеціальних документах – словниках різних типів, академічних граматиках, спеціальних довідкових посібниках тощо. Вчасна кодифікація норми – одне з найважливіших завдань лінгвістів та відповідних державних органів.

Норма є власне лінгвістичною категорією, але можливість використання її практично усіма носіями національної мови робить норму водночас категорією суспільною, адже, на відміну від усіх решти суспільних законів, лінгвістичні норми стосуються усіх без винятку носіїв національної мови – навіть якщо хтось із них не дотримується норм, він має розуміти усне та писемне мовлення тих, хто використовує нормативну мову.

Соціальний аспект норми виявляється не стільки у системі відбору та фіксації мовних явищ, скільки у системі їх оцінок. Для колективу носіїв мови важливими критеріями стають такі, як логічне оцінювання – “правильно / неправильно”, “доречно / недоречно”, естетичне оцінювання – “гарно / негарно” та ін. Як соціальна категорія мовна норма

відноситься до норм та звичаїв, властивих для суспільства різних періодів розвитку, тому вона має історичний характер, тобто є рухливою та змінюється під впливом багатьох позамовних обставин, у яких знаходяться мовці.

Рухливість та змінність впливають на стан нормативності, змушуючи її виявлятися двояко: по-перше, як сукупність реально використовуваних у мові одиниць (звуків, слів, словоформ, синтаксичних конструкцій), по-друге, як сукупність тенденцій відбору та правил використання мовних засобів.

Нормативність у першому вияві забезпечує стабільність мови, уніфікованість, звичку у використанні її засобів. Стабільність передбачає історичну сталість, традиційність, деяке обмежування можливих коливань та варіантів, територіальну однаковість норм тощо. Міра стабільності встановлюється під впливом усієї культурно-історичної ситуації. Усталеність норми протягом доволі тривалого часу полегшує процес комунікації для представників різних соціальних груп, оскільки мовці не мусять докладати додаткових зусиль для декодування повідомлень, одержуваних у спілкуванні.

У другому ж вияві нормативність передбачає можливість для несистемних мовних елементів (іноді ще не унормованих), поступово упроваджуючись у традицію використання в комунікації, змінювати норму відповідно до вимог історичної ситуації. Так, наявність у мовленні звука [ɣ] як варіанта фонемі <ɣ> в словах-винятках із загальних правил вимови ([ɣ]удзик, [ɣ]анок, [ɣ]ава та ін.) уможливила розширення зони його використання. Тепер часто можна почути [ɣ] не лише в нормативних випадках, а й, наприклад, у деяких запозичених словах – [ɣ]радіація, інте[ɣ]рація, дивер[ɣ]енція та ін. Навіть до українського алфавіта потрапила буква ɣ, хоча повноважного обґрунтування для

включення її до алфавіта за великим рахунком немає, через те що поки рано говорити про включення до системи приголосних української мови фонemi <г>, можна лише констатувати факт поширення в мовленні вживання звука [г] у раніше не використовуваних випадках. Подібна ситуація склалася з вживанням закінчення –у на місці нормативного –а в родовому відмінку деяких іменників чоловічого роду однини, які є найменуваннями наукових понять, тобто термінами, наприклад, відмінку, суржику, генератору замість відмінка, суржика, генератора. Цікаво, що у різних словниках близьких років видання неоднакові пропозиції щодо закріплення норм.

Історизм літературної мови детермінований постійною більшою чи меншою розбіжністю між нормою та реальним уживанням мови, залежно від історичного етапу розвитку суспільства, його соціальною структурою та мовною ситуацією.

Сучасний період розвитку України як держави й українського народу як суспільної єдності неоднозначно впливає на мовну ситуацію загалом і на нормалізацію мови зокрема. З одного боку, державна незалежність відкриває нові можливості для розвитку мови, насамперед у розширенні сфер використання, у зміцненні інтересу до оволодіння українською мовою та зростанні кількості мовців, у поглибленні наукового вивчення, у забезпеченні правових засад функціонування української мови поряд з іншими мовами. Але з іншого боку, не всі можливості використовуються повною мірою. Поки далека від досконалості юридична база, яка мала б забезпечити підвалини для подальшого розвитку мовної ситуації. Очевидно, що досить тривалий час ще даватиметься взнаки інертність свідомості значної кількості громадян України, які поки не можуть позбавитися стійкої звички

користуватися російською мовою у ситуаціях, що не вимагають регламентації (у побуті, в громадських місцях, навіть в усній формі ділового спілкування тощо), а звичка та зручність, як відомо, є основними законами мови. Крім того, своєрідно впливає на традиційну літературну мову мова українців діаспори, яка іноді здається більш “правильною”, через те що не зазнала серйозного впливу російської у 20 ст. А відтак – накладається відбиток на процес нормалізації мови, коли пропонуються нові варіанти норми, що не пройшли, так би мовити, природній відбір. Наприклад, з’являються пропозиції відмінювати запозичені іменники типу *метро, депо, кіно* за моделлю іменників середнього роду типу *вікно, село*, що у непрямих відмінках набувають форми *метра, депа, кіна, метру, депу, кіну, метром, депом, кіном* і т.д. Менш яскраво виглядає поширена тепер практика, запозичена з публіцистичного стилю, вживати у діловій документації лише ім’я або ініціал імені без по батькові або ініціала по батькові – Іван Петренко або І. Петренко, – хоча офіційне, зафіксоване у паспорті (основному документі) найменування особи обов’язково включає по батькові. То ж наскільки правомірно посадовці використовують новацію? Під впливом того ж публіцистичного стилю побутують, зокрема й в органах управління, іменники *парламент, спікер* замість *Верховна Рада* та *Голова Верховної Ради*, але конституційно закріплені останні назви з відповідним смисловим навантаженням, яке у названих синонімічних поняттях не тотожне. Зазначені запозичення цілком нормативні в українській мові для назв законодавчих органів та їх керівників у багатьох країнах, але щодо вітчизняних реалій вони (запозичення) вживаються поки ненормативно.

Визнання нормативності мовного явища чи факту ґрунтується на наявності комплексу принаймні трьох ознак:

відповідності нового явища системі та структурі мови; факті масової та регулярної відтворюваності явища у процесі комунікації; суспільному схваленні та визнанні відповідного явища нормативним. Найбільш адекватною формою такого схвалення стає кодифікація, що фіксує вже створені мовцями норми, тобто кодифікація відбувається внаслідок зміни звичок мовців, ретроспективно – до таких висновків прийшли визнані у світовій науці мовознавці Празької лінгвістичної школи, Німеччини, радянські вчені [1, с. 338].

Якщо шлях кодифікації змінити на зворотній – від пропозицій окремих людей до широкого загалу, – то норми для носіїв мови стають штучним утворенням, яке потребує для засвоєння неабияких зусиль з боку десятків мільйонів мовців, створюється нестабільність не лише у літературній мові, а й у свідомості людей. Для декодування одержуваних повідомлень вони мають здійснити додаткові мисленнєві та емоційні операції, що ускладнює процес розуміння адресантом адресата, потребує додаткового часу та енергії, увага учасників комунікації розпорошується й частково відволікається від суті того, про що повідомляється. Перевантаження новаціями у пропозиціях норми, які практично не контролюються, призводять до небажання тих, хто користується українською, удосконалювати свою мову, а також до небажання тих, хто розмовляє іншою мовою, вивчати українську. Таким чином фактично стимулюється функціональне обмеження мови, принаймні у виконанні державотворчої функції. Загальнозрозуміла, усвідомлена, зрештою, звична літературна мова об'єднує людей, стримує від з'ясування “мовних” питань, забезпечує адекватне спільне розуміння громадянами одне одного, а значить працює на користь держави. Ось чому для державних службовців як офіційних представників держави надзвичайно важливо не лише досконало володіти

літературною мовою, а й виважено ставитися до пропозицій щодо вживання нових мовних варіантів, піклуватися про максимальну точність, аргументованість висловлювань, повне розуміння їх адресатами. Державні органи разом з відповідними науковими організаціями мають систематично контролювати ситуацію з нормотворенням, вивчати громадську думку перед запровадженням змін, щоб кодифікація відбувалася природнім шляхом.

Отже, стабільна літературна мова з контрольованим процесом кодифікації норм забезпечує адекватне функціонування інформаційних систем, створює більш сприятливі умови для роботи державних службовців, сприяє виконанню мовою державотворчої функції.

Список використаних джерел

1. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М.; «Советская энциклопедия», 1990. – 685 с.
2. Филин Ф.П. Истоки и судьбы русского литературного языка. – М.: «Наука», 1981. – 326 с.
3. Українська мова: Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія», 2000. – 752 с.
4. Коваль А.П Слово про слово. – К.: «Радянська школа», 1986. – 384 с.
5. Культура української мови. К.: «Либідь», 1990. – 304 с.
6. Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова.. – К.: «Наукова думка», 1984. – 254 с.
7. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: «Наукова думка», 1976. – 286 с.
8. Sprache – Nation – Norm, “Linguistische Studien”, Reihe A, Arbeitsberichte, 1973, H.3.

ВІЛЬНИЙ АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

В умовах трансформації державного управління, активізації та інтенсифікації демократичних процесів в Україні стає усе більш очевидним, що особливого значення в державному управлінні набуває постать державного службовця. Планка вимог об'єктивного (у відповідних документах [1]) та суб'єктивного (у громадській думці) характеру невпинно піднімається. Водночас відбуваються зміни й в уявленні самих державних службовців про характер власної професійної діяльності. Відповідність між зовнішніми вимогами та внутрішнім уявленням про компетенції працівника сфери державного управління має стати об'єктом систематичного вивчення, результати якого можуть враховуватися не лише у професійній підготовці відповідних фахівців, а й в атестації, під час проведення конкурсів на заміщення посад тощо. Одним з методів такого дослідження може стати вільний асоціативний експеримент, який активно використовується у психології, психолінгвістиці та інших галузях науки, що найбільш повно проаналізовано в монографії О. І.Горошко [2].

Аналіз історії створення теоретичної бази та практичного застосування вільного асоціативного експерименту в наукових дослідженнях різних галузей науки з метою обґрунтування доцільності його використання для вивчення проблем державної служби становить завдання цієї статті.

Поняття “асоціація” у термінологічному значенні почало формуватися ще в античний період. Аристотель, наприклад, помітив, що певні образи можуть виникати у

свідомості людини без явної зовнішньої причини, тобто фактично є продуктами асоціацій. Автор пропонує класифікацію на основі подібності, часової послідовності та контрасту. За Платоном, пригадування, що викликає асоціації, відбувається за подібністю та суміжністю. Народжена у філософській думці ідея одержала розвиток у різних наукових напрямках: Р.Декарт використовував поняття асоціації для розуміння того, як людина оволодіває власними пристрастями; Б. Спіноза за допомогою асоціації намагався пояснити окремі особливості руху думки; Т. Гоббс звертався до асоціації, досліджуючи та пояснюючи суміжність почуттів у просторі й часі; Д. Гартлі вважається засновником системи асоціативної психології [3, с. 68]. У подібному до сучасного термінологічному значенні термін “асоціація” вперше використовує Дж. Локк, який вважав, що при утворенні складних ідей асоціації призводять до виникнення випадкових, довільних ідей чи об’єднань ідей (забобонів, страхів тощо).

Предметом безпосереднього дослідження асоціації стали завдяки формуванню асоціативної психології (Д. Берклі, Д. Юм, Т. Браун). Асоціації стали розглядати як засоби взаємозв’язку проявів замкненої у собі свідомості. Представники британської школи (В. Вундт та ін.) у ХІХ столітті намагалися дослідити природну “історію духу”, вважаючи елементарними одиницями свідомості почуття та їх збережені копії – прості ідеї або уявлення. І вже у цей період Г.Еббінгауз почав використовувати для дослідження психічних функцій експериментальні методи [4].

Розвиток асоціативної психології у ХХ столітті пов’язують з іменами І. М. Сеченова та І. П. Павлова, які описали психологічні основи та фізіологічні механізми асоціацій. Важливо, що останній пояснював асоціації за суміжністю у часі та просторі утворенням умовних рефлексів,

тоді як асоціації за подібністю – генералізацією. І. П. Павлов експериментально довів, що асоціації гальмуються і згасають у разі відсутності біологічної чи соціальної опори умовно-рефлекторного зв'язку.

Поступово загальноновизнаною стає думка, що «асоціація – це загалом не стільки «механізм», скільки явище, – звичайно, фундаментальне, – яке саме собою вимагає пояснення та розкриття його механізмів» [3, с. 26].

Не випадково, хоча й значно пізніше у порівнянні з філософами, асоціації зацікавили лінгвістів. Розглядаючи мову як «дух народу», а її функціонування як діяльність духу, В. фон Гумбольдт поставив питання про співіснування об'єктивного та суб'єктивного у мові, можливості взаєморозуміння між людьми: мовці «торкаються одних і тих самих клавіш інструменту свого духу, завдяки чому у кожного спалахують у свідомості відповідні, але не тотжні смисли» [5, с. 166]. Під інструментом духу В. фон Гумбольдт розуміє мову, звуки якої фізично сприймаються ніби однаково, але викликають у різних людей нетотожну розумову реакцію. Розуміння забезпечується через співвідношення звукового образу з одним і тим самим предметом або явищем дійсності. І хоча словом «асоціація» філософ-лінгвіст не оперує, очевидно, що індивідуальні смисли пов'язані з її участю в усвідомленні значення.

Філософія мови В. фон Гумбольдта відбилася на подальшому розвитку мовознавства, обумовивши ідеї молодограматизму та структуралізму. Засвоївши уроки молодограматиків з їх принципом індивідуального психологізму в мові, засновник Женевської лінгвістичної школи, реформатор лінгвістики Ф. де Сосюр зумів зазирнути значно глибше. Він прагнув усе, в чому виражений певний стан мови, звести до теорії синтагм та теорії асоціацій. Синтагматичні та асоціативні відношення, так би мовити, співіснують на різних

рівнях усвідомлення у різних формах. Синтагматичні – це лінійні відношення двох або більшої кількості одиниць, асоціативні – нелінійні відношення з непередбачуваною кількістю одиниць та послідовністю їх появи в пам'яті. Поза процесом мовлення слова в пам'яті структуруються у групи, де формуються різноманітні відношення на ґрунті асоціацій. Асоціативні групи створюються не лише на основі зв'язків, які базуються на спільності, індивідуальний розум та сприйняття мовців “схоплюють” і ситуативний характер зв'язків, що виникають у кожному окремому випадку, тому у свідомості створюється стільки асоціативних рядів, скільки є різноманітних різнонаправлених відношень [6, с. 154–158].

У вітчизняному мовознавстві найяскравіше ідеї психологічної лінгвістики представляв О. О. Потебня. Для нього лексичне значення є відображенням у думці (у мисленні, свідомості) загальних уявлень мовців щодо найважливіших ознак поняття про реалію, названу словом. Будучи формою думки, слово має ще й власну внутрішню форму, яку автор називає “уявленням людини про власну думку” [7]. Очевидно, що у розумінні О. О. Потебні внутрішня форма – це асоціація з певною реалією (об'єктом, явищем, ознакою, дією), яка виникає у мовця у зв'язку з якоюсь іншою реалією за провідною ознакою.

Безпосередньо спиралися на таку особливість людської психіки, як асоціативність мислення та сприйняття, представники Казанської лінгвістичної школи, зокрема Я. Бодуен де Куртене та М. В. Крушевський. Перший пов'язував з асоціативністю теорію фонем, останній – проблему асиметрії семантики слова. М. В. Крушевський пов'язував оволодіння лексиконом мови через асоціативні зв'язки між словами, стверджував необхідність асоціативного підходу до проблеми значення, адже слово живе водночас і за лінгвальними, і за психічними законами, оскільки світ слів

відображує світ думок, а у світі думок діє закон асоціацій [8, с. 64]. Видається особливо значущим, що вчений розглядає не лише власне лінгвальні асоціації слів як знакових одиниць, а враховує й екстралінгвальні асоціації, які виникають між позначеними словами реаліями: другими до певної міри детермінуються перші та навпаки.

Таким чином, вченими попередніх періодів розвитку науки в основному було осмислено потребу дослідження асоціації як особливості людської свідомості, а також сформовано розуміння терміна «асоціація». Завдяки цьому тепер науковці не піддають сумнівам необхідність вивчення асоціацій. Надзвичайну важливість цього підкреслює Б.Ф.Ломов: «...асоціація – це психічна реальність, і її дослідження таке ж важливе, як і дослідження інших реальностей» [9, с. 111].

Сучасному науковому погляду на асоціацію притаманний системний підхід. Найбільш вдало він виявляється у аналізі О.І.Горошко [2, с. 15], для якої асоціація – це зв'язок, що виникає за певних умов між двома та більше психічними утвореннями (чуттями, сприйняттями, ідеями тощо). Актуалізація ситуації пов'язана з дією такого зв'язку, коли поява одного члена асоціації регулярно викликає появу другого (або других). Психологічною основою асоціації вважається умовний рефлекс. Асоціативні зв'язки мають глобальний характер та інтегрують усі типи вербальних та міжвербальних зв'язків.

Проте глобальність ґрунтується на суто суб'єктивному та індивідуальному характері асоціацій, специфіку яких виявляє носій мови. Власне, асоціації окремих носіїв стають рушійною силою семантичних змін у мові. Наприклад, у сучасній українській літературній мові відбувся так званий семантичний зсув у семантичній структурі слова “контора”. Поступово відбулося значне “накопичення” кількості

асоціацій, пов'язаних з бездіяльністю відповідних організацій, бюрократизацією, свідомим гальмуванням дій їхніми працівниками, яке викликало поняття “контора”, а це призвело до появи негативних конотацій значення цього слова. Натомість стало широко вживатися англійське запозичення “офіс”, що обумовило розмежування синонімічних понять (і слів) не лише за оцінкою, а й за змістом: *контора* - ‘організація, установа або організації, установи, де не завжди належним чином організовано роботу / несучасне приміщення для роботи відповідної установи’; *офіс* - ‘організація або установа, а також приміщення, що відповідають сучасним стандартам організації роботи’. “Сприймане слово (стимул, своєрідний подразнювач) породжує у нашій свідомості справді безмежну систему зв'язків та відношень, що відтворюють образи предметів, явищ, понять, дій, слів, наш емоційний стан у цей момент, а також усе те, що відклалося у життєвому досвіді індивіду” [10, с. 12].

Об'єктивне дослідження суб'єктивних асоціацій, що виникають у носіїв мови у зв'язку з тими чи іншими реаліями (побутовими, моральними, економічними, політичними і т. д., і т. д.) може бути забезпечене завдяки застосуванню методу вільного асоціативного експерименту.

У психології асоціативний експеримент розглядається як особливий метод дослідження мотивації особистості [3, с. 26]. Він дає можливість виявити асоціації, що склалися в індивіда у його життєвому досвіді. О. І. Горошко детально прослідкувала історію застосування асоціативного експерименту і відзначає, що вперше його було проведено у XIX столітті. Експеримент мав на меті дослідити індивідуальні особливості людини, тобто використовувався як тест для вивчення особистості [2, с. 19–76].

В ході асоціативного експерименту респондентові пропонується слово-стимул, яке обирається залежно від кола досліджуваної проблематики. Асоціація, що з'являється на стимул, є першою реакцією опитуваного у вигляді слова, сполучення слів, невербальної графічної позначки тощо.

Відомі три види асоціативних експериментів.

Направлений асоціативний експеримент полягає в тому, що експериментатор певним чином обмежує можливі відповіді респондентів, наприклад, вимагає асоціації лише у вигляді слів або обмежує вибір певною частиною мови тощо.

При *ланцюжковому* асоціативному експерименті опитуваному дозволяється вільна реакція на стимули, відповідати можна будь-якою кількістю реакцій без обмежень у формі, способах вираження, семантиці. Ланцюжковий експеримент небезпідставно вважають (О. О. Леонтьєв) різновидом вільного.

Найбільш активно використовують у дослідженнях *вільний* асоціативний експеримент. Респонденту пропонується повний список стимулів. Кожному з них має відповідати єдина реакція, але ні форма, ні зміст, ні спосіб вираження її не обумовлюються.

На хвилі нового пізнання світу як такого, що має ізоморфну будову, у XX столітті починають з'являтися нові галузі дослідження, які формуються на межі двох наукових дисциплін. Так створюється й психолінгвістика, коли приходить розуміння не простої близькості, а взаємозв'язку та взаємообумовленості між мовленнєвою та психічною діяльністю людини. З цього часу метод вільних асоціацій став активно та продуктивно використовуватися у різних напрямках досліджень з психолінгвістики.

Асоціативний експеримент дозволяє досліджувати особливості формування мовної та метамовної свідомості, пам'яті, мовленнєвих здібностей у дорослих та дітей.

Онтологічні розвідки показали, що розвиток значення слова в індивідуальній свідомості являє собою єдиний поступовий процес, подібний до сходження по спіралі. Він не обмежується рамками певного віку, не має розривів. Кожний новий рівень розвитку містить сліди попередніх, зміни відбуваються, оскільки нові знання народжують нові асоціативні зв'язки. Тобто значення постійно знаходиться під впливом процесів аналізу, синтезу, співставлення та класифікації, які здійснюються у свідомості людини, але не залежать від її волі [11].

Проводяться психолінгвістичні дослідження, які враховують гендерні відмінності. Вони виявляються у особливостях вибору стратегій для побудови асоціативних зв'язків, у структурі асоціативних полів тощо. Наприклад, росіяни та німці реагували на стимули «чоловік», «жінка» та ін. Виявилося, що асоціативний портрет чоловіка та жінки відрізняється у свідомості людей не лише за ознакою статі, а й за національною приналежністю. Стереотипи фемінінності й маскулінності в різних культурах не співпадають [12]. Подібні дослідження на матеріалах співставлення результатів сприйняття росіян та казахів продемонстрували аналогічну картину.

Важливого практичного значення набуває асоціативний експеримент, що проводиться на матеріалі двомовності та багатомовності. Такі дослідження виявляють подібності та відмінності у засвоєнні мови, на різних рівнях володіння нею, а також дозволяють постійно удосконалювати методику навчання іноземної мови. Застосовувати результати асоціативного експерименту необхідно й у навчанні рідної мови, оскільки звички у засвоєнні норм рідної мови переносяться на іноземну [13].

Важливим кроком стало формування термінологічного апарату, адже поступово формуються нові

поняття: асоціат, асоціативна норма, асоціативне поле (термін ввів Ш. Баллі [14]), індивідуальне та колективне асоціативні поля, асоціативне значення слова, внутрішній лексикон людини, асоціативно-вербальна мережа, асоціативна лексикографія тощо. Таким чином, можна говорити про створення методологічної бази для теоретичного та практичного вивчення процесів асоціювання у психолінгвістиці. Завдяки першому активно розширюється та поглиблюється наукове уявлення про будову загальної та індивідуальної мовної картини світу мовців. Завдяки другому з'являється можливість практичної допомоги людям у патологічному психічному стані, у стані афекту, з функціональною асиметрією мозку та ін.

Активно розробляється, однак ще далека до завершення досліджень, ключова теоретична проблема – проблема асоціативного значення слова. Воно вивчається, як вказує І. Г. Овчинникова, з лексикоцентричного та текстоцентричного поглядів [цит. за: 2, с. 29]. Прибічники першого підходу розглядають слово як основну одиницю лексики, а основну увагу приділяють вивченню ядра асоціативного поля, тобто найчастотніших реакцій на певні стимули. Текстоцентричний підхід розглядає асоціації як комплекс, який формується та існує в умовах контексту, твореного за допомогою мовних та метамовних засобів. Як правило, матеріалом досліджень слугують художні твори.

Існують різні інтерпретації асоціативного значення. Класичним тлумаченням можна вважати підхід Дж. Діза, який пов'язував асоціативне значення з психологічною структурою значення, що виявляється за допомогою розподілу потенційних відповідей-реакцій на певне слово-стимул [цит. за: 2, с. 34]. Асоціативне значення існує не ізольовано, а в системі з лексичним, граматичним, словотвірним, стилістичним, прагматичним та ін. На думку

Н. С. Болотнової, для носіїв мови асоціативне значення є асоціативно-смысловим комплексом, який закріплюється у свідомості та формується на основі семантичної структури, граматичної оформленості, словотвірної структури, мотиваційних зв'язків, фонетичних особливостей, а також традиції вживання [15, с. 16].

Масштабні дослідження наукової школи О. О. Залевської показали, що асоціативне значення структурується у вигляді моделей різних ситуацій. Розуміння слова відбувається на основі його ідентифікації через ситуацію. Необхідно враховувати типові (притаманні для національного сприйняття колективу носіїв мови) та інваріантні (індивідуальні для кожного мовця) знання, які перетинаються у асоціативному полі у вигляді своєрідних схем. Схеми знань відображають позицію суб'єкта, який мислить, у ментальному просторі [16]. Іншими словами, асоціативне значення, як і решта категорій мови, підпорядковується філософському закону про категорії загального та окремого.

За допомогою асоціативного експерименту виявляються принципи організації внутрішнього лексикону людини. Дослідження показали, що він повинен розумітися не як пасивне зібрання відомостей про мову, а як динамічна функціональна система, яка самоорганізовується внаслідок постійної взаємодії між процесом переробки та впорядкування мовленнєвого досвіду та його продуктами [17, с. 154]. Очевидно, що внутрішній лексикон є багатовимірним. Його будову структурують на поверхневий та глибинний пласти (О. О. Залевська), ядро та периферію (Ю. М. Караулов, Н. О. Золотова), семантичні мікросистеми та тематичні групи (А. П. Клименко, Н. І. Береснева). внутрішній лексикон є суб'єктивним, ментально обумовленим, тому розглядається дослідниками як засіб доступу до розуміння того, як

відбувається взаємодія людини зі світом. Так чи інакше, внутрішній лексикон дає можливість досліджувати мовну та метамовну свідомість.

Актуальним напрямком дослідження психолінгвістики та інших гуманітарних дисциплін стали зіставні асоціативні дослідження [18; 19], що ставлять за мету вивчення міжкультурного спілкування, оскільки в сучасному інтегрованому світовому суспільстві, яке рухається в бік глобалізації, виникає гостра потреба уникати національних, етнічних, комунікативних конфліктів, які певною мірою детерміновані специфікою мовної свідомості представників різних етносів. У зв'язку з цим виникає потреба у виявленні того спільного та специфічного, що наявне у свідомості представників різних культур та несвідомо визначає поведінку та загалом ставлення до світу, у розумінні того, як спосіб життя пов'язаний з формуванням картини світу етносу, чи впливають особливості культури, включаючи релігійні традиції, на мовну та метамовну свідомість.

Психо- та нейролінгвістичні дослідження (за допомогою асоціативного експерименту) процесу асоціювання у нормальних людей та людей з певними відхиленнями (афазія тощо) підготували ґрунт для досліджень особливостей мовної свідомості представників різних соціальних груп. Так, з'явилися дослідження професійної придатності за особистісними якостями людей, яким доводиться перебувати в стресових ситуаціях (пілотів, тих, кому траплялося тривалий час знаходитися в повній самотності тощо [20]), ставлення споживачів до реклами [21], уявлення про політичні, юридичні права та загалом права людини у суспільстві [22].

Отже, на зламі ХХ–ХХІ століть сфера практичного застосування вільного асоціативного експерименту значно розширилася, оскільки епоха глобалізації світового

суспільства, його політичного, соціального, економічного розвитку, катаклізмів і соціальних потрясінь потребують систематичного вивчення можливостей людської свідомості забезпечити взаєморозуміння між представниками різних культур. Тому асоціативні норми стали застосовуватися для дослідження певних галузей знань з різними цілями – політичними, соціологічними, культурологічними. Асоціативний експеримент, на відміну від решти методів, дає можливість «зазирнути» у свідомість і здійснити спробу визначити значимість тих чи інших подій, уявлень, нових понять тощо.

Державне управління, як і всі молоді наукові галузі, які створюються в умовах синергетичного розвитку, синтезує різноманітні, на перший погляд, несумісні напрямки досліджень. Проте це не повинно викликати непорозуміння чи недовіру до результатів подібних розвідок, адже практична сфера застосування нової наукової дисципліни фактично акумулює у найширшому спектрі багатоманітні й різновимірні проблеми сучасного суспільства, які можуть повноцінно вивчатися й вирішуватися тільки із залученням комплексних знань, у певному сенсі нетрадиційних методів дослідження та побудовою нових теорій.

У дослідженнях в галузі державного управління, у тому числі проблем державної служби, асоціативний експеримент поки не використовувався, хоча, на наш погляд, його застосування може бути особливо результативним. Специфіка галузі, на відміну від багатьох інших, полягає в тому, що вона (галузь) є винятково, так би мовити, антропоцентричною, так чи інакше пов'язаною з людьми, причому цей зв'язок є різнонаправленим. Відповідно до особливостей певної посади державний службовець безпосередньо та опосередковано контактує з людьми у кількох ланцюжках: робота з керівником або підлеглими,

робота з колегами, робота з громадянами та ін. Усне спілкування забезпечує прямий контакт, робота з документами – непрямий. У будь-якому випадку державний службовець виконує функцію зв'язку між людиною та державою. Можливість взаємного розуміння у таких стосунках залежить від спроможності посадовців адекватно сприймати зміст усного та письмового висловлювання і відповідно передавати його. Що ж реально відбувається? Як спілкуються державні службовці з громадянами? Чому існує обопільне незадоволення? Чи не сприймають учасники комунікації по-різному одні й ті самі поняття та дії? Як державні службовці розуміють потреби суспільства та свою роль у вирішенні проблем? На ці запитання може дати відповідь дослідження фрагменту мовної картини світу, які пов'язані з професійною діяльністю посадових осіб. Застосування методу вільного асоціативного експерименту дасть можливість вивчити асоціативне значення ключових професійних понять та побудувати асоціативні поля, що існують у свідомості державних службовців, а це сприятиме відпрацюванню шляхів удосконалення підготовки фахівців у галузі державного управління, формування їх професійних компетенцій, у чому вбачаємо перспективу для подальшого пошуку.

Вільний асоціативний експеримент доцільно використовувати для дослідження гендерних відмінностей (сприйняття та розуміння термінології, політичних та організаційних рішень тощо), готовності суспільства до змін (європейської інтеграції, демократизації тощо), правових проблем (сприйняття людьми понять верховенства права, законотворчості тощо) та ін. Аналіз побудованих асоціативних полів надасть інформацію про шляхи вирішення проблем.

Висновки.

1. Особливості людської свідомості та її впливу на суспільну поведінку тривалий час вивчаються різними галузями знань, зокрема психолінгвістикою; сформувалися експериментальні методи дослідження, які починають використовуватися соціологією, культурологією, політологією.

2. Становлення методологічної бази державного управління як синтезованої галузі має відбуватися у співробітництві з іншими науковими дисциплінами.

3. Розв'язання проблем державної служби потребує застосування сучасних методів, які мають бути адекватними предмету дослідження, відповідати його складності та багатомірності.

4. Використання експериментальних методів, зокрема вільного асоціативного експерименту, сприятиме одержанню конкретних реальних результатів досліджень, що матимуть важливе значення для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців для державної служби.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про державну службу” // <http://www.kmu.gov.ua/>
2. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.
3. Психологический словарь / Под ред. В.П.Зинченко, Б.Г.Мещерякова. 2-е изд. – М.: Педагогика – Пресс, 1996. – 440 с.
4. Шульц,Д.П., Шульц С.Э. История современной психологии: Пер. с англ. – СПб.: Евразия, 1998. – 528 с.
5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 397 с.

6. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
7. Потебня А.А. Собрание трудов; Мысль и язык / Ю.С.Рассказов, О.А.Сычев (подгот.) – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
8. Крушевский Н.В. Очерк науки о языке. – Казань, 1883. – 148 с.
9. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
10. Ульянов Ю.Е. Латышско-русский ассоциативный словарь. – Рига: Зинатне, 1988. – 187 с.
11. Рогожникова Т.М. Развитие значения полисемантического слова у ребенка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук – Саратов, 1986. – 14 с.
12. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Ин-т социологии РАН, 1999. – 200 с.
13. Залевская А.А. Свободные ассоциации в трех языках // Семантическая структура слова: психолингвистические исследования. – М.: Наука, 1971. – С. 178 – 194.
14. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
15. Болотнова Н.С. Лексическая структура художественного текста в ассоциативном аспекте. – Томск, 1994. – 210 с.
16. Залевская А.А. Значение слова и возможности его описания // Языковое сознание: формирование и функционирование: Сб. ст. / Отв. ред Н.В.Уфимцева. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1998. – С.35 – 54.
17. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т. – 1999. – 382 с.
18. Уфимцева Н.В. Языковое сознание и образ мира славян // Языковое сознание и образ мира. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2000. – С.207 – 219.
19. Терехова Д.І. Асоціативний портрет українця та росіянина // Мовознавство. – 1997. – №6. – С. 43 – 50.

20. Тойм К. Применение метода свободных словесных ассоциаций в психодиагностике // Учен. Зап. Тартуского ун-та. – 1981. – вып. 569. – С.18 – 31.
21. Батурина Л.И. Российский ассоциативный портрет современной рекламы // Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. ст. – М.: Диалог – МГУ, 1999. – Вып. 7. – С. 85 – 100.
22. Курильски-Ожвен Ш., Арутюнян М.Ю., Здравомыслова О.М. Образы права в России и Франции: Учеб. пособие. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 215 с.

ПРОФЕСІЙНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД

Нові умови розвитку суспільства у ХХІ висувають нові вимоги до кожного з членів соціуму як до особистості. З'являється потреба у набутті таких індивідуальних рис, які забезпечать людині можливість адекватного існування у змінюваних умовах. Тому змінюються цілі як загальної, так і професійної освіти. Для досягнення чотирьох фундаментальних цілей освіти – уміти жити, уміти працювати, уміти жити разом, уміти вчитися [1] – одну з загальноцивілізаційних спроб знайти шляхи адекватного розвитку особистості в нових умовах функціонування суспільства являє собою пошук відповідних компетенцій.

Компетентність, професіоналізм державних службовців на всіх етапах розвитку держави зумовлює успішність реалізації її цілей та завдань. Поглиблення політичних,

економічних, соціальних взаємозв'язків на тлі широкого інформаційного поля формує суспільний запит на управлінців нової генерації. Сучасний державний службовець для громадян – не безособова штатна одиниця певної установи, не чиновник: споживачі послуг чекають від нього компетентного рішення своїх проблем та запитів. Чисельність моделей діяльності державних органів управління збільшується, урізноманітнюються способи досягнення мети, але кожний з них висуває вимогу персональної відповідальності державних службовців за результати прийнятих ними рішень. Фактично їх обов'язком стає створення умов для формування соціально-економічного балансу між потребами економіки та соціальними потребами суспільства. Звідси постає потреба трансформації управлінської ролі суб'єктів державного управління, іншого змістового наповнення їх діяльності, нового погляду на професійність, яка з сукупності "загальнотеоретичних, спеціальних управлінських і психологічних знань, умінь і навичок" [2, с. 169] перетворюється на систему професійних компетенцій у складі професійної компетентності працівника, здатного до ефективної діяльності в змінюваних умовах. Відтак, набуває актуальності компетентнісний підхід до формування професійності державних службовців.

Мета цієї розвідки – розгляд сутності компетентнісного підходу в різних фахових сферах та особливостей його запровадження в галузі державної служби.

Компетентнісний підхід до формування, розвитку та оцінки рівня професійності фахівців, який протягом останніх років почав використовуватися у деяких галузях вітчизняної науки – педагогіці, психології, менеджменті, маркетингу, медицині та ін. – функціонує у комплексі з проблемою формування особистості, готової протягом життя змінюватися відповідно до трансформованих умов реальності.

Бачення освіти, орієнтованої на компетенції, формувалося у 70-х р.р. ХХ ст. у США. Загальним контекстом стала теорія трансформаційної граматики Н. Хомського [3], який розмежував поняття "компетенції" (знання) та "вживання", оскільки вживання (реальне використання знань мовцем та слухачем) пов'язане з мисленням, реакцією, досвідом мовця й не може безпосередньо відображати компетенцію (приховане, потенційне знання). У той же час категорія компетенції наповнюється власне особистісними складовими, включаючи мотивацію [4].

В Україні розвиток сучасної шкільної освіти пов'язують з оновленням її змісту та узгодженням його із сучасними потребами особистості та суспільства, інтеграцією до європейського та світового освітніх просторів. Це можливе у тому разі, якщо освіта буде спрямована не тільки на надання учневі необхідних знань, вироблення вмінь і навичок, засвоєння великого обсягу фактичного матеріалу, але й на розвиток здатності приймати рішення, спроможності використовувати інформаційні та комунікаційні технології, критично мислити, вирішувати конфлікти, орієнтуватись на ринку праці тощо. Одним зі шляхів досягнення такої мети є орієнтація навчальних програм на набуття ключових компетентностей і на створення ефективних механізмів їх запровадження [5]. Це свідчить про необхідність застосування компетентнісного підходу до формування навчальних програм та впровадження педагогічних технологій, що, за досвідом багатьох європейських країн, означає потребу у визначенні, відборі та впровадженні ключових компетентностей, водночас із урахуванням рівня засвоєння їх учнями при оцінюванні навчальних досягнень.

Нормативні документи, хоча й оперують традиційними поняттями (знання, уміння, навички), все ж певною мірою

орієнтують на компетентнісний підхід, оскільки передбачають, наприклад, досягнення однієї з цілей навчання – виховання у дітей бажання та вміння вчитися, іншими словами, знання, уміння та навички мають стати підґрунтям для формування життєвих компетентностей. Компетентності є тими індикаторами, які дають змогу визначити готовність молодшої людини до життя, її подальшого розвитку й активної ролі у суспільстві.

Компетентнісно орієнтований підхід до формування змісту освіти став сучасним концептуальним орієнтиром для освіти Європи. Саме набуття життєво важливих компетентностей, як вважається в багатьох розвинених освітніх системах, може дати людині можливість орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти. У різних країнах – Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Фінляндії – розроблено системи ключових компетентностей, обумовлених потребами інтегрованого суспільства, які мають набути молоді люди по завершенні навчання.

Міжнародна комісія Ради Європи розглядає поняття компетентності як загальні, або ключові, вміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові уявлення, опори, або опорні знання.

Міжнародний департамент стандартів для навчання, досягнення та освіти поняття компетентності визначає як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. Компетентність включає набір знань, навичок і відношень, які дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або виду діяльності [5].

Активно розробляється компетентнісний підхід, особливо у професійній освіті, російською педагогічною наукою [4; 6]. Визнаючи, що поняття компетенція значною мірою відповідає новій парадигмі професійної освіти, включаючи вищу, науковці продовжують пошук як визначення, так і багатоманітності компетенцій – професійних, загальних (ключових, базових, універсальних, транспредметних, метапрофесійних, надпрофесійних, ядерних тощо), академічних і т.ін. У професійній підготовці поступово відбувається поворот від кваліфікаційного підходу у бік компетентнісного, оскільки кваліфікація перестає бути остаточним результатом професійної освіти, перетворюючись на один з елементів інтегрованого нового результату навчання, освіта починає орієнтуватися на "озброєння особистості готовністю та здатністю до ефективної життєдіяльності в широкому полі різних контекстів на етапі зростаючої особистісної автономії з високими ступенями свободи й оновленими смислами та принципами гуманізму" [6, с. 8].

Потреби адекватного педагогічного оцінювання змусили по-новому подивитися на педагогічну діагностику як сукупність методів вимірювання та оцінювання кількісних та якісних показників успішності навчання. Результат навчання визначають успішністю або компетентністю. Під компетентністю розуміють здатність особи задовольняти особисті й суспільні вимоги та здійснювати певну діяльність [7], тоді як успішність визначається ступенем досягнення педагогічної, насамперед навчальної, мети.

Предметом обговорення дослідників є також життєві компетентності, хоча наразі дискусія навколо цього поняття більшою мірою розвивається щодо кола професійних компетентностей як результату професійної підготовки [8].

Галузі, пов'язані з управлінням людськими ресурсами, із забезпеченням потреб людей, активніше за інші застосовують компетентнісний підхід до формування та оцінювання професійності спеціалістів.

Підхід, заснований на компетентності, розроблявся у 1980 – 1990 роках у Великій Британії як засіб оцінки рівня кваліфікованості людей за певними критеріями. Це було зумовлено потребою підвищення професіоналізму працівників та ефективності роботи організацій: інтеграція в рамках ЄС та рухливість робочої сили змусили знаходити критерії та порівняльні орієнтири для різних країн. Агентство стандартів тренінгу ввело термін *компетентність* (competence, множина competences) та визначило її як «дію, поведінку або результат роботи, які людина повинна продемонструвати» [9, с. 7]. При такому підході компетентність розглядається не лише як ознака професіоналізму, а стає мірилом, стандартом професійної діяльності.

Ситуація зростання конкурентноздатності промисловості США на світовому ринку у той самий період часу висуває потребу утримання цієї тенденції. З цією метою стали досліджувати роботу успішних менеджерів, щоб визначити їх методи й відтворити, знайти можливість сформуванню найкращі професійні якості у інших людей. Вводиться термін *компетенція* (competency, множина competencies) – «головна риса індивідуума, що причинно обумовлює ефективне та винятково якісне виконання роботи» [9, с. 7]. Так запроваджується підхід, оснований на компетенціях, тобто пошук для кожної окремої виробничої чи організаційної структури комплексів таких індивідуальних рис людей, що забезпечать високий рівень професіоналізму та результативність діяльності.

Таким чином, у сфері професіоналізму компетентнісний підхід – це термін, який номінує два різних бачення проблеми: погляд на ознаки професіоналізму в аспекті стандартних професійних дій (підхід, оснований на компетентності), тобто ефективний кінцевий результат діяльності, або в аспекті індивідуальних рис людини (підхід, оснований на компетенціях), які забезпечують ефективність професійних дій, тобто засоби на шляху досягнення успіху.

Категорія "професійна компетентність" є загальнонауковою, проте у різних галузях знань виділяються різні сторони її сутності [10, с.17].

Зазвичай компетентність розглядають як інтегральне явище [11], виділяючи в ньому компетентність, що сприяє інтеграції рішень, застосуванню умінь та навичок в умовах швидко змінюваних вимог зовнішнього середовища, концептуальну компетентність, емоційну компетентність, культурну компетентність, компетентність в окремих сферах діяльності тощо.

Російські дослідники підходять до вивчення професійної компетентності з трьох аспектів. З погляду діяльнісного підходу компетентність містить знання, уміння, навички та способи виконання роботи на високому рівні кваліфікації відповідно до конкретних умов для задоволення певних потреб. З погляду особистісно-діяльнісного підходу компетентність представлена через стан особистісної сфери людини як інтегративна якість, яка опосередковує діяльність і направлена на підвищення її ефективності. З погляду акмеологічного підходу, що синтезує принципи діяльнісного й особистісно-діяльнісного, компетентність аналізується з урахуванням тих закономірностей, умов та чинників, які забезпечують вищий рівень у певній сфері діяльності зрілих людей [10, с.15]. Так чи інакше, говорять про *професійну*

компетентність, хоч розглядають її то як фактор ефективності діяльності, то як характеристику професіоналізму.

Компетентнісний підхід починає поступово впроваджуватися у професійній сфері державного управління, більшою мірою у практику роботи, меншою – на рівні теоретичного обґрунтування, оскільки нагальні потреби організації діяльності в нових умовах змушують вживати заходів, навіть за відсутності потрібного теоретико-методологічного фундаменту.

Вимоги професіоналізму та компетентності державних службовців впливають із сутності державної служби як специфічного виду професійної діяльності. Для того щоб забезпечити достатній рівень професіоналізму державних службовців, треба створити необхідні організаційно-технічні умови для їх кваліфікаційного розвитку. Професійний розвиток не може відбуватися стихійно, він вимагає свідомого організаційного впливу та регулювання кадрових та трудових відносин у сфері державного управління.

В Україні лише започатковується застосування компетентнісного підходу до формування професійності державних службовців. Таке завдання сформульоване Головним управлінням державної служби України [12] і частково реалізується у проекті розпорядження Кабінету Міністрів України «Про типовий паспорт посади державної служби» [13]. Проект передбачає визначення компетенцій за посадами у поєднанні з компетентностями державного службовця, що аргументується основними рисами співвідношення понять *компетенція* та *компетентність*, які розглядаються у діалектичному зв'язку із специфікою розвитку кожного з них. Компетентність вважається похідною від компетенції і є характеристикою індивідуальної специфіки кожного окремого суб'єкта як носія компетенції. Компетенція реалізується залежно від особистісних характеристик

суб'єкта, рівня професійних, спеціальних знань. На формування компетенції здійснюють вплив соціальне замовлення, рівень розвиненості суспільства і його окремих представників, конкретно-історичні цілі тощо. На формування компетентності впливають також сама компетенція та особистісно-морально-ділові риси суб'єкта. Фактично використовується термін *компетенція* у традиційному значенні 'повноваження, пов'язані з посадою', а термін *компетентність* у новому розумінні 'риса та якість людини, яка займає посаду'. Таке вживання може ускладнити сприйняття державними службовцями нового змісту та вимог до професійності.

Державна служба – комплексний організаційно-правовий та соціальний інститут, що забезпечує виконання державними службовцями конституційних функцій держави, діяльність органів державної влади, інших державних органів, окремих державних установ, а також повноважень осіб, які обіймають державні посади в Україні. Серед основних принципів державної служби в Україні законодавчо фіксуються принципи професіоналізму та компетентності [14]. Поняття професіоналізму та компетентності не є тотожними. Професіоналізм являє собою набуту особистістю якість, що відповідає професійним вимогам, тоді як компетентність – це ступінь вияву властивого для людини професійного досвіду у рамках повноважень конкретної посади. Можна констатувати, що компетентність – це вищий ступінь розвитку професіоналізму.

Компетентність не може розглядатися лише як когнітивний компонент професіоналізму (складова знань). Оскільки все частіше вона визначається через поняття "здібність", "готовність", "особистісні риси", то у зміст професійної компетентності включають також уміння й навички, особистісні професійно значимі якості, які в такому

разі трансформуються у компетенції. Готовність до прояву компетенцій відображає мотиваційний аспект, досвід їх застосування у стандартних та нестандартних ситуаціях – поведінковий аспект, ставлення до змісту компетенцій та об'єкта їх застосування – ціннісно-смысловий аспект, вольова регуляція виявлення компетенцій – емоційний аспект [4].

Професійна компетентність об'єднує компетенції різного рівня значущості та характеру використання. Компетенції, що пов'язані з успішністю особистості у швидко змінюваному світі, як правило, називають ключовими. Вони необхідні для всіх спеціальностей і виявляються через здатність виконувати професійні дії на основі використання інформації, комунікації, основ загальної культури поведінки особистості у суспільстві. Специфіку певної професійної діяльності відображають компетенції, які називають базовими. Для державних службовців такими можна вважати компетенції, необхідні для ведення професійної діяльності у контексті сучасних вимог. Специфіка конкретної предметної сфери професійної роботи вимагає спеціальних компетенцій, потрібних для реалізації ключових та базових.

Професійна компетентність державного службовця – це система професійних компетенцій відповідно до повноважень, передбачених посадою. Компетенції – особистісні риси людини, що зумовлюють рівень управлінських, економічних, політологічних, етичних, соціально-психологічних та інших знань та вмінь державного службовця, включаючи його здатність творчо мислити, готовність брати на себе відповідальність, передбачати результати своєї діяльності й критично оцінювати її наслідки, грамотне володіння інноваційними управлінськими технологіями в умовах ринкових відносин, готовність до самоосвіти, людинознавську освіченість, які працівник може

ефективно застосовувати в різних ситуаціях та адаптувати до змінюваних умов роботи.

Доцільність застосування компетентнісного підходу для становлення, розвитку та удосконалення професіоналізму державних службовців зумовлена орієнтованістю на кінцевий результат – діяльність висококваліфікованого фахівця, здатного ефективно використовувати особистісні можливості для успішних професіональних дій.

Висновки.

1. Компетентнісний підхід до формування, розвитку та оцінки рівня професійності фахівців функціонує у комплексі з проблемою формування особистості, готової протягом життя змінюватися відповідно до трансформованих умов реальності. Тому сучасна педагогічна наука у загальній та професійній підготовці орієнтована на кінцевий результат – формування компетентної людини, здатної адекватно реагувати на виклики часу.

2. У сфері професіоналізму компетентнісний підхід – це термін, який номінує два різних бачення проблеми: погляд на ознаки професіоналізму в аспекті стандартних професійних дій (підхід, оснований на компетентності), тобто ефективний кінцевий результат діяльності, або в аспекті індивідуальних рис людини (підхід, оснований на компетенціях), які забезпечують ефективність професійних дій, тобто засоби на шляху досягнення успіху.

3. В Україні законодавчо фіксуються принципи професіоналізму та компетентності у державній службі. Поняття професіоналізму та компетентності не є тотожними. Професіоналізм являє собою набуту особистістю якість, що відповідає професійним вимогам, тоді як компетентність – це ступінь вияву властивого для людини професійного досвіду у

рамках повноважень конкретної посади. Компетентність – це вищий ступінь розвитку професіоналізму.

4. Професійна компетентність державного службовця – це система професійних компетенцій відповідно до повноважень, передбачених посадою. Компетенції – особистісні риси людини, що зумовлюють рівень знань та вмінь державного службовця, які працівник може ефективно застосовувати в різних ситуаціях та адаптувати до змінюваних умов роботи.

5. Застосування компетентнісного підходу для становлення, розвитку та удосконалення професіоналізму державних службовців направлене на кінцевий результат – формування сучасного фахівця, здатного ефективно використовувати особистісні можливості для успішних професіональних дій.

Продовження роботи пов'язане з дослідженням особливостей формування професійності державних службовців і спробою побудови сучасної моделі їх професійної компетентності та формату компетентностей.

Список використаних джерел

1. Доклад международной комиссии по образованию, представленный ЮНЕСКО, "Образование: сокровище скрытое". – М.: ЮНЕСКО, 1997.
2. Малиновський В.Я. Словник термінів та понять з державного управління. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.
3. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 259 с.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // <http://aspirant.rggu.ru/article.html?id=50758>
5. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // <http://www.pld.org.ua>

6. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании (К освоению компетентного подхода) // Высш. образование в России. – 2004. - №11. – С. 3 – 13.
7. Основи педагогічного оцінювання. Частина 1. Теорія: Навчально-методичні та інформаційно-довідкові матеріали для педагогічних працівників/ За заг. ред. Ірини Булах. – К.: Майстер-клас, 2005. – 96 с.
8. Життєва компетентність особистості: Наук.-метод. посіб. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
9. Гарет Робертс. Рекрутмент и отбор. Подход, основанный на компетенциях./ Л. Зайко (пер.) – М.: НІРРО, 2005. – 288 с.
10. Акмеологическая оценка профессиональной деятельности государственных служащих: Учеб. пособие. Изд. второе, перераб. и доп./ Под. общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 166 с.
11. Равен, Джон. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация.- М.: Когито-Центр, 2002. – 395 с.
12. Професійна державна служба: що зроблено і що далі? Публічна доповідь про основні результати діяльності у 2005 році / Головне управління держ. служби України / Тимофій Мотренко (ред.), Андрій Вишневський (упоряд.). – К., 2006. – 24 с.
13. Про типовий паспорт посади державної служби / Розпорядження Кабінету Міністрів України (проект). – <http://www.academy.gov.ua/>
14. Закон України “Про державну службу” // <http://www.kmu.gov.ua/>

АСОЦІАТИВНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ТА ДЕРЖАВНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ

Ефективність професійної діяльності у будь-якій галузі детермінована великою кількістю різноманітних чинників, які так чи інакше враховуються не лише у процесі роботи фахівців, а й в ході визначення професійної придатності, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, а також у системі атестації працівників. В умовах демократизації суспільства, побудови сучасної держави європейського типу, з урахуванням публічності роботи державного службовця (під контролем громадськості, засобів масової інформації тощо) та залучення до цієї сфери діяльності значної кількості людей з різною базовою підготовкою проблема формування професійних компетенцій набуває особливого значення.

Рівень підготовки спеціаліста до виконання професійних обов'язків та завдань визначається зокрема тим, якою мірою ним засвоєні та як розуміються ключові поняття з відповідної сфери. Для державного управління такими базовими термінологічними поняттями є *державна служба* та *державний службовець* (пропоновані тепер терміни публічне адміністрування, публічна адміністрація, цивільна служба тощо поки не стали офіційно прийнятими, а доцільність їх введення потребує спеціального попереднього вивчення). Удосконалення системи державного управління та підготовка висококваліфікованих державних службовців потребує дослідження того, як у професійній свідомості працівників структуровані та систематизовані основні спеціальні поняття, чим обумовлено актуальність нашої роботи. Методом дослідження є вільний асоціативний експеримент, який до

цього часу не використовувався в галузі державного управління.

Мета цього пошуку – дослідити асоціативні значення понять *державна служба* та *державний службовець* та проаналізувати їх відповідність термінологічному розумінню, яке є основною засадою для визначення професійних компетенцій.

Значення термінів *державна служба* та *державний службовець* визначено в законодавчих документах і наукових дослідженнях у галузі державного управління [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Їх змістове наповнення зумовлене потребами держави в реалізації притаманних їй функцій. Так, стаття 1 ЗУ «Про державну службу» констатує: «Державна служба в Україні — це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів.

Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження» [1]. Лаконічна мова закону у концентрованому вигляді формулює ключові позиції термінологічного значення, і саме на них має ґрунтуватися сприйняття та розуміння: 'професійна діяльність', 'посада', 'державні органи', 'практичне виконання', 'особа', 'повноваження', 'заробітна плата'.

Словник термінів з державного управління пропонує наступні визначення: «Державна служба – особливий інститут сучасної держави, через який здійснюється діяльність держави, функціонування її управлінського апарату... це спеціально організована діяльність громадян, які обіймають посади в державних органах та їх апараті, з реалізації

конституційних цілей і функцій держави [4, с. 58]». «Державний службовець – особа, яка обіймає посаду в державному органі або його апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та отримує заробітну плату за рахунок державних коштів» [4, с. 68]. Наукова дефініція, з притаманними їй специфічними властивостями глибинного проникнення в сутність понять, представлена більш широким колом ключових позицій: 'інститут держави', 'функціонування апарату', 'діяльність держави', 'діяльність громадян', 'особа', 'посада', 'державний орган', 'практичне виконання', 'заробітна плата'. Зрозуміло, що принципової різниці між визначеннями закону та науки державного управління немає, останнє базується на першому.

Представлено термін як багатозначний у наступному формулюванні: «Державна служба – 1) державний правовий і соціальний інститут, який здійснює в межах своєї компетенції реалізацію цілей та функцій органів державної влади шляхом професійного виконання службовцями своїх посадових обов'язків і повноважень, щр забезпечують взаємодію держави та громадян у реалізації їх інтересів, прав і обов'язків; 2) професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів; 3) орган виконавчої влади, що здійснює державне управління у відповідній сфері чи секторі управління» [5, с. 45]. Дефініція терміна *державний службовець* у цитованому словнику за ключовими позиціями практично співпадає з наведеними вище [5, с. 51]. Розмежовано ключові позиції 'інститут держави', 'професійна діяльність' та 'орган влади', а також ставиться акцент на позиціях 'компетенція', 'професійне виконання', 'обов'язки', 'повноваження', 'виконання', 'заробітна плата', 'державне управління'.

Показово, що в американській традиції державна служба визначається за допомогою ключового поняття 'бюрократія', яке у свідомості україномовної людини, на відміну від англomовної, має певною мірою негативне емоційне забарвлення і не використовується у дефініціях вітчизняних дослідників: «Державна служба – державна бюрократія, що охоплює відомчі організації, які підтримують виконавця-політика у розвитку, виконанні і втіленні урядової політики» [6, с. 98].

Отже, у законодавстві та наукових дослідженнях встановлено значення й обумовлено розуміння аналізованих термінів державного управління. Адекватне тлумачення, сприйняття й усвідомлення фахівцями фундаментальних термінологічних понять є очевидною умовою успішної професійної діяльності.

Реальна ситуація з усвідомленням термінологічного значення названих понять потребує ретельного аналізу, оскільки у суспільстві побутує думка, що не завжди професійність державних службовців відповідає сучасним вимогам. Важливу інформацію з цього приводу надають результати дослідження професійної свідомості фахівців. Воно дає змогу встановити: як у свідомості державних службовців структуруються поняття *державна служба* та *державний службовець*, наскільки вони відповідають прийнятим визначенням?

Нами було проведено вільний асоціативний експеримент, мета якого – проаналізувати асоціативне значення понять *державна служба* та *державний службовець* і з'ясувати, як представлено їх термінологічне значення у професійній свідомості. Зауважимо, що це не традиційне соціологічне опитування, а психолінгвістичне дослідження свідомості мовців [7]. Методика проведення експерименту полягає в

тому, що опитуваному пропонується список відібраних експериментатором залежно від мети дослідження слів-стимулів, на які респондент фіксує першу, що спала йому на думку, реакцію – асоціацію у вигляді слова або сполучення слів, чи якоїсь графічної позначки, наприклад, прочерку в разі відсутності вербальної реакції. Експеримент проводиться письмово з невеликими групами опитуваних (як правило, 5 – 15 осіб), іноді індивідуально. Умовою для проведення роботи є відсутність асоціацій, що вимовляються вголос, оскільки вони провокують інших учасників на колективну, а не індивідуальну реакцію. Смісл же дослідження пов'язаний з аналізом індивідуальних реакцій, сукупність яких після обробки даних представляє узагальнену картину асоціативного значення поняття.

В експерименті взяли участь 350 респондентів. Серед учасників 287 осіб – державні службовці різних рангів (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі НАДУ та регіональних інститутів) і працівники органів місцевого самоврядування. 63 опитуваних є фахівцями інших галузей, проте 23 з них представляють кадровий резерв.

Респонденти представляють різні регіони України: Київ та Київську область, Вінницьку, Житомирську, Волинську, Хмельницьку, Чернігівську, Черкаську, Івано-Франківську, Полтавську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Сумську, Луганську, Рівненську, Львівську, Кіровоградську, Харківську, Одеську, Миколаївську області та їх обласні центри, а також АР Крим (включаючи Сімферополь, Севастополь, Феодосію, Євпаторію, Ялту, Керч, Джанкой).

Анкета включала питання, які дають можливість з'ясувати, як опитувані використовують українську мову. Для 220 осіб (62%) вона є рідною, 175 осіб (50%) послуговуються нею як мовою усного та 257 осіб (74%) як мовою писемного ділового спілкування. Зауважимо, що 34 особи (10%) вважають що мова, яку вони використовують у діловому спілкуванні, являє собою українсько-російський суржик. В окремих випадках опитувані вказують, що користуються в діловому спілкуванні тією мовою, якою до них звертається співрозмовник – російською, болгарською, польською, кримсько-татарською. Одержана інформація свідчить про те, що рівень розуміння української мови достатній, щоб робити адекватні висновки про асоціативне значення аналізованих понять у професійній мовній картині світу респондентів.

Стимульний список слів включав 35 одиниць понять, що є ключовими в будові тексту закону «Про державну службу». Наприклад, посада, принципи, керівник, народ, громадянин, посадовець, конкурс, репутація, повноваження, культура, служіння тощо, у тому числі державна служба та державний службовець. Слова-стимули розташовуються у випадковому порядку, щоб уникнути їх смислової систематизації та одержати достовірну інформацію про асоціативні зв'язки, які виникають у свідомості інформантів.

Специфіка стимулів *державна служба* та *державний службовець* полягає в тому, що вони являють собою не окреме слово, як зазвичай у психолінгвістичних дослідженнях, а сполучення іменників (служба, службовець) з прикметниками (державна, державний). Це обумовлено потребою з'ясування асоціативного значення складених термінологічних понять. Словосполучення традиційно розглядається як синтаксична одиниця, але виконує

номінативну функцію, як і слово. Значення словосполучень, на відміну від значень слова, є більш конкретними, оскільки обумовлені семантикою обох складових, що знімає можливу полісемантичність, широкозначність, невизначеність, що винятково важливо для термінів. Саме тому аналізується асоціативне значення стимулів-словосполучень.

На стимул *державна служба* отримано 362 реакції, серед них загалом 136 різних, решта – повторення однакових або подібних. Кількість реакцій перевищує кількість опитуваних, оскільки деякі з них називали не одну, а дві асоціації. Це вважається порушенням умов експерименту: другу реакцію не можна розглядати як безпосередню асоціацію (вона може бути асоціацією на асоціацію, що практично неможливо простежити), – тому вони не аналізуються. Переважна кількість асоціацій подані українською мовою, але деякі – російською або суржиковим варіантом. Останнє не впливає на достовірність результатів, тому що це дослідження не мови, а свідомості респондентів через мовну картину світу, а в такому разі імовірно, так би мовити, суміщення елементів однієї мови з елементами другої та елементів неунормованих з унормованими в межах однієї мови як свідчення про рівень володіння мовою [8].

Серед реакцій переважна більшість – 57% – іменники, 4,5% – прикметники, 17% – словосполучення, по одній – дві реакції представлені дієсловом (люблю), частками (да, ні [тут і далі для відтворення реакцій застосовуємо мову та написання авторів]), прислівниками (почесно, хорошо), а також реченням (що це?), що разом становить 12, 5%. У 9% випадків реакція на заданий стимул була нульовою (прочерк в анкетах), і в цьому виявляється не стільки специфіка характеру чи темпераменту опитуваних – на інші стимули

реакції наявні, – скільки відсутністю чітко сформованого уявлення про стимул. Показово, що значну частку реакцій становлять словосполучення, які виявляють більш складний у зіставленні зі словом рівень усвідомлення стимулу.

Попри всю різноманітність, реакції стосуються відносно невеликої кількості семантичних сфер, пов'язаних зі стимулом, та структурованих в асоціативному полі.

Найчисельніша група реакцій являє собою різнобічну асоціативну характеристику поняття *державна служба*, яка частково співпадає з дефініціями терміна, але додає значну кількість рис. Характерно, що для значної кількості інформантів професійна діяльність пов'язана з асоціацією 'робота' (частотність 40 [тут і далі цифрами позначатиметься кількість реакцій]), у деяких випадках з додатковими акцентами: 'напружена', 'важка'. Стимул викликає високочастотну реакцію 'відповідальність' (25), яка в асоціаціях прямо пов'язується з 'обов'язком' (15) та 'законом' (8), 'посадою' (7), 'рангом' (3), 'категорією' (2), 'професійністю' (3), 'захистом' (2), 'авторитетом' (1), 'повноваженнями' (1) 'впевненістю' (1), 'уваженням' (1), 'положенням' (1), 'відбором' (1), 'рейтингом' (1), 'підтримкою' (1), 'удосконаленням' (1). Ця 'діяльність' (4) може бути 'стимулом' (3) та потребує таких якостей, як 'розум', 'порядність', 'принциповість', 'честь', 'компетенція', 'строгость', 'етика' (у всіх реакцій частотність 1). Але виникли й реакції з, так би мовити, негативним змістом: 'корупція', 'невизначеність', – але з низькою частотністю (1), значить, опитуваними ці явища не сприймаються як значущі.

Стимул *державна служба* завдяки першому компоненту словосполучення природно асоціюється в інформантів зі сферою, яку умовно можна означити "держава". Серед реакцій переважають словосполучення – 'державне

управління', 'служба для держави', 'служити державі', 'служба государству', 'служба отечеству', 'працювати на державу' і навіть, хоч не без іронії, 'государева служба' (всі з частотністю 1). На практиці відбувається заміна у професійній свідомості термінологічного ключового поняття 'виконувати функції держави', тобто фактично працювати для громадян, асоціативним 'служити державі', обумовленим історично народженими традиціями. В ситуації політичного реформування варто врахувати таку ситуацію, щоб реалізувати потребу в переорієнтації роботи державних службовців (а, можливо, публічних адміністраторів) на користувачів їхніх послуг. Крім того, асоціатами стали 'держава' (7), 'Україна' (1), 'країна' (1), які є більш абстрактними та нейтральними.

Велику групу реакцій становлять такі, що виявляють асоціації з агенсом, тобто виконавцем дій, які у свідомості опитуваних пов'язуються з поняттям *державної служби*. Найчастотнішою є реакція 'державний службовець' (7), що свідчить про прямий асоціативний зв'язок між термінами, який значною мірою обумовлений одним з основних мовних законів – аналогії, пов'язаної зі словотвірними можливостями та моделями – слово службовець утворюється від слова служба, мовці відчують це навіть інтуїтивно, чим і пояснюється висока частотність реакції. Частотність реакцій 'посадовець (або посадова особа) та 'чиновник' становить 4. Перша з них відображає уявлення про державного службовця як людину на значній посаді (посадовцями не вважаються службовці невисоких рангів), а друга, очевидно, містить приховану оцінку, адже в українській традиції чиновниками називають, як правило, тих, хто формально виконує свої обов'язки. Решта реакцій у цій групі мають невисоку частотність: узагальнені назви агенсів (по 1) – 'виконавець',

'адміністратор', номінація посад – 'керівник' (3), 'голова' (3), 'секретар' (1), "я разом зі співробітниками" - 'колеги' (1).

Значущою для стимулу *державна служба* виявилася семантична сфера "організація та її територіальне розташування" з реакціями 'ВРУ' (1), 'СБУ' (1), 'сільська рада' (1), 'установа в органах влади' (1), 'орган самоврядування' (1), 'організація' (2), 'місце роботи' (1), 'офіс' (1), 'приміщення' (1).

Відносно невеликою за кількістю варіантів реакцій та незначною за частотністю, проте виділеною інформантами виявилася сфера "фінансове забезпечення". Опитувані усвідомлюють державну службу як 'не бізнес', 'з малою зарплатою', 'низькою зарплатою', водночас асоціюють її з 'пенсією' (3), 'стажем' (1), 'деньгами' (1), 'високою оплатою' (1).

На відміну від термінологічного, асоціативне значення поняття *державна служба* містить, крім денотативного (власне поняттєвого) ще й конотативний (емоційний, оціночний) семантичний компонент. Він виявився важливим для інформантів, оскільки представлений 43 варіантами реакцій, причому в широкому діапазоні значень – від позитивно-пафосного 'служіння народу' (3) до підкреслено-негативного 'бардак' (1). Серед схвальних оцінок 'почесна' (3), 'покликання' (3), 'престиж' (2), патріотизм' (2), 'нормальна' (1), 'хорошо' (1), 'да' (1), 'довіра' (1), 'важливість' (1), 'привлекательність' (1), 'мечта' (1), 'мой конек' (1), 'життя' (1), 'люблю' (1) та ін. Реакції з негативними оцінками менш різноманітні, але часто безапеляційні: бюрократія' та 'бюрократизм' (6), 'не корисна' (1), 'жах' (1), 'безлад' (1), 'нудота' (1), 'дістала' (1), 'тягар' (1), 'морока' (1), 'рутина' (1), обмеження' (1), 'ні' (1) та ін. Особливе місце серед реакцій цього типу посідає асоціат 'кар'єра' (9), оскільки його без

додаткового дослідження не можна з упевненістю вважати таким, що містить позитивну або негативну оцінку. Значення слова у процесі переосмислення, негативне забарвлення поступово стирається, якою мірою це відбулося у свідомості опитуваних, в межах досліджуваного матеріалу визначити неможливо.

136 варіантів асоціатів зустрічаються з частотністю від 1 до 40. За однією з методик статистичної обробки матеріалу, високочастотними є реакції з показниками 7 – 40. Вони становлять ядро асоціативного значення, решта – периферію. Ядерні асоціати є ключовими (спільно визначеними), на них ґрунтується асоціативне значення, периферійні впливають на формування індивідуального уявлення.

Отже, асоціативне значення терміна *державна служба* у професійній свідомості визначається наступними ядерними (ключовими) поняттями: 'робота', 'відповідальність', 'обов'язок', 'службовець', 'посада', 'держава', 'кар'єра'. Повної відповідності між термінологічним та асоціативним значеннями немає. Такі ключові поняття термінологічного значення, як 'державні органи', 'повноваження', 'функціонування апарату', 'діяльність громадян', 'компетенція', 'державне управління', не актуальні для асоціативного. Поняття 'професійна діяльність', 'практичне виконання', 'професійне виконання' трансформуються в узагальнене 'робота', а 'інститут держави', 'діяльність держави' – в узагальнене 'держава'. Для особистісного сприйняття важливим стає поняття 'кар'єра', яке не входить до структури термінологічного значення. Таке розуміння не можна вважати достатнім для формування базової професійної компетенції, в процесі фахового навчання державних службовців потрібно коректувати їх знання з фундаментальних дисциплін.

Асоціативне значення поняття *державна служба* у свідомості тих, хто професійно не пов'язаний з цим видом діяльності, сформоване інакше. Переважають асоціати, які показують, що уявлення інформантів базується не розумінні його (поняття) сутності, а на інтуїтивному сприйнятті. Великою виявилася частка нульових реакцій (7). Ядерними є лише компоненти 'робота' (16) та 'відповідальність' (6). Семантична сфера агенса представлена вузько, нечастотними реакціями, серед яких і такі, що свідчать про розмите бачення: вчитель (1), міліція (1), керуючі (1). Конотації виявляють емоційну сферу з переважно негативними оцінками: 'нечесність', 'асфальт', 'лишнее-лишнее', 'дармоїди', 'обмеження', 'виховувати', 'чиновник', 'негатив' (усі з частотністю 1). Така ситуація обумовлена різними причинами: історично сформованим уявленням, невдалим власним досвідом контактування з представниками державних органів, впливом засобів масової інформації тощо. Це значною мірою впливає на характер стосунків між державними службовцями та користувачами їх послуг. Результати експерименту показують, що залучення до роботи в державний службі та в органах місцевого самоврядування нових працівників потребує серйозної попередньої підготовки.

Асоціативне значення терміна *державний службовець* в професійній картині світу тісно пов'язаний з терміном *державна служба*. Семантичні сфери обох понять подібні, проте є й відмінності.

Найчисельніша група реакцій стосується сфери агенса, що цілком відповідає самому поняттю, оскільки слово *службовець* завдяки суфіксу має значення виконавця дій. Тому виникли асоціати з цим фрагментом значення: 'посадовець' (18), 'посадова особа' (8), 'працівник' (8),

'чиновник' (16), 'клерк' (8), виконавець (2). Незначна частотність у реакцій, які виявляють асоціацію з конкретною роботою або посадою державних службовців – керівник (5), начальник (2), секретар (2), 'работник отдела' (2), 'президент' (1), 'сільський голова' (1) та ін. Високою частотністю характеризується асоціат 'людина' (14), який має широке значення і свідчить про розмите уявлення щодо стимулу. Особливого осмислення потребує значна кількість нульових реакцій (25) – це найвища частотність. Кількість опитуваних з розмитою та відсутньою асоціацією становить понад 11%, тобто значне число державних службовців не повною мірою усвідомлюють сутність суттєвого поняття власної професійної галузі.

У групі реакцій зі сфери асоціативної характеристики поняття найвищою частотністю відрізняється 'відповідальність' (24). Опитувані бачать державного службовця як 'професіонала' (3), 'особистість' (3), 'патріота' (3), який виконує 'обов'язки' (5), 'роботу' (8). Він має бути 'високопрофесійним' (1), 'діловим' (3), 'чесним' (2), 'розумним' (1), 'перспективним' (1), 'порядним' (1), 'навчатися' (1), дотримуватися 'закону' (2), 'без корупції' (1) з почуттями 'гордості' (1), 'гідності' (1), 'довіри' (1), 'упевненості' (1) та ін. Важливою виявилися характеристики 'ранг' (6) та 'категорія' (3).

Сфера "держава" для стимулу *державний службовець* є менш широкою порівняно з відповідною сферою першого стимулу. Вона виявилася через реакції 'держава' (3), 'Україна' (2), 'служіння державі' (3), 'герб' (1). Загальні значення цих понять безпосередньо не пов'язані з конкретним значенням поняття службовець, що відобразилося у свідомості інформантів.

Сфера "фінансове забезпечення" розглядуваного стимулу яскраво демонструє суб'єктивне ставлення опитуваних, не випадково у ній з'являються асоціати 'бідний', 'бідняк', 'біднота', 'низька зарплата', 'людина з малою зарплатою', 'малозарабатывающий', 'нищий', 'жебрак' (усі з частотністю 1). Ці асоціати об'єднує спільне значення 'людина з малою зарплатою' з загальною частотністю 8. Від цього ряду відділяється лише реакція 'пенсія' (1), у якій відсутнє пряме вказування на розмір забезпечення.

Активно виражена емоційна сфера з різноманітними оцінками, як позитивного, так і негативного змісту, але з невисокою частотністю окремих компонентів: 'слуга народу' (5), 'бюрократ' (4), 'повага' (2), 'обличчя держави' (1), 'бджола' (1), 'обличчя суспільства' (1), 'незаангажований' (1), 'митець' (1), 'державний муж' (1), 'да' (1), 'вождь' (1), 'важливо' (1), 'протиріччя' (1), 'ненормований робочий день' (2), 'нещасна людина' (1), 'безправний' (1), 'непосильна ноша' (1), 'непотріб' (1), 'горемика' (1), 'нещастя для сім'ї' (1), 'жалюгідність' (1), 'лінивий' (1), 'сіра уніформа' (1), 'мундир' (1) та ін. Особистісна складова є однією з найважливіших в усвідомленні поняття *державний службовець*.

Таким чином, у професійній свідомості асоціативне значення терміна *державний службовець* представлене ядерними (ключовими) поняттями 'посадовець', 'чиновник', 'людина', 'відповідальність', 'людина з малою зарплатою'. Відповідність між термінологічним та асоціативним значеннями незначна: спільність є між ключовими поняттями 'заробітна плата' та 'людина з малою зарплатою', але для опитуваних важливішим виявляється розмір зарплати, ніж факт її виплати за рахунок коштів держави. Ключове у термінологічному значенні поняття 'особа' трансформоване в

асоціативному значенні у три ключові поняття 'посадовець', 'чиновник', 'людина', а поняття 'повноваження' в поняття 'відповідальність'. Асоціативне значення має яскраво виражені особистісні ознаки, воно більш конкретне, ніж термінологічне значення. Тому у формуванні професійних компетенцій необхідно враховувати особистісне начало, використовуючи можливості психології, мовної підготовки та ін. дисциплін за допомогою тренінгів.

У опитуваних, які не є державними службовцями, уявлення про цей рід діяльності менш різностороннє, відносно активними виявилися сфери агенса та асоціативної характеристики явища. Для них державний службовець – 'людина' (6), 'чиновник' (4), 'робітник' (у значенні 'той, хто працює') (4), 'виконавець' (2), він може бути 'адміністратором' (1), 'слідчим' (1), 'юристом' (1), 'міліціонером' (1), 'зав. відділом' (1). Очевидно, що користувачі державних послуг значною мірою прагнуть пов'язати їх з правничим полем. Державний службовець у свідомості громадян асоціюється з такими якостями, як 'порядність' (2), 'вихованість' (1), 'відповідальність' (1), 'совість' (1), 'педантизм' (1) та ін. Сфери "державна" та "фінансове забезпечення" неактуальні, в їх колі лише по одному асоціати – 'державна' (1) та 'деньги' (1).

Денотативній частині асоціативного значення, яка включає в основному позитивні характеристики поняття, протиставляється конотативна. Можливо, перша будується на раціональному баченні того, які властивості мають бути притаманними державному службовцеві, а друга на емоційному сприйнятті, сформованому на основі власного досвіду та під впливом чинників, які названі в аналізі поняття *державна служба*. Конотативні асоціації емоційної сфери переважно негативні: 'негатив', 'закрита людина', 'скасувати',

'хитрий' , 'боров', 'деспот', 'гнать его к черту', 'лицемір' (всі з частотністю 1). Позитивних оцінок обмаль: 'образец (1), слуга народу (1). Дві реакції відображають сприйняття через зовнішні ознаки: галстук (1), піджак (1). Частка нульових реакцій найбільша – 11. Тобто асоціативне значення термінологічного поняття *державний службовець* для нефахівців дуже розмите, вони не мають чіткого усвідомлення про цей вид діяльності. Єдине ядерне (ключове) поняття – 'відсутність уявлення' (нульові реакції). А вербалізоване поняття з найвищою для цієї групи опитуваних частотністю 'людина' (6) немає підстав вважати ядерним. Периферія асоціативного значення базується на емоційному сприйнятті. Відсутність розуміння людьми, які не є державними службовцями, значення аналізованого терміна підтверджує необхідність спеціальної підготовки осіб, які набувають такого статусу для усвідомлення професійних компетенцій.

Висновки.

1. Адекватне розуміння базових термінологічних понять є основою формування професійних компетенцій державних службовців.
2. Вивчення структури та системи сформованих професійних понять не проводилося у вітчизняних дослідженнях і є актуальним для галузі державного управління.
3. Продуктивним методом для такої роботи є вільний асоціативний експеримент, який дає можливість дослідити професійну свідомість.
4. Асоціативні значення понять *державна служба* та *державний службовець* суттєво відрізняються від термінологічних як у сприйнятті

представників цієї професійної сфери, так і спеціалістів інших галузей.

5. Зіставний аналіз структури асоціативних значень названих понять, відображених у свідомості фахівців і нефахівців галузі державного управління, свідчить про потребу неперервної професійної підготовки з метою формування професійних компетенцій.

Продовження роботи з вивчення професійної свідомості державних службовців буде пов'язане з дослідженням особливостей формування професійних компетенцій державних службовців і спробою побудови сучасної моделі їх професійної компетентності. Для цього будуть проаналізовані асоціати, отримані в ході вільного асоціативного експерименту, та використовуватимуться інші джерела наукової інформації.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про державну службу» // <http://www.kmu.gov.ua/>
2. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика. – К.: Атіка, 2003. – 160 с.
3. Дубенко С.Д. Державна служба і державні службовці в Україні: Навч.-метод. посібник / За заг ред. д-ра юрид. наук, проф. Н.Р. Нижник. – К.: Ін Юре, 1999. – 244 с.
4. Державне управління: Словник-довідник / Уклад.: В.Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д.О. Безносенко, І.М. Варзар, В.М. Князєв, С.О. Кравченко, Л.Г. Штика; За заг. ред. В.М. Князєва, В.Д. Бакуменка. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
5. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.

6. Англо-український словник термінів з державного управління / Уклали: Г. Райт та ін.; Пер. В. Івашко. – К.: Основи, 1996. – 128 с.
7. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.
8. Плотницька І. Поняття "володіння мовою" в державному управлінні // Проблеми трансформації системи державного управління в умовах політичної реформи в Україні: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 31 травня 2006 р.). – Т. 2. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – С. 256 – 257.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Тривалий час у теорії та практиці управління українська держава кваліфікувалася як антипод ринку, як певна надбудова над економікою самостійних об'єктів, хоча це й суперечить вітчизняному та зарубіжному досвіду розвитку демократії. Очевидно, що тепер розбудова державності та її зміцнення як насущна практична задача для України має виводитися не з якихось ідеологічних доктрин, а з об'єктивних імперативів розвитку й орієнтуватися на критеріях економічної й соціальної ефективності, що встановлюються науковою теорією.

У зв'язку з цим у сучасному суспільстві з демократичним політичним устроєм та ринковою економікою висуваються

нові завдання перед державою, яку треба розуміти як державу розвитку, що виконує функції забезпечення духовного та фізичного здоров'я населення, розвитку освіти, захисту сім'ї, материнства й дитинства, виховання підростаючого покоління, стимулювання розвитку виробництва, науки й національної культури, підвищення якості життя та зростання добробуту населення.

Необхідно забезпечити новий підхід до системи державного управління, що спроможний реформувати бюрократичні структури, перетворивши їх на відкриті організації, що чутливо реагують на суспільні потреби й інтереси та внаслідок цього стають високоефективними.

Дослідження проблем адміністрування показують, що Україна, як і держави пострадянського простору, не мають історично складеної та відповідної сучасним умовам традиції служби внутрішнього управління. Тому дуже важливо спиратися на досвід демократичних держав.

Необхідно особливо виділити ту обставину, що відмітна риса ХХІ століття – надзвичайна вимогливість суспільства до професіоналізму посадових осіб, до їх компетентності у підтримці тенденцій розвитку демократичного громадянського суспільства. Тому одне з найважливіших завдань реформування – виховувати посадову особу, професіонала, спроможного представляти громадянське суспільство.

Проте поняття професійної компетентності та компетенцій державних службовців ще далеко не сформовано у вітчизняній науці, та й неоднозначно витлумачується зарубіжними дослідниками.

Мета цієї розвідки – на основі розгляду різних підходів до розуміння термінів *компетентність* та *компетенція* проаналізувати можливості його визначення у галузі державного управління, залучивши результати, отримані в ході вільного асоціативного експерименту.

Слова *компетентний* та *компетенція* були запозичені українською мовою з латинської, де відповідно означають *competens* (*competentis*) – 'належний, відповідний', *competentia* < *competere* – 'сумісно досягати; відповідати, прагнути' [1]. Вони активно вживаються у нетермінологічному значенні.

За дефініціями Великого тлумачного словника української мови [2], прикметник *компетентний* означає: '1. Який має достатні знання у якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. // Який ґрунтується на знанні; кваліфікований. 2. Який має певні повноваження; повноправний, повновладний'. Завдяки компонентам 'кваліфікований', 'повноваження' може формуватися термінологічне значення цього слова у різних наукових галузях.

Іменник *компетенція* має таку семантичну структуру: '1. Добра обізнаність з чим-небудь. 2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи'. Термінологічне значення відгалузилося на основі компонентів 'обізнаність', 'коло повноважень'. Іменник *компетентність* не запозичений, а утворений в українській мові від прикметника *компетентний* за продуктивною моделлю і має таку семантику: 'Властивість за значенням компетентний. // Поінформованість, обізнаність, авторитетність'. Утворення іменника за допомогою компонента *-ість*, який вносить узагальнене значення, дає змогу називати якість як предметне поняття.

Очевидно, в термінологічному значенні найдовше та найактивніше поняття компетенції вживають у юриспруденції, хоча однозначності воно не набуло. У правознавчій сфері – в законах, статутах, інструкціях та інших документах – термін *компетенція* використовують із такими складовими значення, як 'повноваження', 'функції', 'права осіб або організацій', 'підвідомчість', 'юрисдикційність'. Наприклад, компетенція державного органу, яка складається з правосуб'єктності та полягає у праві в певних межах провадити професійну діяльність [3], компетенція суду, компетенція компетенції [4], компетенція як розмежування юрисдикційності (компетенції судів різних систем) та підвідомчості (компетенції судів однієї системи) [5] тощо.

Протягом останнього десятиліття поняття *компетентність* та *компетенція* з різним термінологічним розумінням використовуються у деяких галузях вітчизняної науки – педагогіці, психології, менеджменті, маркетингу, медицині та ін. [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12] Найактивніше їх вживають у педагогічній сфері, запозичивши поняття із зарубіжних учень. Однак значення цих термінів поки залишається предметом дискусій як в українських, так і зарубіжних дослідників, навіть вживання термінів не узгоджене: в різних документах використовують з подібним розумінням то найменування *компетентність*, то *компетенція*.

Міжнародна комісія Ради Європи розглядає поняття компетентності як загальні, або ключові уміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові уявлення, опори, або опорні знання.

Міжнародний департамент стандартів для навчання, досягнення та освіти поняття компетентності визначає як

спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. Компетентність включає набір знань, навичок і відношень, які дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або виду діяльності [13].

Компетентнісно орієнтований підхід до формування змісту освіти став новим концептуальним орієнтиром шкіл зарубіжжя. Саме набуття життєво важливих компетентностей, як вважається в багатьох розвинених освітніх системах, може дати можливості дитині орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти. У різних країнах – Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Фінляндії – розроблено системи ключових компетентностей, обумовлених потребами інтегрованого суспільства, які мають набути молоді люди по завершенні навчання.

Особлива увага приділяється мовним компетенціям (саме такий термін прийнятий щодо володіння мовою), оскільки процеси глобалізації вимагають як знання мов міжнародного спілкування, так і збереження національно-культурних традицій, у тому числі й мовних.

Протягом останніх десяти років сформувалась Концепція Європейського мовного портфеля, над створенням якого працювали експерти Відділу мовної політики Ради Європи в період з 1998 до 2000 р. Запровадження Європейського мовного портфелю супроводжується інноваційними підходами до здобуття знань, вироблення вмінь і визначення цінностей сучасною молоддю, використанням сучасних педагогічних технологій. Практичний досвід запровадження мовного портфеля дає ефективні результати, апробування ж

запропонованих технологій на різних етапах показує наразі, що завдяки цим пропозиціям можливо створити умови для послідовного та поетапного набуття необхідних для полікультурної реальності компетенцій. Тому і в проєкті українського державного стандарту вивчення іноземної мови взято за мету досягнення учнями певного рівня комунікативної компетенції.

Потреби адекватного педагогічного оцінювання змусили по-новому подивитися на педагогічну діагностику як сукупність методів вимірювання та оцінювання кількісних та якісних показників успішності навчання. Результат навчання визначають успішністю або компетентністю. Під компетентністю розуміють здатність особи задовольняти особисті й суспільні вимоги та здійснювати певну діяльність [14], тоді як успішність визначається ступенем досягнення педагогічної, насамперед навчальної, мети.

Предметом обговорення дослідників є також життєві компетентності, хоча наразі дискусія навколо цього поняття більшою мірою розвивається щодо кола професійних компетентностей як результату професійної підготовки [6].

Професійні компетенції та компетентність стали предметом наукової розвідки в тих галузях, які тісно пов'язані з забезпеченням потреб людей, з наданням послуг. Щоправда, визначення понять не завжди чіткі й стосуються зазвичай з'ясування кола знань, умінь та повноважень, що впливають з потреб професійного призначення.

Потреба підвищення професіоналізму працівників та ефективності роботи організацій призвела до формування підходу, заснованого на компетенціях. Він розроблявся у 1980–1990 рр. як засіб оцінки людей за певними доволі

розпливчатими критеріями. У Великій Британії інтеграція в рамках ЄС та рухливість робочої сили змусили розробляти критерії та порівняльні орієнтири для різних країн. Оскільки необхідно було укласти та розвивати стандарти, увагу сконцентрували на тренінгах та розвитку методів у таких формах, щоб можна було застосовувати контроль та оцінку з перспективою атестації та встановлення кваліфікації працівників. Агентство стандартів тренінгу ввело термін *компетентність* (competence, множина competences) та визначило її як «дію, поведінку або результат роботи, які людина повинна продемонструвати» [цит. за: 15, с. 7].

У США в цей час зростає конкурентноздатність промисловості, і для утримання тенденції стали досліджувати роботу успішних менеджерів, щоб повторити їх методи й відтворити найкращі професійні якості в інших людях. Ричард Боятцис ввів термін *компетенція* (competency, множина competencies) – «головна риса індивідуума, що причинно обумовлює ефективне та винятково якісне виконання роботи» [цит. за: 15, с. 7].

Будуючи професійну модель менеджмент-консультанта, Т. Томсон та Дж. Боніто пропонують замість вживаного терміна професійна компетенція використовувати термін система професійних компетенцій та компетентності, яка передбачає засвоєння та застосування комплексу сучасних професійних знань і практичних навичок, а також оволодіння ефективними методами професійної поведінки та технологіями [16]. Фактично автори оперують лише поняттям компетенція та визначають її як набір характеристик, необхідних для успішної діяльності. За цією схемою кожна компетенція являє собою поєднання професійних знань, навичок, установок, орієнтації. Але тут не простежується

заявлена дослідниками системність. Вочевидь, варто говорити не про набір, а про систему параметрів кожної компетенції та про компетентність як систему компетенцій, а також про професійну компетентність.

Набуває актуальності проблема розвитку категоріального апарату в сфері компетенцій не окремого працівника, а підприємства. В. А. Верба та О. М. Гребешкова [17] пропонують виділяти компетенції на двох рівнях – індивідуумів (професійні та рольові компетенції) та організації (функціональні, стратегічні та ключові), що перебувають в ієрархічному зв'язку. Під професійними компетенціями людини розуміються базові знання та здібності особистості, під рольовими – особисті характеристики, що визначають соціальну активність індивідуума в процесі організації та здійснення спільної діяльності у групах під час виконання певних виробничих завдань. Особисті компетенції утворюють базис компетенцій підприємства як складної відкритої соціально-інституційної та техніко-технологічної системи. На думку авторів, компетенції підприємства – невід'ємна складова його стратегічних активів, яка віддзеркалює комплекс активного знання, досвіду та здібностей підприємства, що в поєднанні з унікальною технологією дозволяє створювати (підтримувати) конкурентні переваги та забезпечувати неповторну відмінність підприємства у певному ринковому оточенні. Проблема залишається відкритою, оскільки поки не створено моделі ані індивідуальних компетенцій, ані компетенцій підприємства, які б показали систему компетентності в цілому.

Компетентнісний підхід пов'язаний з формуванням методу компетенцій, який полягає у побудові моделей

компетенцій та компетентності, що становить серйозну наукову проблему. Практичні потреби різних галузей та їх бачення практиками та науковцями диктують умови для формування моделей. Г. Робертс пропонує модель з чотирьох кластерів: природні компетенції – відмінні риси особистості; набуті компетенції – знання та навички, набуті на роботі чи деінде, якими людина не наділена від природи; адаптивні компетенції – критичний набір, який дозволяє індивідууму досягати мети у робочому середовищі; виконавські компетенції – поведінка та результати діяльності, обумовлені першими трьома кластерами [15, с. 80 – 81].

Р. Мілз стверджує, що для створення моделі компетенцій кожна організація має використовувати кілька різних типів компетенцій. Зазвичай така модель містить: ключові компетенції – такі, що підтримують зазначену місію та цінності, а також, як правило, застосовуються до будь-якої посади в організації; загальні компетенції – які мають універсальне визначення й застосовуються до деяких посад в організації (наприклад, вплив, стратегічне мислення, лідерство); технічні, або спеціальні, компетенції – які застосовуються до певної групи посад (наприклад, територіальне планування, програмування) [18, с. 22]. Кожна компетенція має свій формат (структуру), який залежить від специфіки організації, хоча це, очевидно, ускладнює формування стандартних моделей.

Формування стандартів змушує активно розробляти ключові компетенції. Міжнародний департамент стандартів для навчання, досягнення та освіти використовує поняття компетентності, що визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір

знань, навичок і відношень, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або виду діяльності.

Федеральним статистичним департаментом Швейцарії та Національним центром освітньої статистики США й Канади було започатковано програму «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні та концептуальні засади» («DeSeCo», 1997 р.), яку розробляла група експертів з різних галузей — освіти, бізнесу, праці, здоров'я, представників міжнародних, національних освітніх інституцій тощо. Експерти дотримуються європейської традиції у вживанні терміна і визначають поняття компетентності (competency) як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії, тобто компетентність орієнтована на потреби.

Компетентність проявляється в діяльності особистості в різних контекстах (наприклад, у соціально-економічному та політичному оточенні). Компетенції формуються у навчанні, але відповідальність несе не тільки школа, на їх формування впливають сім'я, робота, мас-медіа, релігійні та культурні організації тощо. Поняття ключових компетентностей (key competencies) застосовується для визначення компетентностей, що дають можливість особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах і які роблять внесок у розвиток якості суспільства та особистого успіху, що може бути застосовано до багатьох життєвих сфер.

Ключові компетентності становлять основний набір найзагальніших понять, які мають бути деталізовані в комплексі знань, умінь, навичок, цінностей та відносин за навчальними галузями та життєвими сферами. Визначено три категорії ключових компетентностей як концептуальної бази: автономна діяльність; інтерактивне використання засобів; уміння функціонувати в соціально гетерогенних групах. Цей підхід застосовується для організації навчання протягом життя, тому може використовуватися і для формування професійних компетентностей.

Метод компетенцій почали застосовувати у вітчизняній практиці. Управлінську компетентність в галузі освіти – наприклад, директора школи, – пропонують визначати загально окресленими елементами моделі компетентності, які включають групи знань (законодавчо-нормативних, методологічних, загальнотеоретичних, організаційно-технологічних) і вмінь (діагностично-прогностичних, організаційно-регулятивних, контрольно-коригуючих), необхідних для адекватного застосування повноважень, враховуються особистісні якості керівника [19, с. 73 – 82]. Але показником вияву критеріїв є перелік знань, вмінь та якостей без свідчення про застосування їх на практиці, що є сутністю компетентнісного підходу.

Своєрідне бачення компетенції та компетентності без диференціації цих понять представлено Є. В Трифоновим [20]: якість, властивість чи стан спеціаліста, що забезпечують разом чи окремо фізичну, психічну та духовну відповідність необхідності, потребам, вимогам певної професії, спеціальності, спеціалізації, стандартам кваліфікації, займаної чи виконуваної службової посади. Конструктами професійної компетентності є духовна, психічна, фізична, інтелектуальна,

технологічна та соціальна компетентності. Спроба узагальнення призвела до розмитості понять. Так, духовна компетентність пов'язується з розумінням смислу та цілей життя, ієрархією ідеалів в умовах професійної діяльності, тобто абстрактних філософських понять, які практично неможливо наповнити конкретним змістом. Решта компетентностей визначається наявністю здібностей, знань, умінь та навичок в умовах певного виду роботи, але принцип їх розмежування не зазначений.

Професійна сфера державного управління (у більш широкому розумінні – публічного адміністрування) поступово впроваджує у теорію і практику поняття компетенцій та компетентності у різному тлумаченні.

Традиційно використовується юридичний термін *компетенція*. Так, важливого значення європейські політики надають такому правовому інституту, як повноваження, чи компетенції, за допомогою яких визначаються і закріплюються сфери застосування прав і обов'язків держав-членів та Союзу, їх інституцій, правові механізми реалізації стосовно конкретних політик тощо. Численні компетенції (повноваження) представлені у засновницьких документах, у Договорі про запровадження Конституції для Європи: принципові компетенції держав-членів, виключна компетенція Союзу, сумісна (або) спільна компетенція Союзу і держав-членів, негативна компетенція (юридично заборонені дії) та інші [21].

Ефективне публічне адміністрування здійснюється працівниками з певним набором професійних якостей, систему яких (модель компетенцій) розробляють для Євросоюзу в International, Dutch Institute for Public Administration (ROI) [22]. Під компетенціями розуміють

уміння, професійну якість, яка виявляється в роботі людини. Для кожної компетенції ROI визначив «показники поведінки» (індикатори). Наприклад, для компетенції «аналітичні здібності» такі – бачить взаємозв'язок між різними даними; розрізняє встановлені факти, можливі причини та наслідки; вказує, яка інформація необхідна для повного огляду ситуації; застосовує ефективні методи одержання відомостей. Модель компетенцій включає природні та набуті особистісні риси, які виявляються через адаптивні та виконавські компетенції.

В Україні лише започатковується застосування компетентнісного підходу до формування професійності державних службовців. Таке завдання сформульоване Головним управлінням державної служби України [23] і частково реалізується у проекті розпорядження Кабінету Міністрів України «Про типовий паспорт посади державної служби» [24]. Проект передбачає визначення компетенцій за посадами у поєднанні з компетентностями державного службовця, що аргументується основними рисами співвідношення понять *компетенція* та *компетентність*, які розглядаються у діалектичному зв'язку із специфікою розвитку кожного з них. Компетентність вважається похідною від компетенції і є характеристикою індивідуальної специфіки кожного окремого суб'єкта як носія компетенції. Компетенція реалізується залежно від особистісних характеристик суб'єкта, рівня професійних, спеціальних знань. На формування компетенції здійснюють вплив соціальне замовлення, рівень розвиненості суспільства і його окремих представників, конкретно-історичні цілі тощо. На формування компетентності впливають сама компетенція та особистісно-морально-ділові риси суб'єкта. Фактично використовується термін *компетенція* у традиційному значенні 'повноваження, пов'язані з посадою', а термін *компетентність* у новому

розумінні 'риси та якості людини, яка займає посаду'. Таке вживання може ускладнити розуміння державними службовцями нового змісту та вимог до професійності.

З метою вивчення особливостей сприйняття державними службовцями понять *компетенція* та *компетентність* ми провели психолінгвістичне дослідження – вільний асоціативний експеримент за участю 350 осіб (309 державних службовців та 41 працівник інших сфер), яким було запропоновано в якості стимулів названі поняття. Реакції інформантів дають змогу сформулювати асоціативне значення цих понять, яке демонструє, як вони структуруються у свідомості опитуваних, чи є відмінність між термінологічним та асоціативним значеннями.

У групі опитуваних державних службовців на стимул *компетенція* одержано 120 різних реакцій (асоціатів). Серед реакцій переважають іменники – 63 %, 12 % прикметників, 2 % займенників, 14 % словосполучень (наприклад, право прийняття рішення), а також дієслово (досягати), прислівники (добре, вірно).

Відносно велика чисельність реакцій репрезентує невелику кількість семантичних сфер. Переважають реакції 'знання' (27), 'професіоналізм' (14), 'вміння' (9), які пов'язані зі сферою обізнаності, наявною у лексичному значенні слова *компетенція*. Не менш актуальною для опитуваних виявилася сфера повноважень з реакціями 'повноваження' (11), 'обов'язок' (8), 'дозволеність' (6), 'вплив' (3), 'робота' (5), 'відповідальність' (8). Сфера якісної характеристики поняття включає низькочастотні реакції 'глибока' (1), 'висока' (1), 'ділова' (1), 'фахова' (1), 'відповідна' (1), 'певна' (1). Цікаво, що велика група малочастотних реакцій стосується сфери прав та влади: 'право' (4), 'правові рамки' (2), 'право прийняття

рішення' (2), 'обмеження' (2), 'закон' (3), 'обсяг' (2), 'владність' (2), 'кордон' (1), 'мета' (2). Але більшість з них утворюють зі стимулом словосполучення – компетенція 'організації' (2), 'керівника' (2), 'суду' (1), 'працівника' (1), 'його' (1), 'ділової людини'

(1), 'ради' (1), 'влади' (1), 'підрозділів' (1), 'державного органу' (1), 'органу місцевого самоврядування' (1) та ін. Реакції виявили особистісне сприйняття інформантами поняття – 'моя' (10), 'моя вимога до працівників' (1), 'в межах моєї' (1). Отже, в денотативному (поняттєвому) фрагменті асоціативного значення ядерними (ключовими) є компоненти 'знання', 'професіоналізм', 'повноваження', 'вміння', 'обов'язок', 'відповідальність'. Конотативний (емоційний) фрагмент, як і в лексичному значенні, неактуальний. Оціночна сфера представлена низькочастотними реакціями (максимум 2), наприклад, 'добре', 'нульова', 'важлива річ', 'повага', 'прогрес', 'інтерес' та ін.

На стимул *компетентність* було отримано 125 реакцій, які склали 54 % іменників, 16 % словосполучень (речень), 14,5 % прикметників, 4 % дієслів, решта – окремі займенники та прислівники. Сфери асоціативного значення практично такі ж, як у поняття *компетенція*. Виразно представлена сфера обізнаності з високочастотними реакціями 'знання' (51), 'професійність' (50), 'обізнаність' (16) та менш частотними 'освіченість' (9), 'вміння' (8), 'грамота' (7), 'розум' (6), 'досвід' (4), 'світогляд' (3), 'повноваження' (3) тощо. Якісні характеристики поняття свідчать про сприйняття компетентності як важливої характеристики професійності: 'висока' (3), 'обов'язкова' (2), 'достатня' (2), 'найвища' (1), 'необхідна' (1), 'присутня' (1), 'на рівні' (1), 'ділова' (1), 'певна' (1) та ін. Тому й особистісна сфера представлена

активно: 'моя' (2), 'моя вимога до працівників' (2), 'володію' (1), 'розбираюся' (1), 'досягти' (1), 'знаю' (1), 'можу' (1). Сфера прав та влади будується подібно до поняття *компетенція*, але дуже маловиразні й нечисельні реакції 'права' (2), 'закон' (1), а решта реакцій близька до реакцій порівнюваного поняття: 'посадовця' (2), 'посадової особи' (1), 'в окремій галузі' (1), 'керівника' (1), 'госслужащего' (1), 'у своїй справі' (1), 'за фахом' (1), 'у чомусь' (1), 'прийняття рішення' (4), – з тією суттєвою відмінністю, що всі реакції пов'язані з особою, і в жодному випадку з організацією. Оціночні реакції доволі різноманітні, але не частотні і знаходяться на периферії значення: важлива риса (2), повага (4), питання (2), можливість (2), ас (2), завжди (2), дефіцит (1), біда (1), добре (1), цінність (1), рідко зустрічається (1) тощо. Ядро асоціативного значення поняття *компетентність*, таким чином, складається компонентами денотативного фрагменту 'знання', 'професійність', 'обізнаність', 'освіченість', 'вміння', тобто у сприйнятті опитаних державних службовців більше ніж на 50% співпадають асоціативні значення понять *компетенція* та *компетентність*.

Опитані представники інших професійних сфер (працівники освіти та культури) виявили подібне сприйняття обох понять. В ядрі їх асоціативного значення актуальним виявився денотативний фрагмент, конотації представлені бідно, причому винятково як потреба, а не оцінка наявних характеристик: 'має бути' (1), 'редкое качество' (1). *Компетенцію* інформанти сприймають як 'знання' (4), а *компетентність*, як 'знання' (6), 'професіоналізм' (5), 'обізнаність' (4), тобто в основному на сприйняття носіями мови словесного вираження досліджуваних понять не впливає професійна приналежність. Це є свідченням того, що термінологічне значення практично не почало формуватися.

Найбільш показовим виявилось те, що у 27,5 % опитуваних державних службовців (85 осіб) та у 34 % представників інших спеціальностей (14 осіб) реакція на стимул *компетенція* відсутня (прочерк в анкетах). Стимул *компетентність* не викликає жодних асоціацій відповідно у 7% та 22% опитуваних. Але це число практично більше, оскільки значна кількість асоціатів свідчать про те, що опитувані (державні службовці) не знають навіть загальномовного значення слова: 'сене', 'настроение', 'комплементарність', 'ввічливість', 'середина', 'чесність', 'реалізація', 'патріотизм', 'воспитанность', 'м'яке уважне лице' тощо. Ці реакції за своєю суттю тотожні нульовим, так що число тих, хто фактично не сприймає цього поняття, зростає на 3%. Звичайно, ці показники не є абсолютними, але вони яскраво демонструють, що змістове наповнення термінів та запровадження їх у сферу державного управління потребує тривалої наполегливої роботи. Слід враховувати, що засобами мови формується світобачення її носіїв. Тому структура самих слів *компетенція* та *компетентність* в системі української "диктує", як сприйматиметься новий зміст. Він незалежно від прагнення окремих людей входить в систему, яка виявляється в мові через існуючі співвідношення аналогічних за будовою та семантикою пар понять, що лінгвальними засобами національної мови передають зміст категорії "окреме та загальне": тенденція – тенденційність, традиція – традиційність, релігія – релігійність, агресія – агресивність, амбіція – амбіційність і под.

Беручи до уваги різноманітні тлумачення термінів *компетенція* та *компетентність*, враховуючи особливості загальномовного лексичного значення, а також характер асоціативного значення, яке сформоване у свідомості державних службовців, ми вбачаємо необхідність формувати й запроваджувати термінологічне значення понять,

розглядаючи професійну компетентність як високий рівень службового професіоналізму, як одну з найважливіших сторін професійної зрілості та професійної культури державного службовця (публічного адміністратора). Професійна компетентність, на нашу думку, – це необхідна система професійних компетенцій: управлінських, економічних, політологічних, етичних, соціально-психологічних знань та вмінь державного службовця, включаючи його здібність творчо мислити, готовність йти на ризик та брати на себе відповідальність, вміння передбачати результати своєї діяльності й критично оцінювати її наслідки, грамотне володіння інноваційними управлінськими технологіями в умовах ринкових відносин, готовність до самоосвіти, людинознавську освіченість, які працівник може застосовувати в різних ситуаціях та адаптувати до змінюваних умов роботи.

Державний службовець – це довірена особа держави, сполучна ланка між народом і владою. Тому “сервісна” спрямованість професійної діяльності працівників державного апарату висуває підвищені вимоги до тих професійних знань та вмінь, якими вони закликані володіти. І система компетенцій має свідчити про сформованість “гуманітарного тезаурусу” як основи для застосування компетентності в процесі формування громадянського суспільства.

Основним критерієм ефективності діяльності державних установ можна вважати адекватність професійних компетентних дій службовців реальним потребам та інтересам громадян-споживачів, а також наявним ресурсам, що забезпечують якість наданих послуг.

Висновки.

1. Запозичене з латинської мови слово *компетенція* традиційно вживається в правознавстві в термінологічному значенні, яке пов'язане з поняттями 'повноваження', 'функції', 'права осіб та організацій', 'підвідомчість', 'юрисдикційність'.

2. Посередництвом англійської мови в науковий обіг потрапили терміни *компетенція* та *компетентність* з іншим змістом, неоднаково витлумаченим зарубіжними та українськими дослідниками в галузях менеджменту, педагогіки, психології тощо, які споріднює функціональна спрямованість на забезпечення потреб споживачів. Ефективність роботи працівників обумовлена ефективністю дій індивідуумів, які надають якісні послуги.

3. У сфері державного управління, орієнтованій на надання послуг, терміни *компетенція* та *компетентність* лише починають запроваджуватися, їх значення не сформоване.

4. Психолінгвістичне дослідження методом вільного асоціативного експерименту показало, що розуміння названих понять нечітко сформоване навіть на побутовому рівні, а термінологічне значення для опитуваних зовсім не актуальне. Суттєвої відмінності між асоціативними значеннями двох понять немає, обидва сприймаються як 'знання', 'вміння', 'повноваження', 'професіоналізм'. У свідомості майже третини опитуваних не сформоване уявлення про *компетенцію* та *компетентність*.

5. Аналіз відомих тлумачень понять *компетенція* та *компетентність*, вивчення особливостей будови загальномовних й асоціативних значень слів, а також врахування впливу системи мови на формування та засвоєння нового поняття дозволяють розглядати ці терміни у співвідношенні окремого та цілого і стверджувати, що для носія української мови адекватним може бути таке значення термінів: професійна компетентність – це необхідна для

ефективної роботи державного службовця система компетенцій (управлінських, економічних, політологічних тощо знань і вмінь та спроможність адаптувати їх до різних ситуацій та змінюваних умов роботи).

Продовження роботи в зазначеному напрямку буде пов'язане з розвитком ідеї про професійну компетентність як систему професійних компетенцій та побудовою моделі компетентності державного службовця.

Список використаних джерел

1. Словник інішомовних слів. — <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?action=alpha&Qry=%CA%EE%ED#KOH>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. — 1140 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. — [http:// www.pravoznavec.com.ua/](http://www.pravoznavec.com.ua/)
4. Переверзева О. Реалізація принципу “компетенції компетенції” у міжнародному морському праві. — <http://www.justinian.com.ua/>
5. Луспеник Д. Технології “зручного” правосуддя. Проблема рейдерства як підстава для зміни підвідомчості спорів. - <http://www.krk.org.ua>
6. Життєва компетентність особистості: Наук.-метод. посіб. — К.: Богдана, 2003. — 520 с.
7. Кисіль Л.Є. Керівник підприємства: компетенція та адміністративна відповідальність / НАН України, Інститут держави і права ім.. В.М. Корецького. — К., 1998. — 81 с.
8. Попова Г.В. Професійна комунікативна компетентність працівника ОВС: Автореф. дис...

канд. психол. наук / Університет внутрішніх справ. – Х., 1997. – 17 с.

9. Черезова І.О. Мовленнєва компетентність як одна з головних вимог до індивідуально-психологічних особливостей сучасного вчителя. – <http://www.bdpi.org>
10. Эрли К., Мосаковски Э Культурная компетентность. – <http://www.mm.com.ua>
11. Немченко С.Г. Девіантна поведінка як чинник порушення життєвої компетенції підлітків: актуальність проблеми. – <http://www.bdpi.org>
12. Вачевський М.В. Маркетинг. Формування професійної компетенції: підручник. – К.: Професіонал, 2005. – 512 с.
13. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // <http://www.pld.org.ua>
14. Основи педагогічного оцінювання. Частина 1. Теорія: Навчально-методичні та інформаційно-довідкові матеріали для педагогічних працівників/ За заг. ред. Ірини Булах. – К.: Майстер-клас, 2005. – 96 с.
15. Гарет Робертс. Рекрутмент и отбор. Подход, основанный на компетенциях./ Л. Зайко (пер.) – М.: НРРО, 2005. – 288 с.
16. Т. Томсон, Дж. Бонито. Обзор модели профессиональной компетенции консультанта. – <http://www.uho.ru>
17. Верба В.А., Гребешкова О.М. Проблемы идентификации компетенций предприятия. – <http://www.management.com.ua>
18. Миллз Роджер. Компетенции: Карманный справочник / Т. Пташная (пер. с англ.). – М.: НРРО, 2004. – 125 с.
19. Єльнікова Г.В. Управлінська компетентність. – К.: Редакції загально-педагогічних газет, 2005. – 128 с.

20. Трифонов Е.В. Психофизиология человека: Толковый русско-английский словарь. – <http://tryphonov.narod.ru>
21. Грицяк І.А. Цілі та компетенції як складники європейського управління. – <http://www.nbu.gov.ua>
22. www.roi-international.org/
23. Професійна державна служба: що зроблено і що далі? Публічна доповідь про основні результати діяльності у 2005 році / Головне управління держ. служби України / Тимофій Мотренко (ред.), Андрій Вишневський (упоряд.). – К., 2006. – 24 с.
24. Про типовий паспорт посади державної служби / Розпорядження Кабінету Міністрів України (проект). – <http://www.academy.gov.ua/>

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА КОМПЕТЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ: ОБ'ЄМ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

Кожний вид людської життєдіяльності потребує таких людей, які володіють знаннями, спроможні визначати цілі, організовувати та регулювати зусилля інших для її підтримки та удосконалення. Високопрофесійне і ефективне державне управління вимагає наявності грамотних, мотивованих і політично незаангажованих державних службовців, які повністю зорієнтовані на задоволення загальнонаціональних інтересів [1]. Професіоналізм пов'язаний з оволодінням наукою, досвідом та мистецтвом управління, вимагає специфічного мислення, психологічного та нервового

напруження, постійної тісної взаємодії з людьми, здатності приймати рішення в будь-якій ситуації та багато такого, з чим в інших професіях не завжди доводиться стикатися [2, с. 339] і що одним словом зазвичай визначають як компетентність.

Протягом останнього десятиліття поняття *компетентність* та *компетенція* з різним термінологічним розумінням використовуються у деяких галузях науки – педагогіці, психології, менеджменті, маркетингу, медицині та ін., у тому числі і в державному управлінні. Однак смислове наповнення цих термінів поки залишається предметом дискусій як українських, так і зарубіжних дослідників, навіть вживання термінів не узгоджене: в різних документах використовують з подібним розумінням то найменування *компетентність*, то *компетенція*. Тлумачення термінологічного значення цих понять залишається актуальною теоретичною та практичною проблемою.

Мета – смисловий аналіз термінів *компетентність* та *компетенція*, окреслення об'єму та пошук меж цих понять, формулювання відповідних дефініцій для використання у галузі державної служби.

Складний взаємозв'язок політичних, економічних, соціальних процесів у державі та суспільстві формує запит на управлінців нової генерації. Тепер державному службовцеві мало бути “штатною одиницею” певної організації чи закладу, він має задовольняти різноманітні потреби споживачів управлінських послуг, суспільство чекає від нього компетентного вирішення проблем, питань та запитів громадян. Стрімко збільшується інваріантність алгоритмів діяльності органів державного управління, а це обумовлює персональну відповідальність державних службовців за результати прийнятих рішень. Очевидно, що крім прямих

управлінських рішень з різноманітних питань, від працівників усе частіше очікують власне адміністрування (3), тобто, з одного боку, регламентації та корекції своєї діяльності (адміністративні регламенти, корпоративні кодекси і т.д.), а з другого – оптимізації діяльності всіх суб'єктів державних органів у соціально-економічному житті держави, включаючи законодавчу, організаційно-регламентуючу та іншу (4, с. 6). На відміну від управлінської діяльності, наслідком якої є прямі управлінські рішення, адміністрування передбачає створення таких умов, щоб можна було досягти балансу між потребами економіки та соціальними потребами суспільства, результатом чого має бути соціальна відповідальність (не випадково утворився афоризм “бізнес має бути соціально відповідальним”). Державні службовці поступово перетворюються з суб'єктів управління на суб'єкти адміністрування. Можна стверджувати, що адміністрування – це нова сучасна форма реалізації професійної компетентності державного службовця.

У багатьох теоретичних наукових дослідженнях та практичних розробках для визначення компетентності або компетенцій виділяють ті чи інші аспекти понять. Це виявляється через відмінності у визначеннях термінів. У 1980 1990-х роках підхід, оснований на компетенціях, розроблявся як засіб оцінки професійності людей за певними критеріями в роботі з людськими ресурсами та в галузі загального менеджменту.

Зробивши висновок про те, що існує не один, а ціла низка факторів, які відрізняють успішного менеджера від менш успішних, американський консультант Ричард Боятцис у 1982 р. (Richard Boyatzis) ввів термін *компетенція* (competency). “Компетенція – головна риса індивідуума, що

причинно обумовлює ефективне та винятково якісне виконання роботи” [5, с. 7].

У цьому визначенні відправною позицією є розуміння компетенції як особистісної характеристики (ключовий фрагмент термінологічного значення – 'риса індивідуума'), тобто вирізняльних рис, на основі яких, як далі пояснює автор, розрізняють винятково якісне, посереднє та погане виконання роботи, а також мотиви, характерні здібності, аспекти уявлення про самого себе чи соціальну роль або об'єм знань. Р. Боятцис прагматично підходить до визначення терміна – певний об'єм знань не дає можливості оцінити професійність працівника, тому важливо виявити та взяти до уваги особистісні риси, що обумовлюють якість виконання роботи, іншими словами, мотиви діяльності. Саме це вплинуло на вибір терміна, який спочатку був вжитий професором Гарвардського університету Д. Макклелландом у роботі з мотивації. Таким чином, поняття компетенції було пов'язане з особистістю і в центр його розуміння було поставлено людину як виконавця професійних дій.

Термін “компетентність” (competence) був введений у 1988 р. Агенцією стандартів тренінгу (The Training Standards Agency) Великої Британії для позначення діапазону професійних стандартів, що можуть бути оцінені як набір параметрів певної спеціальності, зокрема менеджера. Така мета зумовила погляд на компетентність як характеристику не людини, а професійних дій, які вона виконує. Компетентність визначили як “дію, поведінку або результат роботи, які людина повинна продемонструвати ”[5, с. 7].

Така дефініція (ключові фрагменти термінологічного значення – 'дія', 'поведінка', 'результат') свідчить про необхідність визначення того, що має виконувати людина,

працюючи у певній професійній галузі. Її особистісні риси можуть не братися до уваги, важливо виділити спектр навичок, необхідних для виконання ролі, незалежно від того, диференціюються рівні виконання чи ні, і обмежених тими аспектами, які можна спостерігати й оцінювати в процесі реалізації професійних дій. Недостатньо розвинені навички можуть формуватися та розвиватися у навчанні.

Смислове наповнення аналізованих понять – 'риса індивідуума', 'дія', 'поведінка', 'результат' – стали покладати в основу власного розуміння інші дослідники, уточнюючи, конкретизуючи, звужуючи або розширюючи зміст термінів [3, 6, 7, 8]. Дотримуючись американської традиції, працюють у напрямку з'ясування того, які особистісні риси людей формують і впливають на подальший розвиток їх компетенцій для ефективної професійної діяльності. Розвиваючи ідеї, започатковані у Великій Британії, дотримуються поглядів про необхідність розробки стандартів професійності, критеріїв оцінки компетентності, акцентують увагу не на мотивації, а на діях працівників. Проте чіткого розмежування у значеннях термінів *компетенція* та *компетентність* немає. Ключові фрагменти значень понять у визначеннях частково перетинаються, що іноді призводить до змішування у вживанні. Наприклад, у такій дефініції: "...компетентність у широкому розумінні слова складається зі сполучення навичок та вмінь, знань та здібностей, що необхідні для успішного виконання визначеної ролі та вирішення певного завдання" (6, с.11). Виділення індивідуальних рис людини як основоположних ознак поняття (ключові фрагменти значення – 'здатність', 'стандарти поведінки') притаманне для значення терміна "компетенція", тому можна констатувати своєрідне перетинання форми (звукової оболонки) та змісту поняття. Компетентність пов'язується з кваліфікацією та

здібностями, але без ототожнення цих подібних у повсякденному вживанні понять. Для управлінської компетентності здібності, уміння та навички не одне й те саме. Уміння й навички являють собою широке коло набутих у навчанні та розвитку можливостей, накопичуваних людьми для вирішення багатьох життєвих проблем. А здібності – це важливі ресурси, що застосовуються в роботі, хоча й не обов'язково можуть бути безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю. Щоб вийти зі створеного протиріччя (управлінська компетентність будується на застосуванні неспеціальних ресурсів) вводиться поняття майстерності (рівноцінне компетентності), як абсолютної можливості виконати професійну роботу відповідно до стандартів. Поняття майстерності перевантажує смисл, створюючи нагромадження значень, які пояснюються одне через одне, та ускладнюючи розуміння.

Певною мірою поширення понять компетентності та компетенції як в освітній, так і в бізнесовій сферах пояснюється бажанням підкреслити застосування прогресивних методів навчання та інструментів управління. Насправді це подекуди гра зі словом, яка спроможна ввести в оману, якщо відсутнє розуміння сутності явища. Для створення ореолу переваг та прогресу відомі методи подаються в новій термінології. Така ситуація є закономірною, оскільки відсутні загальноприйняті термінологічні дефініції, не встановлено точку відліку, яка стала б відправною для розуміння та оцінювання різноманітних підходів у визначенні та вживанні понять. Зазвичай пропонується одна з багатьох дефініцій, що позначається як робоча, щоб розмити межі нерозуміння між автором та читачем або користувачем. Існує потреба чіткого

формулювання термінологічного значення, але знайти його – дуже складне завдання.

Причину проблеми слід шукати у сфері психолінгвістики, зокрема в семантиці. Такі поняття, як, наприклад, “управління”, “лідерство”, “компетентність”, “компетенція”, у свідомості людини відображаються узагальнено, абстрактно, у вигляді символічних образів, що не пов’язані з чуттєвим сприйняттям (зоровим, слуховим, тактильним, смаковим), оскільки не співвідносяться з реально існуючими об’єктами. На відміну від аналогових образів, наприклад, “прем’єр-міністр”, “кабінет”, “державний службовець”, за якими завжди стоїть конкретна реальія, що стає основою загально прийнятного визначення, символічний образ залишається ідеальним, суто розумовим. Для визначення символічного образу використовуються слова-поняття, які у свою чергу теж є символічними образами.

Багатоманітність дефініцій компетентності та компетенції є результатом символічної природи самих понять, тому пошук загально прийнятих визначень у межах об’єктивістського підходу триватиме, але ідеальне визначення, очевидно, неможливе. Такий підхід, заснований на засадах визнання об’єктивної та абсолютної істини за своїми принципами приречує на пошук абсолютно істинного визначення, вимагає аксіоматичних сентенцій, що з позицій сучасного наукового вивчення видається безперспективним, оскільки висновки потребують доказів та ретельного обґрунтування. Виходом з ситуації може бути конструктивістський підхід до проблеми, оскільки він припускає існування різних визначень. Критерієм істинності, адекватності поняття є не абсолютність його дефініції, а межі семантичного простору, для якого доведено, що

сконструйоване визначення має смисл у певному контексті. З цього погляду важливим стає не істинність, а життєздатність визначення компетенції та компетентності. Замість прагнення описувати поняття, стосовно змісту якого практично неможливо домовитися, варто спрямувати увагу на конкретні ситуації та потреби, щоб якомога доцільніше побудувати життєздатні визначення. Це не означає, що компетенцію та компетентність можна визначати будь-яким способом. Адже межі поняття не безкінечні і замикаються на уявленні про те, що воно означає, але буквально пояснити це вербальними засобами не завжди можливо. Хоч складно домовитися з приводу конкретного наповнення змісту понять “компетенція” та “компетентність”, напевно, є деяке розуміння їх смислу, що його принаймні частково визнають усі. Виявлення таких елементів змісту дозволить уявити межі понять і таким чином проникнути у їх смисл і визначити аспекти, актуальні для конкретної ситуації [9].

Термінологічний зміст понять “компетенція” та “компетентність” суттєво відрізняється від загальномовного, проте він не є випадковим. Для адаптації нового термінологічного значення використовуються відомі, доволі широко вживані у професійній сфері слова, оскільки у ядрі їх лексичного значення наявні компоненти, які надали таку можливість: 'знання', 'обізнаний', 'кваліфікований', 'обізнаність', 'коло повноважень'. Точкою відліку для термінологічного значення стали відображені у загальномовному значенні ключові поняття 'знання', 'обізнаність', які знаходяться у спільному семантичному полі з поняттями 'уміння', 'навички', 'досвід' та іншими. Усвідомлення термінологічного значення відбувається на основі сприйняття та розуміння загальномовного, оскільки єдиним шляхом здійснення цього процесу є вербалізація, яка

здійснюється за допомогою мовних засобів. У цьому сенсі мова є призмою, крізь яку людина дивиться на світ, мова прокладає шлях до розуміння понять.

Об'єм понять “компетенція” та “компетентність” доволі широкий і, щоб його визначити, важливо знайти можливості для обмеження. Одним зі шляхів обмеження може бути пошук внутрішніх та зовнішніх впливів. Спосіб обмеження – виділення спільних елементів у різних дефініціях та їх класифікація за внутрішнім та зовнішнім походженням.

Проаналізовані нами близько 30 дефініцій, попри відмінності у семантичній структурі, які відображують різницю у підходах авторів до розуміння смислу термінів, об'єднуються за спільними рисами. Ними є ключові фрагменти значень, тобто основоположні ознаки, які являють собою значеннєву базу, своєрідний фундамент семантичної структури. Вони характеризують поняття з середини, відображають його об'єктивну сутність, формують ядро значення, обумовлюють смислоутворення. Ключові фрагменти виділяються з дефініції шляхом аналізу судження, в якому є предикативні елементи, що утворюють остов логічної конструкції, видалення їх призводить до руйнації змісту. Інші компоненти значення є допоміжними з погляду конструювання судження, вживаються факультативно, з огляду на індивідуальні особливості автора у мисленні та мовленні (індивідуальна стратегія побудови висловлювання, що обумовлена психологічними особливостями та звичкою використовувати ті чи інші мовні конструкції), тому є периферійними фрагментами значення. Для поняття “компетенція” ядерними смисловими компонентами є: 'рису індивідуума', 'характеристика індивіда', 'частина особистості', 'знання', ('група знань'), 'колективне знання', 'навички',

'здібність', 'здібності підприємства', 'здатність', 'досвід', 'колективний досвід', 'стосунки', 'стандарт поведінки', 'установки', 'орієнтація', 'коло повноважень'. Смыслове ядро поняття “компетентність” включає такі компоненти: 'дія', 'діяльність', 'здатність здійснювати діяльність', 'поведінка', 'виконання', 'реалізація', 'результат', 'стандарт поведінки', 'структура', 'навички', знання, 'вміння', 'кваліфікованість', 'досвід', 'контакти', 'цінності', 'здатність', 'оцінка', 'коло питань', 'здібності', 'готовність', 'професійні функції', 'індивідуальні якості й властивості', 'специфічні завдання', 'якість', 'властивість', 'стан', 'психічна, фізична, духовна відповідність'.

Термінологія є системою, у якій співіснують множини понять, іноді подібних за значенням, оскільки стосуються певної понятійної сфери. “Компетенція” та “компетентність” – терміни сфери професіоналізму, тому взаємопов’язані з такими термінами, як, наприклад, “кваліфікація”, “кваліфікованість”, “професіонал”, “спеціаліст”, “професійність”, “особистість”, “посада”, “обов’язок” тощо. Так, компетентним вважають спеціаліста, який є професіоналом у своїй справі, кваліфіковано виконує обов’язки, передбачені посадою і т. ін. Треба врахувати й те, що самі аналізовані поняття є спорідненими за походженням, тому значною мірою впливають одне на одне, маючи спільні ключові та периферійні фрагменти значення. Понятійна сфера спричиняє зовнішній вплив на об’єм поняття як елемента системи, зумовлений близькістю та перетином з іншими термінами, що у ній функціонують. Зовнішній вплив відображується у периферійних компонентах термінологічного значення, саме за їх допомогою фіксується внутрішньосистемний понятійний зв’язок.

Таким чином, внутрішній вплив на формування меж і об'єму понять “компетенція” та “компетентність” здійснює “тиск” загальнономовного значення та комбінація ключових фрагментів дефініцій термінологічного значення, сформульованих фахівцями різних галузей. Зовнішній вплив спричиняється близькими термінами, які знаходяться у понятійній системі й використовуються для відтворення системних відношень. Тому межі понять “компетенція” та “компетентність” є відкритими, незамкненими, що зумовлює неоднакове розуміння та тлумачення, а також появу нових дефініцій. Незамкненість меж об'єму понять “компетенція” та “компетентність” може бути представлена графічно (рис. 1, 2).

Рис. 1. Компетенція

Рис. 2. Компетентність

Формулювання дефініції терміна суттєво впливає на усвідомлення його фахівцями відповідної галузі, а відтак – на прагматичну значущість. Для термінів, які стосуються значної кількості професіоналів-практиків, це особливо актуально. У такій ситуації важливо враховувати вплив мовної свідомості людей та традицій формування термінологічної системи на засвоєння змісту нових понять, передусім, якщо спеціального значення набувають загальновживані слова. Це не означає, що можна пристосовувати термінологічне значення до загальновживаного, але зумовлює необхідність врахування семантичних зв'язків, які здатні впливати на осмислення змісту спеціальних понять. Терміни сфери державного управління, на відміну від інших, як правило, вживаються, крім фахівців, ще й широким колом споживачів управлінських послуг, і адекватне сприйняття одиниць понятійного поля суб'єктами та об'єктами управління певною мірою визначає ефективність адміністрування. Дефініції понять “компетентність” та “компетенція” державного службовця мають врахувати значення та смисловий зв'язок між словами “компетентність” та “компетенція” в українській мові, з одного боку, та термінологічний зміст названих понять у інших професійних сферах.

Професійна компетентність державного службовця – це система професійних компетенцій відповідно до повноважень, передбачених посадою. Компетенції – особистісні риси людини, що зумовлюють рівень управлінських, економічних, політологічних, етичних,

соціально-психологічних та інших знань та вмінь державного службовця, включаючи його здатність творчо мислити, готовність брати на себе відповідальність, передбачати результати своєї діяльності й критично оцінювати її наслідки, грамотне володіння інноваційними управлінськими технологіями в умовах ринкових відносин, готовність до самоосвіти, людинознавську освіченість, які працівник може ефективно застосовувати в різних ситуаціях та адаптувати до змінюваних умов роботи.

Висновки.

1. Трансформація змісту управлінської діяльності, необхідність забезпечення умов для створення балансу між економічними та соціальними потребами суспільства передбачають зростання соціальної відповідальності суб'єктів управління, які поступово перетворюються на суб'єкти адміністрування – нової форми реалізації професійної компетентності державного службовця.

2. Терміни професійна компетентність та компетенція з галузі управління людськими ресурсами та загального менеджменту поширилися на інші професійні сфери, у тому числі на державне управління. Активна робота над формулюванням дефініцій термінів поки не призвела до створення загально прийнятних визначень, існують розбіжності як у розумінні понять, так і у вживанні термінів.

3. У межах об'єктивістського підходу формулювання загально прийнятних визначень понять “компетентність” та “компетенція” практично неможливо, оскільки вони мають символічну природу. Продуктивним може бути конструктивістський підхід, який визнає критерієм істинності не абсолютність дефініції, а межі семантичного простору, для

якого доведено, що сконструйоване визначення має смисл у певному контексті, є життєздатним.

4. Широкий об'єм та незамкненість смислових меж термінів “компетентність” та “компетенція” зумовлені їх символічною природою й варіюються під внутрішнім впливом загальнономовного значення та комбінації ключових фрагментів дефініцій термінологічного значення, сформульованих фахівцями різних галузей, а також під зовнішнім впливом близьких термінів спільної понятійної системи.

5. Професійна компетентність державного службовця – це система професійних компетенцій відповідно до повноважень, передбачених посадою. Компетенції – особистісні риси людини, що зумовлюють рівень знань та вмінь державного службовця, які працівник може ефективно застосовувати в різних ситуаціях та адаптувати до змінюваних умов роботи.

Продовження роботи пов'язане з дослідженням особливостей формування професійності державних службовців і спробою побудови сучасної моделі їх професійної компетентності та формату компетентностей.

Список використаних джерел

1. Розвиток ефективності і професіоналізму у державній службі. _ К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 82 с.

2. Атаманчук Г.В. Управление – фактор развития: Размышления об управленческой деятельности. – М.: Экономика, 2002. – 567 с.
3. Равен, Джон. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация.- М.: Когито-Центр, 2002. – 395 с.
4. Акмеологическая оценка профессиональной деятельности государственных служащих: Учеб. пособие. Изд. второе, перераб. и доп./ Под. общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 166 с.
5. Гарет Робертс. Рекрутмент и отбор. Подход, основанный на компетенциях./ Л. Зайко (пер.) – М.: НІРРО, 2005. – 288 с.
6. Управление развитием и изменением. Кн. 2: Развитие управленческой компетентности / The Open univ., Open business school, Междунар. Центр дистанц. Обучения "ЛИНК"; Подгот. для команды курса Г. Салиман и Д. Батслер. – Б. м., 1994. – 54 с.
7. Уиддет С., Холлифорд С. Руководство по компетенциям. – М.: Нірро: Сірр, 2004. – 216 с.
8. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. – М.: Юринформцентр, 2004. -354 с.
9. <http://www.ht.ru/press/articles/print/art26.htm>

СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПОНЯТЬ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ (ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ)

Стає все більш очевидним, що сучасна лінгвістика не може повноцінно розвиватися у вузьких внутрішніх межах, вона потребує зв'язків з іншими сферами знань і, навпаки,

певною мірою може забезпечувати розвиток цих сфер. Проте поки напрацьовано недостатній інструментарій для таких комплексних досліджень, які поступово набувають рис синергетичних розвідок. У такому спрямуванні найактивніше розвиваються когнітивна та психолінгвістика. Пошук у напрямку *значення ↔ уявлення ↔ поняття ↔ слово ↔ концепт* на різних відрізках цього ланцюжка приніс серйозні напрацювання (О. Кубрякова, М. Нікітін, Ю. Караулов, О. Залевська, Р. Фрумкіна, А. Вежбицька, Ю. Апресян, В. Гак, С. Кацнельсон, Ю. Степанов, І. Арнольд, В. Демьянков, А. Уфімцева, Н. Рогожнікова, О. Горошко, Д. Терехова, Н. Бутенко, Т. Ковалевська, О. Холод, О. Селіванова, А. Зеленько та ін.). Актуальними лишаються проблеми, пов'язані з виконанням прагматичних завдань, зокрема впливу на формування в мовців адекватного сприйняття соціально значущих понять, а згодом концептів, які зумовлюють розвиток систем управління в сучасному суспільстві.

Мета цієї розвідки – аналіз структури асоціативного поля й асоціативного значення понять *електронний уряд, електронне урядування, електронна демократія*, специфіка їхнього сприйняття носіями української мови та розгляд перспективи їх упровадження в українському суспільстві.

Тривала історія існування слова, а потім терміна *концепт*, його різне смислове наповнення і традиції застосування у різних мовах [1], численні спроби більш або менш чітко окреслити термінологічний зміст досі не дають змоги говорити про відносну завершеність процесу усвідомлення семантики. Не випадково О. Кубрякова визнає: "Я, як і до того, вважаю, що концепт є одиницею концептуальної системи людини як головного складника

інфраструктури людського мозку, що характеризує її як *homo sapiens*'a. Саме в якості ментальної одиниці він наділяється також властивістю бути одиницею гештальтного типу, тобто цілісною та нечленованою далі оперативною сутністю нашої свідомості, що [сутність] виступає у всіх мисленнєвих (ментальних) діях і процесах" [2, с. 70].

Для більшості концептів у мові є імена, більшість ментальних дій відбувається з вербалізованими концептами (пор. з ідеєю про ословеснену картину світу В. Зеленька [3]), оскільки ми усвідомлюємо те, що вербалізоване, об'єктивоване мовою. Разом з тим наряду з концептами, які знайшли свої назви, у природній мовній системі в актах взаємодії з навколишнім онтологічно існуючим світом постійно зароджуються нові смисли. Спочатку, мабуть, вони розмиті, аморфні, але виникають не на пустому місці, а у зв'язку з переробкою інформації в певній сфері буття – у конкретному домені, наприклад, суспільно-політичному, зокрема в державному управлінні. Оскільки у таких доменах уже існують певні попередні конструктивні елементи смислів і вербалізовані концепти, породження нових смислів відбувається як породження концептуальних структур з одночасним пошуком відповідних вербальних форм. Ми можемо судити про особливості процесу винятково за його мовними результатами [2]. Реконструкція процесу виявляє шлях від початків формування концептуальної структури до появи нового (або оновленого) мовного знака. Для появи нового концепту необхідно згрупувати вже наявні в ментальному просторі концептуальні структури. Вербалізація концепту дає змогу досліджувати його членування – ядро, периферія, семантичні складники (семантичні сфери асоціативного поля) тощо. Це і є справою лінгвістичного

дослідження, результати якого, звісно, співвідносяться зі знаннями про світ, виявляють картину світу.

Мовна картина світу, представлена зокрема лексикою через систему лексичних значень, які відображають поняття, сформовані на основі уявлень, готує ґрунт для концептуалізації смислів, для формування концептуальної картини світу. Остання в свою чергу зумовлює зміни у мовній картині світу. Така взаємодія відбувається в процесі лінгвальної діяльності, у взаємодії мови та мовлення, колективного й індивідуального.

Лінгвістичний аналіз дозволяє розрізнити концептуальну та когнітивну структури. Вони можуть бути різними за рівнем абстракції, за способом репрезентації, за рівнем наближеності до лексикографічних дефініцій. Словникові визначення являють собою певне узагальнення, встановлене лексикографом з огляду як на власний досвід мовця, так і на зібраний ним від інших мовців об'ємний матеріал. У свідомості кожного індивіда формується когнітивна структура, яка має більш детальне, але й більш суб'єктивне значення. У цьому відображена семантика певного знака, яка виявляється в різних аспектах, інакше кажучи, у концептуальній структурі. Тому можна розрізняти лексичне значення знака, передане дефініцією, інформацію, яка стоїть за нею, і власне концептуальне значення. Дослідження цих аспектів у взаємодії дозволяє виявити динаміку розвитку семантики.

Процес глобалізації в інформаційному суспільстві призводить до стрімкого зростання швидкості комунікації та розширення каналів спілкування. це не може не призвести до змін у сприйнятті світу, відображених у семантичній структурі мови. До українських реалій поступово починають

відноситися *електронний уряд, електронне урядування, електронна демократія*. Вони мають набути особливого змісту та значення, стати засобами концептуалізації, адже запровадження е-Government як сучасної форми урядування без прямої участі чиновників, щоб звести нанівець корупційну складову у спілкуванні між суб'єктами й об'єктами управління. Від того, як упроваджувані поняття осмислюються носіями мови, залежить не тільки розуміння реалій, а й характер дій та процесів, до яких включаються люди, їхня поведінка. Такі поняття поступово мають концептуалізуватися, стати елементами інформаційної структури свідомості, різносубстратної, певним чином організованої одиниці пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [4, с. 256]. Зароджуючись у пізнавальній діяльності, концепти відображають і узагальнюють досвід людини й сприйняту її свідомістю дійсність. Засобом доступу до концептуального знання є слово, яке у знаковій формі представляє систему відтворення уявлень про світ, дійсність та рефлексивний досвід людини. Доцільним методом дослідження концептосистеми є вільний асоціативний експеримент, що дає змогу виявити асоціативне значення концептуальних понять і встановити розбіжності між загальним і спеціальним розуміннями та реальним уявленням. Ми отримали асоціації на стимули *електронний уряд, електронне урядування, електронна демократія* від близько трьохсот п'ятдесяти респондентів – студентів вищих навчальних закладів віком від 17 до 26 років. Відомості, отримані від інформантів такої вікової групи, дають змогу прогнозувати динаміку осмислення понять, концептуальну структуру та подальший розвиток лексичного й термінологічного значень.

Стимул *електронний уряд* викликав 111 різних реакцій, виражених іменниками (58%), прикметниками (7%), прислівниками (3%), і незвичайно значною кількістю реакцій-словосполучень (28%) і речень (3%).

Реакції розподіляються за денотативною та конотаційною семантичними сферами. У денотативній сфері структуровані фрагменти різного значеннєвого спрямування. Найяскравіше представлений денотативний фрагмент, який умовно можна позначити як "технологія, атрибути урядування". Саме у ньому сформувалися ядерні асоціати: 'комп'ютер' (31 – коефіцієнт частотності), 'Інтернет' (12). Решта реакцій не виділяються високою частотністю – 'роботи' (8), 'техніка' (5), 'система' (2) – або є одиничними і переважно називають атрибути, без яких опитані не уявляють собі електронний уряд: 'комп'ютерна техніка', 'ноутбук', 'сайт Верховної Ради', 'засідання Верховної Ради', 'Windows NT', 'e-mail', 'мікрочіп', 'машини', 'схеми', 'документ', 'пристрій', 'вірус' (по 1) тощо. Подібні реакції свідчать про сприйняття інформантами зовнішніх ознак концепту, які пов'язані з поняттям *електронний*, а не зі складеною формою *електронний уряд*. Значеннєвий фрагмент "діяльність", наявність якого демонструє рівень розуміння концепту, представлений відносно невеликою кількістю переважно одиничних різних реакцій та не містить ядерних компонентів, хоча виявляє в основному адекватне уявлення про стимул: 'управління' (3), 'правління' (3), 'керування', 'регулювання', 'контроль', 'модернізація', 'інформатизація', 'робота', 'електронне управління державою' (по 1) тощо. Суб'єктами / об'єктами електронного уряду інформантами вбачаються: 'Верховна Рада' (9), 'Президент' (5), 'парламент' (4), 'люди' (2), 'електронний чоловік' (2), 'урядовці', 'комп'ютерні урядовці', 'комп'ютерні люди', 'непостійний уряд' та ін. (по 1). Значну

частину денотативного фрагмента складають реакції, які виявляють практично повне нерозуміння інформантами стимульного поняття: 'невідоме' (6), 'не знаю' (5), 'незрозуміле правління', 'щось невідоме з Інтернету', 'щось таке незрозуміле, пов'язане з комп'ютером, Інтернетом', 'мабуть, спостерігається у розвинених країнах', 'незрозуміло', 'незрозуміла комп'ютерна гра', 'щось велике електричне', 'неясність' (по 1). Коефіцієнт частотності у цій групі реакцій низький, але оскільки асоціати майже не відрізняються за значенням, то коефіцієнт можна обчислювати сумарно – 19, тому асоціати потрапляють до ядра асоціативного поля. Частина реакцій перебуває за межами певної значеннєвої сфери. Окремі з них демонструють потребу в правовому врегулюванні процесу – 'право' (4), 'закон' (2), інші характеризують стимул – 'штучний' (2), 'малопотужний', 'прямолінійний', 'точний' (по 1), окремі відображають образне сприйняття опитаних – 'математична держава', 'математична влада', 'штучна влада', 'відсутність людей' (по 1). Фактично такі асоціати виявляють нерозуміння інформантами стимулу, неприйняття його як концептуального поняття.

Найбільша кількість реакцій утворює конотаційний фрагмент значення, який відсутній у термінологічному значенні, проте набуває особливої значущості в асоціативному полі. Оціночні характеристики у переважній більшості негативні, подекуди грубі: 'безглуздя' (6), 'нісенітниця' (5), 'фантастика' (2), 'хаос', 'зациклений', 'фантазія', 'ненадійно', 'несправжній', 'революція', 'всі нервові', 'штучність', 'нудьга', 'шантаж', 'обман', 'діотизм', 'Наша влада, яку, як у електронному варіанті, бачать, але ніхто не чує', 'Позбавлення можливості вільного висловлювання', 'нагляд', 'анархія', 'поза онлайном', 'нікому непотрібне', 'дивно', 'щось складне', 'холодно', 'дурниця', 'жовтизна', 'корупція', 'алогізм'

(по 1). Лише дві реакції проявляють позитивне ставлення інформантів – 'успіх', 'багато знати у світі' (по 1). Загалом майже чверть (24%) опитаних не сприймають стимул на ментальному рівні, реагуючи емоційно, що властиве для випадків недостатнього усвідомлення та розуміння поняття.

Асоціативне значення поняття *електронний уряд* утворюється ядерною реакцією 'комп'ютер', а також близькими до неї за частотністю асоціатами 'Інтернет', 'незрозуміле', з негативними конотаційними характеристиками (сукупно).

Стимул *електронне урядування* включає до асоціативного поля 108 різних реакцій, з яких 59% іменників, 5% прислівників, 4% прикметників і, як і в попередньому прикладі велика частка словосполучень і речень – відповідно 24% і 5,5%. Крім того, майже 7% інформантів не відреагували вербально. Розподіл за семантичними сферами подібні до попереднього стимулу, і, власне, асоціативне значення значною мірою подібне до нього.

Ядерні компоненти знаходяться у денотативному значеннєвому фрагменті "технології та атрибути процесу". Ядро асоціативного поля утворює реакція 'комп'ютер' (28). Решта реакцій мають невисоку частотність: 'роботи' (3), 'Інтернет' (3), 'за допомогою технологій' (2), 'таблиця' (2), 'механізм' (2), 'систематизація', 'програмне забезпечення', 'штучний інтелект', 'РНР 5,0', 'процесор', 'механіка', 'електрика', 'калькулятор', 'комп'ютеризація', 'система', 'DS', 'електронні процеси', 'програма' (по 1) та ін. У значеннєвому фрагменті "діяльність" низькочастотні реакції: 'управління' (6), 'керування' (3), 'керівництво' (3), 'контроль вчинків' (2), 'правління' (2), 'політика' (2), 'упорядкування', 'праця', 'міжнародні відносини', 'правління в електроніці', 'відносини'

(по 1) тощо. Таке коло реакцій виявляють асоціювання на опорне слово (*урядування*) з аналізованого термінологічного сполучення, практично не відображаючи його специфіки (*електронне*). Здійснення такої діяльності покладається на 'уряд' (6), 'парламент' (3), 'державу' (2), 'прем'єр-міністра', 'Тимошенко', 'чиновників', 'адміністрацію', 'певну спілку', 'групу людей' (по 1). Одна реакція точніше відтворює сутність явища – 'спеціальна програма, що вирішує проблеми у державі' (1).

Судячи з реакцій інформантів, *електронне урядування* має такі якісні характеристики, як 'чітке', 'зрозуміле', 'електронна стабільність', 'пластичність' (по 1) та деякі інші. Наближуються до цього фрагмента реакції, що виражають внутрішню суть явища - 'самоврядування' (4), 'порядок' (3), 'закон' (3), 'контакт' (2), 'неживе урядування' (2), 'конституція', 'недосконалість', 'складнощі', 'на відстані', 'обов'язки', 'свобода спілкування'.

Частина реакцій денотативної сфери не групують за значеннєвими сферами і, очевидно показують нерозуміння опитаними стимульного поняття: 'студенти' (2), 'студентство', 'сходи', 'стійкість влади', 'війна', 'влада сьогодення', 'буханки хліба', 'сучасна ситуація в політиці', 'керування чимось несправжнім', 'фізика', 'вибір керівників на посади в електронному уряді', 'прилади самі', 'визначають посади у ВР, Кабміні та ін.', 'якась космічна система' (по 1).

Емоційно-оцінні реакції конотаційного фрагмента негативні, подекуди підкреслено заперечні (понад 18% опитаних): 'хаос' (3), 'безлад' (3), 'хаотично', 'невідомість', 'невірно', 'щось незрозуміле', 'безглуздя', 'небезпечна', 'хаотичне', 'не справжнє', 'Мною керують через Інтернет. Як це?', 'посетитель зашел на форум', 'Це як?', 'Коли всі говорять

щось робити і ніхто нічого не робить', 'Ого!', 'Хана контакту', 'нікому не потрібне', 'неможливо', 'нереально', 'незрозумілий' 'процес', 'зайве', 'брехня' (по 1).

Асоціативне значення поняття *електронне урядування* формується єдиним ядерним компонентом 'комп'ютер', що майже точно копіює асоціативне значення поняття *електронний уряд*, тобто вони не усвідомлюються адекватно термінологічному значенню і практично є незрозумілими для опитаних.

Стимул *електронна демократія* викликав 107 різних реакцій, серед яких переважають іменники (61 %), значну кількість складають словосполучення (30%), менше інших засобів вираження (6% прислівників, 4% прикметників та ін.). Відсутні вербальні реакції лише у 4,3% інформантів.

Розподіл між денотативною та конотаційною семантичними сферами близький до попередніх асоціативних полів, він становить відповідно 77% та 23%.

Єдиний ядерний компонент знаходиться у значеннєвій сфері, пов'язаній з "баченням" свободи волевиявлення – 'свобода' (25), проте інші реакції переважно одиничні: 'свобода слова' (6), 'свобода права' (2), 'голосування' (2), 'незалежність' (3), 'закон' (3), 'безвладдя' (4), 'гуманізм', 'народовладдя', 'необмеженість' 'прав', 'самостійність', 'незалежні висновки', 'вільні права у чоловічків з комп'ютера', 'свобода комп'ютерних інновацій', 'свобода всіх в Інтернеті', 'придумана свобода', 'вибір', 'незалежний', 'змінний IP', 'всі вільні в Інтернеті', 'воля', 'розповсюджене народовладдя' (по 1).

Значеннєвий фрагмент "технологія й атрибути процесу" (денотативна сфера) мало чим відрізняється від попередніх, оскільки виявляє реакцій на атрибутивну частину термінологічного словосполучення: 'комп'ютер' (7), 'Інтернет' (2), 'комп'ютерна демократія' (2), 'комп'ютеризація', 'телевізор', 'техніка', 'вільне спілкування на всіх інтернетних сайтах', 'чат', 'ноутбук', 'мобільний телефон', 'збій системи', 'комп'ютеризовано', 'кібер-люди', 'клавіатура', 'вірус', 'DSP матриця', 'роботи', 'заставка' (по 1).

Значення діяльності для застосування процесу представлене неяскрово, низькочастотними реакціями – 'політика' (7), 'влада' (2), 'вибори' (2), 'вибирати', 'допомога', 'управління', 'політизація', 'вирішення справ політики' (по 1). Діяча, або точніше, суб'єкта / об'єкта діяльності інформанти вбачають доволі абстрактно, виявляючи це через широко значні слова-асоціати : 'державна' (3), 'народ' (2), 'люди' (4), 'Україна', 'Президент', 'парламент', 'Японія', 'суспільство', 'країна' (пор 1).

На межі між денотативним та конотаційним фрагментами асоціативного поля знаходить доволі численна група реакцій, яку складно чітко окреслити за значенням, оскільки метафоричність формулювання "розвиває" понятійність і одночасно формує оціночність: 'демократія в Інтернеті' (2), 'влада машин', 'комп'ютерний світ', 'інкогніто', 'енергетична демократія', 'віртуальна', 'штучна' (3), 'штучність', 'гнучкість', 'багатомовність', 'абстракціонізм' (по 1) тощо.

У конотаційній сфері наявна ділянка з позитивними оцінками, хоча й значно менша порівняно з негативними: 'розвиток' (2), 'крок вперед', 'прогрес', 'класно!', 'вільно', 'Всі вільні в Інтернеті' (по 1). Негативні реакції майже не містять

грубих оцінок і певною мірою повторюють елементи інших конотаційних фрагментів: 'негативне' (2), 'безлад' (3), 'брехня' (2), 'нісенітниця' (2), 'хаос', 'анархія', 'бедлам', 'сміття', 'фантастика', 'фантазія', 'бананова революція', 'ого', 'неможливо', 'свобода під прицілом', 'обман', 'неправда', 'нікому не потрібне', 'непотрібно', 'несправедливість', 'Всі зациклені на Інтернеті', 'ілюзія', 'фальш', 'корупція', 'порушення', 'відсутність демократії', 'застиглий', 'занепад' (по 1).

Асоціативне значення поняття *електронна демократія* формується однією ядерною реакцією 'свобода', що є майже копією асоціативного значення концептів *демократія* та *демократичність*. Специфіка термінологічного змісту аналізованого поняття не відображається асоціативним значенням, будучи розмито представленою в інших складниках асоціативного поля.

Аналіз результатів експериментального дослідження приводить до таких висновків:

1) структура асоціативних полів й асоціативних значень стимулів *електронний уряд*, *електронне урядування*, *електронна демократія* свідчить про недостатнє розуміння мовцями позначуваних цими вербальними одиницями смислів;

2) поняття *електронний уряд*, *електронне урядування*, *електронна демократія* не сприймаються носіями української мови як концепти управлінського домену;

3) запровадження e-Government буде супроводжуватися значними складнощами у зв'язку з низьким усвідомленням, практично з нерозумінням, а подекуди й несприйняттям нових реалій;

4) оскільки мовна свідомість, мовна картина світу інертні, змінюються протягом десятиліть, то процес запровадження е-Government (без урахування інших чинників) буде супроводжуватися відчутним внутрішнім опором не лише споживачів управлінських послуг, а й суб'єктів управління;

5) у вітчизняному інформаційному просторі варто формувати поле для "просування" та популяризації ідеї здійснення управлінської діяльності сучасними технологічними засобами.

Список використаних джерел

1. Демьянков В. З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры // Язык как материя смысла : Сборник статей в честь академика Н.Ю. Шведовой / Отв. ред. М.В. Ляпон. – М.: Изд. центр \ «Азбуковник», 2007. – С. 606 – 622.
2. Кубрякова Е. С. О концептах, схваченных знаком / Studia linguistica XVIII. Актуальные проблемы современного языкознания : сборник. – СПб.: Политехника-сервис, 2009. – С. 70 – 75.
3. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм : монографія : у 2 ч. – Ч. 1. – Луганськ : Вид-во ДЗ „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”, 2010. – 199 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля, 2006. – 716 с.

ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Семасіологічні дослідження зазвичай вважають теоретичними, оскільки вони пов'язані переважно з концептуальними міркуваннями, побудовою абстрактних конструкцій значення, які не завжди можливо прямо застосувати на практиці, особливо за межами мови. Проте без них неможливо обійтися у створенні сучасних комунікаційних технік та технологій, які поширюються фактично на всі галузі та сторони життя. Психолінгвістичні дослідження у такому спрямуванні максимально ефективні, оскільки уможливають виявлення зв'язку між мовою як соціальним та мовленням як індивідуальним явищами, дозволяють комплексно підходити до вивчення цих залежностей, використовуючи синтетичне об'єднання обох сторін – мови та мовлення – через застосування системи традиційних методів аналізу лексикографічних дефініцій і компонентного аналізу та психолінгвістичних методів, зокрема асоціативного експерименту й асоціативного аналізу. Такий синтез дає змогу реконструювати фрагменти мовної та концептуальної картин світу, що протягом останнього десятиліття активно досліджуються не лише лінгвістами, а й представниками інших наукових галузей та напрямів.

Дослідження семантики на основі асоціацій між реалією, поняттям про неї та лексичним значенням слова унаочнює спільні фрагменти, що віддзеркалюють складний процес усвідомлення індивідом світу за допомогою мовних засобів, зокрема семантичних, а також взаємодії між загальним (мовою) та індивідуальним (мовленням). Формування семантичних і асоціативних полів відбувається у процесі взаємної обумовленості, тому зіставлення їх продуктивне для реконструкції відповідних фрагментів

мовної та концептуальної картин світу, що є актуальним не лише з теоретичного, а й прикладного поглядів. Зокрема, таке дослідження дозволяє припустити, що в структурі картини світу людини окреме місце посідає фрагмент, який пропонуємо розглядати як професійний домен картини світу.

Державна служба як професійна діяльність пов'язується з поняттями "виконання", "служіння", "прогнозування", "планування", "забезпечення", "розробка", "здійснення", "організація", "контроль", "координація" тощо [2]. Відповідна лексика вживається дослідниками, які так чи інакше пояснюють зміст професійної діяльності (О. Ю. Оболенський, В. Я. Малиновський, А. А. Деркач, Г. В. Атаманчук, Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. Д. Бакуменко, С. М. Серьогін та ін.). Цілком логічно, що такі поняття стають смислоутворюючими для розуміння професійних компетенцій та компетентності фахівців.

У структурі компетентності державного службовця виділяють ключові, базові та спеціальні компетенції. Серед спеціальних важливе місце займають компетенції планування, регулювання, координації [3, с. 41–49]. Компетенція планування передбачає визначення цілей перетворення, збереження або зміцнення управлінської ситуації, визначення пріоритетів, ступеня значущості цілей, прийняття управлінського рішення, завершення аналізу проблемної управлінської ситуації з прийняттям рішення про переведення об'єкта управління з одного стану в інший тощо. Компетенція регулювання має на меті підтримку управлінцем процесів діяльності інших людей з реалізації управлінського рішення в рамках, завданих програмою, планом, регламентом, принципами, режимом, кодексами, інструкціями, традиціями. Професійними завданнями координуючої компетенції є

координація дій учасників виконавської діяльності по вертикалі та по горизонталі управлінської ієрархії, розподіл функцій та ролей, організація співробітництва та партнерства та ін. Для застосування таких компетенцій необхідна взаємодія між суб'єктами діяльності, без чого гармонійна робота груп людей неможлива. З цієї причини важливою характеристикою стає взаємодія, яка може розглядатися як компетенція з професійними завданнями, що вимагають ефективної роботи у групі, створення умов для виконання кожним з суб'єктів певного обсягу роботи, доцільного розподілу навантаження, дотримання ієрархічних зв'язків між виконавцями, відповідальності за свої дії. Специфіка відображення компетенцій у професійній свідомості державних службовців лишається поза увагою дослідників.

Наша мета – дослідити особливості усвідомлення державними службовцями понять *планування, регулювання, координація, взаємодія*, їх місце у професійній концептосистемі; на основі реакцій, отриманих у ході вільного асоціативного експерименту, проаналізувати асоціативні значення та їх відповідність термінологічному розумінню, яке є важливою засадою для визначення та формування професійних компетенцій.

Важливість понять *планування, регулювання, координація, взаємодія* для професійної сфери державного управління підтверджується тим, що вони включаються до термінологічних словників та довідників. Зіставний аналіз термінологічних та загальнонавчаних значень аналізованих понять дозволяє виділити ключові фрагменти, на яких базується вживання відповідних слів у професійній сфері.

Планування як один з видів професійної діяльності відіграє серйозну роль у роботі державних службовців і в

державному управлінні в цілому. Термінологічна дефініція [4, с. 137] спирається на ключові поняття 'вид управлінської діяльності', 'визначення перспективного стану', 'сприяти формуванню орієнтирів', хоча складеність кожного з них відповідно ускладнює розуміння та усвідомлення загального значення терміна. Процес *планування* нерозривно зв'язаний з *планом* як продуктом цієї діяльності. Термін *план* [5, с. 258] базується на ключових поняттях 'результат передбачення', 'пізнання об'єктивних зв'язків і взаємозалежностей', 'форма (модель) майбутнього', які в силу комплексності розмивають його зміст, який може стосуватися не лише державного управління, а й будь-яких інших галузей діяльності.

Лексичне значення слова *планування* як віддієслівного іменника традиційно витлумачується [6] за допомогою чітко сформованих ключових понять 'складати план', 'розмічувати відповідно до плану', 'визначати за планом', які практично не перетинаються з ключовими поняттями у термінологічних значеннях.

Значущість поняття *регулювання* для державного управління підтверджується тим, що воно фіксується термінологічним довідником не лише як синонім до слова "координація" [5, с. 174], а й у термінологічних сполученнях "бюджетне регулювання", "оперативне регулювання" [5, с. 376] як основоположний елемент складного поняття з ключовими елементами 'метод', 'функція', 'керований процес'.

Лексичне значення іменника "регулювання" визначається значенням відповідного дієслова "регулювати" [6]. Ключові поняття лексичного значення не збігаються з термінологічними – 'впорядковувати', 'домагатися нормальної роботи', 'керування', 'сукупність процесів'.

Поняття *координація* логічно пов'язане з іншими поняттями, адже для результативної роботи необхідна не лише плідна взаємодія, а й координація фахових зусиль. Не випадково термін тлумачиться спеціальними словниками, правда, демонструючи суттєві відмінності: з ключовими поняттями 'прояв впливу', 'узгодженість дій' [5, с. 174] не збігаються елементи 'метод управління', 'встановлення зв'язків', 'поєднання дій', 'досягнення результату' [4, с. 94], спільність проявляється в єдиному перетині – 'дій'.

Лексичне значення має свої особливості, воно ґрунтується на ключових поняттях 'погодження', 'відповідність', 'взаємозв'язок', 'узгодженість' [6]. Очевидно, різниця між змістом термінологічних та лексичного значень пояснюється широким об'ємом останнього, яке має вживатися у значно більшій кількості контекстів та ситуацій порівняно з вузько орієнтованим термінологічним.

Поняття *взаємодія* термінологічно визначається на основі ключових понять 'спільна робота', 'співробітництво' [5, с. 29]. Лексичне значення слова суттєво відрізняється, оскільки більш широке й враховує участь як істот, так і неістот у процесі роботи, тому ключові поняття інші – 'зв'язок у дії', 'погоджена дія' [6].

Від того, як державні службовці розуміють поняття, пов'язані з усвідомленням видів діяльності, певною мірою залежить розуміння ними своїх компетенцій, формування компетентності і практичний результат роботи. Тому поняття *планування, регулювання, координація, взаємодія* набувають особливого змісту та значення, стають засобами концептуалізації, яка відбувається посередництвом мови. Від того, як вони осмислюються носіями мови, залежить не тільки розуміння реалій, а й характер дій та процесів, до яких

включаються люди, їх поведінка. Вони можуть розглядатися як концепти – елементи інформаційної структури свідомості, різносубстратної, певним чином організованої одиниці пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [7, с. 256]. Зароджуючись у пізнавальній діяльності, концепти відображають і узагальнюють досвід людини й сприйняту її свідомістю дійсність. Засобом доступу до концептуального знання є слово, яке у знаковій формі представляє концептуальну систему; концепти є складниками системи, що відтворює уявлення про світ, дійсність та рефлексивний досвід людини. Професійна сфера як домен концептосистеми являє собою один з найважливіших з погляду структури професійності, але поки не досліджений компонент. Доцільним методом такого дослідження є вільний асоціативний експеримент [8], який дає змогу виявити асоціативне значення концептуальних понять і встановити розбіжності між загальним і спеціальним розуміннями та реальним уявленням.

Концепти *планування, регулювання, координація, взаємодія* були включені до стимульного списку для проведення вільного асоціативного експерименту з метою вивчення професійної свідомості державних службовців.

В експерименті взяли участь 350 респондентів – державних службовців різних рангів (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі НАДУ та регіональних інститутів) і працівників органів місцевого самоврядування.

На стимул *планування* отримано 91 різну словесну реакцію, 4% респондентів не змогли відреагувати вербально.

Асоціативне поле включає добре структурований денотативний та конотаційний фрагменти. Останній містить в основному реакції з негативною оцінкою концепта *планування*, яке асоціюється з 'тягучкою' (2 – цифра позначає кількість однакових реакцій), 'бюрократами' (2), для деяких опитаних воно 'відсутнє' (3), 'безглузде' (2), 'неможливе' (1). Лише один асоціат з позитивною оцінкою: 'корисно'.

Денотативний фрагмент доволі чітко розділений на значеннєві сфери. Семантична сфера "об'єкт" включає асоціати із зазначенням можливих предметів, які включені у процес з найчастотнішими для цього концепта ядерними реакціями: 'роботи' (33), 'бюджет' (21). Периферійні реакції теж, як правило, стосуються професійного сприйняття: 'робочого часу' (8), 'забудова територій' (3), 'робочого дня' (5), 'майбутнє' (4), 'кар'єра', 'сім'ї', 'життя' (по 1) і т. ін.

Різні варіанти лексичного й почасти термінологічного значень асоціювалися у інформантів з подібними до стимула словами – 'передбачення' (6), 'розрахунок' (6), 'расчет' (2), 'прогнозування' (4), 'графік' (8), 'організація роботи' (4), 'розпорядок' (2), 'схема' (2), 'проект' (2). Наряду з лексичними синонімами ('графік', 'схема', 'проект') наявні реакції, які у загальному розумінні не є такими, але набувають спільності у асоціюванні.

Сфера "дія та діяльність" не перевантажена реакціями, в ній не сформоване ядро, але об'єднання на основі процесуальності очевидне: 'діяльність' (8), 'розробка' (7), 'план' (6), 'плани' (3), 'економіка', 'визначення', 'виконання', 'звіт' (по 1) тощо. Простежується професійне сприйняття, так би мовити, управлінський ухил, але подібні реакції абсолютно ймовірні не лише для державних службовців, а такою ж мірою для представників інших управлінських галузей.

Суто периферійною, з одиничними реакціями, проте сформованою з погляду змісту виявилася семантична сфера, яку можна умовно назвати "атрибути", оскільки без названих "прикмет" концепт неповнозначний: 'колектив', 'місяць', 'записи', 'фінансування', 'время', 'аналіз', 'критерії', 'щоденник' (по 1) та ін.

Сфера якісних характеристик поняття доволі широка, з асоціатами, що називають свого роду вимоги до здійснення процесу: 'системність' (9), 'перспектива' (4), 'послідовність', 'послідовне мислення', 'порядковість', 'сосредоточенность', 'упорядоченность', 'цілеспрямоване', 'поточне' (по 1) і т. ін.

Асоціативне значення поняття *планування* складається лише з трьох однослівних реакцій 'роботи', 'бюджет', 'діяльність', які ніби фрагментарно представляють професійну свідомість, але безвідносно до державної служби, державного управління, та й управління в цілому. В асоціативному значенні не виявилось спільності ні з термінологічним, ані з лексичним значеннями. Асоціативне сприйняття концепту *планування*, на відміну від більшості інших випадків, суттєво не впливає на зміст поняття, не змінює його об'єму та меж.

Стимул *регулювання* викликав 89 різних вербальних реакцій опитаних державних службовців. Нульову реакцію отримано від близько 10% респондентів.

Асоціативне поле аналізованого поняття, на відміну, від інших, недостатньо структуроване, 32% низькочастотних асоціатів не входять до певних семантичних сфер: 'реакція' (6), 'розподіл' (5), 'держава' (4), 'процес' (4), 'напрямок' (4), 'вляштування' (1) тощо. Не представлений конотаційний фрагмент.

Денотативний фрагмент включає синонімічні назви поняття, які виникають асоціативно, – 'взаємодія', 'узгодження', 'взаємоузгодження', 'упорядкування', 'зміни' (по 1) або фіксовані термінологічними словниками – 'координація' (10), що дозволяє розцінювати наведену асоціативність як вияв професійного сприйняття.

У сфері "дія та діяльність" найчастотніші реакції. Державні службовці вважають, що *регулювання* – це насамперед 'діяльність' (19), 'керування' (17), 'управління' (15), 'керувати' (6), 'контроль' – (9). Показово, що межують з ядерними реакції 'вплив' (13) і навіть 'тиск' (9) – саме з такими діями респонденти нерозривно пов'язують регулювання. Периферійні реакції різноманітно характеризують діяльність з регулювання, але обмежують її професійним управлінським розумінням: 'політика' (5), 'закон' (4), 'інструкція' (4), 'план' (2), 'планування' (2), 'вирішення' (2), 'керівництво', 'праця' (по 1) тощо.

Семантична сфера "об'єкт" об'єднує найменування можливих сторін, що потребують регулювання також з професійного погляду: 'економіки' (5), 'суспільних відносин' (4), 'ділових відносин' (2), 'відносин' (2), 'процесів' (1). Три одиничних реакції-прикметника своїми семантико-граматичними засобами визначають галузі регулювання – 'законодавче', 'ринкове', 'правове' (по 1).

Три асоціати – 'правила руху' (4), 'світлофор' (4), 'гайшник' (1) – семантично пов'язані зі сферою регулювання дорожнього руху.

Асоціативне значення концепту *регулювання* з ядерними компонентами 'діяльність', 'керування', 'управління' межує з термінологічним (ключові поняття 'метод', 'функція',

'керований процес'), хоча залишається широким, практично не обмеженим більш вузькими, ніж управління в цілому, професійними рамками, а лексичне значення ('впорядковувати', 'домагатися нормальної роботи', 'сукупність процесів') впливає на асоціативне за рахунок спільності компоненту 'керування'.

Стимул *координація* представлений 71 вербальною реакцією та понад 12% нульових. Структура асоціативного поля майже не містить точок перетину з термінологічним та лексичним значеннями слова.

Конотаційний фрагмент відсутній, денотативний включає відносно чітко сформовані сфери.. У сфері "синоніми стимула" прагне до розряду ядерних реакція 'регулювання' (14), на периферії – 'спрямування' (10), 'урегулювання', 'уточнение', 'узгодження' (по 1), що відповідає одному з термінологічних визначень, оскільки воно пропонує синонім, який проте не є ключовим елементом тлумачення.

Найчіткіше збудоване ядро у семантичній сфері "об'єкт", яка називає елементи координації: 'руху' (32), 'напрямків' (26), 'дій' (15), 'роботи' (8), 'діяльності' (4), 'рішень', 'цілей', 'відносин', 'у просторі' (по 1) тощо. У ключових поняттях семантики слова об'єкт присутній як елемент, що обмежує зміст, а в асоціативному значенні він є основним, визначальним.

Семантична сфера якісних характеристик стимула суто периферійна, хоч і достатньо організована. За реакціями респондентів, координація потребує таких параметрів: 'зосередження' (2), 'разом', 'зв'язок', 'допомога', 'спільно' (по 1) та ін.

Близько 38% реакцій не можуть бути незаперечно обґрунтовано віднесені до певної семантичної сфери: 'керування' (6), 'керівництво' (6), 'організація' (6), 'об'єднання', 'сфера впливу', 'курс', 'правильне двіженіє', 'сработать' (по 1) тощо.

Асоціативне значення концепту *координація* дуже специфічне, настільки відмінне від термінологічного та лексичного значень слова, що ядерні реакції 'руху', 'напрямків', 'дій', 'регулювання' фактично не мають майже нічого спільного з ключовими поняттями 'прояв впливу', 'узгодженість дій', 'метод управління', 'встановлення зв'язків', 'поєднання дій', 'досягнення результату', 'погодження', 'відповідність', 'взаємозв'язок'. Зміст поняття недостатньо усвідомлюється державними службовцями, професійне сприйняття не виражене.

Професійна діяльність державних службовців потребує колективної праці, прийняття рішень, спільних зусиль для досягнення результату, тобто взаємодії.

Стимул *взаємодія* викликав 88 різних словесних та 13% нульових реакцій. У денотативному фрагменті асоціативного поля стимула найбільш рельєфно структурована семантична сфера "дія та діяльність". Ядро складають асоціати 'співпраця' (26) та 'допомога' (26), периферію – 'робота' (9), 'спілкування' (9), 'співробітництво' (6), 'спільна дія' (6), 'колективна робота' (1) тощо.

Для здійснення взаємодії, на думку інформантів, потрібні певні обставини, тому до асоціативного поля увійшла семантична сфера "атрибути", утворена реакціями з частотністю, наближеною до ядерних: 'колектив' (14), 'команда' (12), 'дружба' (9).

У таких умовах стимул потребує якісних характеристик, що сприяють ефективному виконанню дії: 'контакти' (14), 'разом' (8), 'стосунки' (6), 'зв'язок' (6), 'відносини' (4), 'згуртованість', 'порозуміння', 'злагодженість', 'координація зусиль', 'скооперованість', 'мобільність' (по 1) тощо. У цій семантичній сфері частотність реакцій зумовлює позицію деяких з них на межі між ядром і периферією.

Важливою для формування асоціативного поля є семантична сфера "об'єкт", реакції якої відіграють таку ж роль, як елемент 'ким-, чим-небудь' у лексичному значенні, з тією різницею, що асоціати звужують об'єм значення, конкретизуючи об'єкти взаємодії: 'між органами влади' (12), 'серед підрозділів', 'у владі', 'з колегами', 'будь-яких речей', 'людина', 'з друзями' (по 1). Професійне усвідомлення поняття проявляється у тому, що переважають стимули, які прямо називають об'єкти, пов'язані з державним управлінням.

Конотаційний фрагмент невиразний, нечисленний, з контрастними оцінками периферійних реакцій: 'погана', 'плечо друга', 'тепло', 'з ким?' (по 1).

Асоціативне значення концепту *взаємодія* формується у сприйнятті державних службовців під професійним впливом, оскільки ядерними виявилися реакції 'співпраця' та 'допомога', близькі за змістом ключовим компонентам термінологічного значення 'спільна робота' та 'співробітництво'. Зв'язок з лексичним значенням слова виявився у наявності ядерних реакцій 'колектив' та 'контакти', які перекликаються з ключовими поняттями 'зв'язок у дії' та 'погоджена дія', актуалізуючи уявлення про суб'єкт-об'єктні зв'язки у колективній діяльності та можливості узгодження поведінки за допомогою контактів.

Висновки. Діяльність державних службовців пов'язана з функціями планування, регулювання, координації та взаємодії, що зумовлює потрапляння відповідних понять до професійного домену картини світу (концептуальної та мовної), а також потребу формування відповідних компетенцій. Асоціативні значення понять *планування, регулювання, координація* мають структуру, яка недостатньо чітко відображає професійний зміст концептів. Формування та застосування професійних компетенцій, які пов'язані з плануванням, регулюванням, координацією, взаємодією як видами управлінської діяльності може стати більш ефективним завдяки корекції розуміння термінів.

Перспективи подальших розвідок пов'язані із застосуванням комплексу методів для дослідження лексичної й асоціативної семантики професійних понять та структури професійного домену картині світу державних службовців.

Список використаних джерел

1. Акмеология: Ученик. Узд. 2-е, перераб. / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2006. – 424 с.
2. Закон України “Про державну службу” // <http://www.kmu.gov.ua/>
3. Акмеологическая оценка профессиональной компетентности государственных служащих / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 166 с.
4. Малиновський В.Я. Словник термінів та понять з державного управління. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку держави, 2005. – 240 с.
5. Державне управління та державна служба: Словник-довідник / Уклад. О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля, 2006. – 716 с.
8. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.

ПСИХІЧНЕ, ЛОГІЧНЕ І ЛІНГВАЛЬНЕ В ПАРАДИГМІ КАРТИНИ СВІТУ

Унікальність феномену мови пролягає насамперед у тому, що вона, будучи формою існування мисленнєвої діяльності, а значить, невід’ємною частиною людської природи, є універсальним комунікативним засобом, який забезпечує функціонування усіх сфер індивідуального та суспільного життя людини. Аналіз та синтез мовних і мовленнєвих процесів, що відбуваються у мисленні та психіці мовця, дає змогу отримати адекватний матеріал для аналізу та синтезу відповідних мовних і мовленнєвих явищ. Невичерпним джерелом для такого дослідження є асоціативний експеримент, результатом якого стає встановлення асоціативних зв’язків, що виявляють не лише індивідуальне сприйняття носіями мови навколишнього світу (рівень мовлення), а й узагальнене бачення його за допомогою лінгвальних засобів (рівень мови).

Завданням перших асоціативних досліджень було вивчення індивідуальних особливостей людей. Поступово сформувався метод асоціацій. Виділення психолінгвістики в окрему галузь науки розширюються можливості використання асоціативних експериментів. Так, Дж. Діз уперше експериментально встановлює та описує семантичні й асоціативні характеристики слова, І. Овчиннікова досліджує асоціативні процеси і виникнення висловлювань, В. Андрієвська вивчає особливості асоціацій і їх вплив на побудову речень, Н. Болотнова на основі досліджень асоціативних зв'язків слів робить висновок, що асоціативне поле слова віддзеркалює його комунікативний потенціал. Удосконалюють метод асоціацій О. Залевська, Н. Золотова, Ю. Караулов, Н. Подражанська, серед українських дослідників – Н. Бутенко, О. Горошко, Д. Терехова, О. Холод та інші.

Проте є аспекти, що залишилися поза увагою лінгвістів або мало досліджені. До таких зокрема належить проблема реконструкції картини світу, встановлення семантичної структури слів різних семантичних груп тощо. Сприйняття людиною світу значною мірою залежить як від мови, що забезпечує семантичний зв'язок між різними сферами буття людини, так і від соціального середовища, в якому перебуває мовець, у тому числі діалектного впливу. Такі розвідки асоціативним методом досі не проводилися, хоча могли б відкрити нові можливості у змалюванні психосоціолінгвістичного портрету мешканців різних регіонів України. Цим зумовлена актуальність дослідження.

Метою вбачаємо реконструкцію асоціативного поля стимулів *авторитет* і *повага* у картині світу поліщуків,

зіставлення асоціативного та лексичного значень цих понять для розуміння специфіки сприйняття мовців.

Мова успадковується людиною як складова частина культури. Культура формується й виражається за допомогою мовних засобів, саме мова акумулює ключові концепти культури, перетворюючи їх на знакове втілення – слова. Утворювана мовою модель світу є суб'єктивним образом об'єктивного світу, вона має риси людського способу світосприйняття [1].

Мовна картина світу формується на особливостях соціального і трудового досвіду кожного народу. Ці особливості знаходять своє вираження у відмінностях лексичної та граматичної номінації явищ і процесів, у сполучуваності тих чи інших значень, в їх етимології. У мові фіксується вся різноманітність творчої пізнавальної діяльності людини (соціальної та індивідуальної). Саме людський фактор можна побачити у всіх мовних утвореннях як у нормі, так і у відхиленнях та індивідуальних стилях [2].

Логічне осмислення, відчуття й оцінка (втілені насамперед у лексичній системі мови) реального світу й усього, що привноситься в нього людською свідомістю, визначається як національна мовна картина світу. Існує така кількість національно-мовних картин світу, скільки існує мов, кожна з яких відображає унікальний результат багатовікової роботи колективної етнічної свідомості над осмисленням і категоризацією буття людини [3].

Національна мовна картина світу є результатом відображення колективною свідомістю етносу зовнішнього світу в процесі свого історичного розвитку одночасно з пізнанням цього світу. Зовнішній світ і свідомість – це два

фактори, котрі породжують мовну картину світу будь-якої національної мови [3].

Зовнішній світ, навколишня дійсність, або Всесвіт, іншими словами просторово-часовий континуум, сприймаються людьми як безкінечні та неперервні у просторі й часі. Однак етнос (його буденна свідомість) безпосередньо сприймає лише малу частину просторового континууму (ареал свого мешкання) протягом малої частини часового континууму. Тобто на національну свідомість, яка створює первинну модель світу, впливає тільки невелика частина просторово-часового континууму – природно-кліматичні умови ареалу мешкання, які існували в історичний період мовного становлення конкретного етносу. Єдність зовнішнього світу, як фактор, що визначає спільність людської психології та мислення, на етапі формування національно-мовної картини світу різних народів не існувала. Природно, що підлягати лексикалізації могло лише те, що було присутнім безпосередньо в цьому середовищі. Значно пізніше наукове знання зробило надбанням буденної свідомості багато фактів зовнішнього світу, які перебували за межами безпосереднього сприйняття. Національно-мовна картина світу розширилася за рахунок нових реалій [3].

Унікальність вербального відображення світу визначається як особливостями національного складу мислення, так і об'єктивними, а іноді досить очевидними розбіжностями перших двох складових – природного середовища й матеріальної культури. Ці дві складові просторово-часового континууму існують у кожного представника етносу в безпосередніх відчуттях, тобто є, за термінологією Б. Рассела, сенсibiliями. Сенсibiliї є невід'ємною частиною ментально-лінгвального комплексу

людини, інформаційними цілісностями, які відповідають статусу інформем – базових одиниць ментально-лінгвального комплексу людини. “Інформема, яка пройшла через семіозис, – це інформема з ім’ям, або концепт. Стаючи концептом, інформема суттєво змінює свій статус: вона є вже надбанням не лише окремої людини, а й відповідної мови” [4].

В основі значення слова як мовного явища можуть бути не лише поняття, а й уявлення, на що звертав увагу ще О. Потебня, а пізніше обґрунтовував Л. Виготський. Вербально не виражені домовні уявлення створюють широкі можливості для різної інтерпретації знань про світ і зумовлюють різне членування його одиниць, різних мовних способів вираження зв’язків і відношень між ними [5].

Таким чином, структура мовної картини світу є однією з частин тричленної парадигми картини світу – психічної (домовної), логічної (концептуальної) та лінгвальної (мовної). Відповідно кожний рівень структурується концептами, поняттями та значеннями [5], що взаємодіють і до певної міри штучно виокремлюються залежно від аспекту, предмета й об’єкта дослідження.

Якою мірою національна картина світу обумовлюється локальним впливами, зокрема діалектним, поки лишається недостатньо з’ясованим. Безумовно, експериментальні дослідження дадуть змогу визначити, наскільки суттєвим є вплив соціальних і територіальних діалектів на формування картини світу.

З метою реконструкції фрагмента мовної картини світу мешканців поліських районів Житомирської області нами було проведено вільний асоціативний експеримент, у якому взяли участь 550 осіб без обмежень віку та роду діяльності. До

стимульного списку включено актуальні поняття морально-етичної групи, оскільки вони є важливими для нашого суспільства, яке переживає період зміни політичного, соціального, економічного влаштування, а у зв'язку з цим і зміни у свідомості.

До стимулів потрапили поняття *авторитет* і *повага*, розуміння мовцями яких значною мірою впливає на формування міжособистісних та суспільних відносин. Знання структури семантичного поля цих стимулів може мати прикладне значення для психології, педагогіки, соціології, політології, іміджології, інформаційної політики тощо.

Лексичне запозичення *авторитет* цілком освоєне українською мовою і знайшло власне місце у лексичній системі завдяки сформованій семантиці: *Авторитет* 1) *тільки одн., род. -у*. Загальновизнане значення, вплив, поважність (особи, організації, колективу, теорії і т. ін.). 2) *род. -а*. Про особу, що користується впливом, повагою, заслуговує повного довір'я [6, с.8]. Компонентами лексичного значення є ядерні семи 'загальновизнане', 'вплив', 'поважність' (для 1-го лексико-семантичного варіанту значення) та 'особа з такими характеристиками' (для 2-го варіанта). Периферійні семи представлені у вигляді незамкненого кола елементів, що практично не обмежують валентності поняття – 'особи', 'організації', 'колективу', 'теорії', 'і т. ін.'. Цікаво, що периферійна сема 'особи' з першого варіанта значення стає ядерною для другого.

Як свідчить аналіз експериментальних результатів – 168 різних вербальних асоціацій, – асоціативне поле стимулу *авторитет* формується системою денотативних та конотаційного фрагментів, які ми називаємо семантичними сферами.

Найвагомішою за частотністю однієї з реакцій виявилася денотативна семантична сфера якісних характеристик поняття. Принаймні вона містить найчастотнішу реакцію 'повага' (42), а також відносно частотні 'влада' (9), 'великий' (6), 'відомий' (6). Очевидно, для полісянина поняття авторитету асоціюється у першу чергу з особою (у лексичному значенні це периферійний компонент), яка має бути наділена позитивними якостями: 'лідер' (13), 'популярність' (4), 'поважність' (4), 'порядність' (3), 'поважний' (2), 'головний' (2), 'добрий' (2), 'сильний' (2), 'розум', 'розумний', 'знання', 'лагідність', 'мудрий', 'відповідальність', 'справжній', 'умний', 'багатий', 'розсудливий' (по 1) тощо.

Семантична сфера "суб'єкт та об'єкт" містить реакції, які називають носіїв ознаки. Спостерігається внутрішній розподіл реакцій на ті, що називають професійну приналежність осіб, і ті, що не мають відношення до професійності, причому переважають перші. Авторитетом мають бути наділені 'директор' (30), 'начальник' (13), 'керівник' (6), 'шеф' (2), 'вчитель' (7), 'лікар' (4), 'декан' (2), 'президент' (4), 'методист', 'викладач', 'старший повар', 'прораб', 'студент', 'депутат', 'бізнесмен', 'підприємець' (по 1) тощо. Прикро, що лише у двох опитаних авторитетом користується 'колега'. Для окремих інформантів авторитетні особи асоціюються більшою мірою з відомими для не всіх, а лише для опитуваного людьми: 'Олена Іванівна', 'Сергій Іванович', 'О. Я. Павка', 'Іскоростенський', 'Президент Янукович', 'Арсеній Яценюк' (по 1). Високу частотність має реакція, що прямо пов'язана з периферійним лексичним компонентом 'особи' – 'людина' (14), 'людина, на яку рівняються', 'людина, з якої можна брати приклад', 'зразкова людина', 'людина-керівник', 'людина, що має владу над іншими', 'впливова людина',

'головна людина', 'персона', 'особа, яка керує' (по 1). Об'єкти (у лексичному значенні компоненти 'організації', 'колективу') значно менш частотно представлені у реакціях: 'школа' (2), 'університет', 'міська рада', 'армія' (по 1).

Семантична сфера "сім'я" денотативного фрагмента асоціативного поля виявляє специфіку сприйняття аналізованого стимулу опитаними полісьянами. Принаймні реакції інших груп інформантів у нашому експерименті (державні службовці, працівники культури і освіти, які репрезентують усі області України і АР Крим) не виокремлюються за такою семантикою. Мабуть, патріархальні культурні традиції певною мірою формують свідомість сучасної людини, для якої сімейні цінності можуть бути не на останньому місці: 'мама' (23), 'батьки' (15), 'батько' (13), 'тато' (5), 'сім'я' (3), 'родина', 'чоловік' (4), 'бабуся' (2), 'брат' (2), 'батьківський' (2), 'мій чоловік', 'дружина', 'тітка' (по 1). Близькими до цієї сфери вважаємо реакції 'друг' (4), 'друзі' (1), а також 'я' (4), щоправда остання могла б розглядатися окремо, але низька частотність обмежує таку можливість.

З однією з ядерних сем лексичного значення ('вплив') перетинається незначна за кількістю та частотністю реакцій семантична сфера "діяльність", яка віддзеркалює потенційні синтагматико-парадигматичні зв'язки стимулу, а також сприйняття опитаними поняття *авторитет* як пов'язаного з процесом певної діяльності, про що свідчать асоціації, переважно представлені абстрактними поняттями: 'вплив' (4), 'лідерство' (4), 'робота' (3), 'впливовість', 'завоювати', 'це керувати над всіма', 'керування', 'діяльність' (по 1).

Суто периферійною за коефіцієнтами частотності, але показовою за характером реакцій є денотативна семантична сфера "атрибут". Для сучасного полісьянина авторитет

виявляється через низку супроводжувальних, частіше матеріальних, речей – 'офіс' (3), 'посада' (2), 'великий будинок', 'фірма', 'джип', 'комп'ютер', 'контора', 'кабінет' (по 1), але важливо, щоб були 'підлегли', 'багато людей' (по 1), бо це призводить до того, що з'являються 'велич', 'признание' (по 1) тощо.

На відміну від лексичного значення, в асоціативному завжди наявний конотаційний фрагмент. Стимул *авторитет* викликає оцінні реакції широкого діапазону – від безумовно позитивних 'сила' (3), 'дуже високий', 'найкращий', 'найвисокіший', 'приклад' (по 1) до негативних 'низький', 'тоталітарність', 'що воно таке' (по 1). Окрему позицію займають стилістично марковані елементи 'меснийм' (3), 'крутий' (3), 'круто' (2), 'придурок', 'стоячий' (по 1). На жаль, виникають асоціації, зумовлені нав'язаним через активізацію в інформаційному просторі інтересом до кримінальної сторони життя: 'кримінал' (2), 'кримінальнийм' (2), 'бандит', 'банда', 'пахан', 'бугор' (по 1).

Асоціативне значення стимулу *авторитет* формується у свідомості полісян комплексом строкатих у семантичному відношенні ядерних реакцій. Є підстави стверджувати, що на рівні мовлення в асоціативному значенні індивідуалізуються й конкретизуються найбільш актуальні для мовців семи лексичного значення, не обов'язково ядерні. Так, асоціативне значення базується на одній з периферійних сем лексичного – 'особи': 'директор', 'мама', 'батьки', 'людина', 'батько', 'лідер', 'начальник'. Ядерна сема лексичного значення 'поважність', яка відображає внутрішню сутність людини з авторитетом, трансформується у свідомості полісян у елемент без суфікса абстрактності 'повага', що, очевидно, відображає почуття, внутрішнє сприйняття мовцем такої людини.

У опитаних вище зазначеної групи, сформованої за ознакою професійності, асоціативне значення концепта *авторитет* утворене єдиною ядерною реакцією 'повага'. Але відбувається зміщення кута зору в бік професійного сприйняття, що підтверджується реакціями 'керівник' та 'лідер', які, хоч не стали ядерними, але за частотністю наближаються до них.

Питоме слово *повага* є стрижнем асоціативного значення стимулу *авторитет*, що може бути свідченням того, який шлях пройшло запозичення у процесі семантичного освоєння та яким чином семантика слів набула синонімічного значення. За словниковим визначенням, **Повага** -и, 1) Почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чийх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось. || Вияв цього почуття. || *Діал.* Авторитет. Засвідчувати повагу . •• 3 [великою (високою і т. ін.)] **повагою** — уживається як ввічлива формула наприкінці листа до кого-небудь. 2) *Рідко.* Солідність, серйозність. || у знач. прися. **пова́гою**. Те саме, що **повагом**. 3) *Діал.* Рішучість. 4) *Діал.* Спокій. •• 3 **повагою** — а) шанобливо; б) поважно; в) повільно, не поспішаючи [6, с. 992]. У структурі лексичного значення ключовою ядерною семою є 'почуття шани', на формування якого впливають поняття, виражені периферійно: 'визнання заслуг', 'позитивних якостей'. Утворення решти лексико-семантичних варіантів значення пов'язане з осмисленням периферійної семи, оскільки саме завдяки її широкій семантиці стали можливими рідко вживаний та діалектні змісти.

Стимул *повага* викликав 173 різні вербальні асоціації, а 25 з 550 опитаних не відреагували на це поняття. Денотативний фрагмент асоціативного поля, на відміну від конотаційного, доволі об'ємний, проте недостатньо чітко структурований,

семантичні сфери утворені великою кількістю периферійних реакцій, що являють собою абстрактні поняття, хоча ядро поля виявляє прагнення мовців до конкретного сприйняття.

Найчіткіше окресленою попри велику кількість різних реакцій (58) є семантична сфера "суб'єкт / об'єкт", тобто полісяни асоціюють одне з провідних моральних понять з особою, до якої таке почуття відчують. Ядерними стали реакції 'батьки' (53), 'люди' (30), 'мама' (12), 'старші' (22), 'старість' (16). Цікаво, що перевага надається сімейному оточенню, хоча вагомим компонентом є широкозначний 'люди', окремо виділяються вікові характеристики. Це значною мірою перетинається з асоціативним полем *авторитет* і показує традиційну будову картини світу полісян із фундаментальним фрагментом "сім'я". Периферійні реакції посвідчують загальну картину: 'бабуся' (4), 'дорослі' (4), 'люди похилого віку' (2), 'дорослі' (2), 'діти' (4), 'сім'я' (2), 'вік' (2), 'старі люди', 'папа', 'дружина', 'хороша людина', 'мій чоловік', 'до близьких' (по 1) тощо. До кола цих реакцій дотичні 'друг' (9), 'друзі', 'друзів', 'товариші' (по 1) та ін. Суб'єктами, які викликають пошану, можуть бути люди з професійного оточення інформантів: 'вчителі' (6), 'колеги' (3), 'викладач', 'відділ кадрів', 'шеф', 'директор', 'клієнт', 'педагог', 'учень' (по 1). Поодинокі випадки реакцій, що відображали б суспільно-політичну значущість поважних суб'єктів та об'єктів: 'Батьківщина' (2), 'Президент', 'Кабінет міністрів', 'єврей', 'материнство', 'хліб', 'мова', 'воля', 'незалежність' (по 1).

Семантична сфера "діяльність" представлена вузько. Інформанти вбачають можливості прояву поваги у процесах: 'управління' (8), 'робота' (4), 'дія' (2), 'гарні відносини' (2), 'допомога', 'виконання', 'послуга', 'заповнювати документи', 'розподіл', 'управляти', 'керувати', 'праця', 'допомагати людям',

'стажування', 'інспектування', 'гарне ставлення', 'поступатись місцем в автобусі' (по 1).

Лише периферійними реакціями представлена семантична сфера якісних характеристик поняття, причому доволі віддалених одне від одного семантично: 'вміння' (2), 'віддача', 'порядок', 'якість', 'турбота', 'дотримання дистанції', 'особиста', 'проста', 'поважливий', 'охайний' (по 1) та ін. Близькою до цієї сфери, але специфічною за семантикою є група реакцій, які можуть розглядатися як синонімічні до стимулу, оскільки вони відносяться до поняття *повага* подібно до відношень множин, що перетинаються, маючи спільну значеннєву частину: 'пошана' (12), 'авторитет' (11), 'ввічливість' (11), 'відношення' (6), 'доброзичливість' (6), 'ставлення' (5), 'розуміння' (4), 'доброта' (4), 'шанобливість' (3), 'взаєморозуміння' (3), 'розум' (3), 'вихованість' (3), 'довіра' (2), 'честь' (2), 'взаємність' (2), 'заслуга' (2), 'тактовність' (2), 'людяність', 'шанування', 'взаємоповага', 'шанобливе відношення', 'самоповага', 'сприймання', 'увага', 'уважаю', 'уважають', 'виховання', 'шанувати', 'чесність', 'порядність', 'привітність' (по 1) тощо. Думаємо, ця ділянка асоціативного поля віддзеркалює особливості будови лексичного значення (2-й, 3-й, 4-й варіанти, тим паче, що останні є діалектними).

На відміну від авторитету, повага не потребує для опитаних спеціальної атрибутики, принаймні ця семантична сфера представлена лише двома реакціями – 'офіс' (3) та 'бумага' (1), щоправда перша наявна і в асоціативному полі стимулу *авторитет*.

Конотаційний фрагмент напрочуд вузький і містить переважно позитивні оцінки – 'добре' (2), 'важливо', 'треба', 'сильна', 'круто' (по 1), хоча є й окремі негативні – 'хабарі', 'відсутня', 'монстр' (по 1). Така будова конотаційного

фрагмента на тлі значної кількості денотативних реакцій з семантикою важливих морально-етичних понять демонструє, що поняття *повага* є одним з визначальних у сприйнятті та розумінні опитаних.

Асоціативне значення стимулу *повага* не відтворює структури лексичного значення, оскільки ядерна сема 'почуття шани' представлена реакціями 'пошана', 'авторитет', 'ввічливість', які прагнуть, але не входять до ядра. Ядерні реакції 'батьки', 'люди', 'старші', 'старість', 'мама' опосередковано пов'язані з периферійними семами 'визнання заслуг', 'позитивних якостей', вони виявляють персоніфіковане сприйняття інформантами абстрактних морально-етичних понять.

На відміну від полісян, група опитаних з різних теренів України сприймає стимул *повага* у зв'язку з єдиною ядерною асоціацією 'авторитет', реакції ж 'до батьків' і 'до старших' знаходяться на межі ядра й периферії.

Таким чином, вільний асоціативний експеримент з метою відтворення психолінгвосоціального портрету полісянина є продуктивним методом дослідження. Експериментальна розвідка дає змогу реконструювати мовну картину світу, у тому числі фрагмент, пов'язаний зі специфікою часо-просторового континууму мовців. Результатом аналізу та синтезу результатів експерименту стає реконструкція асоціативного поля й асоціативного значення актуальних для сучасної людини понять, зокрема морально-етичної сфери, сприйняття та розуміння яких впливає на життя особистості й соціуму. Зіставлення лексичного й асоціативного значень демонструє збіги та розбіжності у їх будові в мовленні та мові, а також потенційні можливості трансформації. Подальші розвідки поступово розширюватимуть і уточнюватимуть

деталі будови мовної картини світу та психолінгвосоціального портрету поліссянина.

Список використаних джерел

1. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. – Киев : Наукова думка, 1992. – 164 с.
2. Колерс П. Межъязыковые словесные ассоциации / Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. Языковые контакты. – С. 254–276.
3. Чернищенко І. А. Фактори формування національних мовних картин світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.:
http://studentam.net.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=8846&Itemid=95.
4. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – 240 с.
5. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Мовознавство, 2004. – № 5–6. – С. 36–41.
6. Великий тлумачний словник української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. – 1440.

ПРО БУДОВУ ФРАГМЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Протягом останніх десятиліть у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві доволі активно проводяться дослідження мовної картини світу. Проводяться дослідження асоціативного значення слова (О.О. Залевська), мовної свідомості та ментального образу світу (Н.В. Уфимцева), асоціативного портрету сучасної реклами (Л.І. Батуріна), вивчаються асоціативні образи носіїв мови (Д.І. Терехова), гендерне «бачення» світу (А.В. Кириліна), зіставляється картина світу носіїв різних мов (Ш. Курільські-Ожвен, М.Ю. Арутюнян, О.М. Здравомислова) та ін. Проте мало уваги приділяється вивченню професійної свідомості, хоча такі дослідження можуть бути корисними для побудови сучасної системи підготовки фахівців у різних галузях.

З огляду на нинішню економічну, політичну, соціальну ситуацію в Україні, вважаємо необхідним дослідження мовної картини світу державних службовців, професійна діяльність яких пов'язана з різнонаправленою комунікацією, насамперед із забезпеченням спілкування громадян (споживачів послуг) з державними організаціями та установами. Відтворення професійної свідомості цих фахівців допоможе глибше зрозуміти, у чому причини незадоволення суспільства їх (фахівців) роботою.

Методом дослідження є вільний асоціативний експеримент, для проведення якого було відібрано основні концептуальні поняття з галузі державного управління. Під концептом розуміємо найбільшу оперативну одиницю ментального рівня, яку на вербальному рівні може позначати слово, словосполучення, фразеологізм, речення чи текст [1: 7] (фразеологізм, речення та текст не були одиницями дослідження).

Серед досліджуваних концептів виділяються *державна служба* та *державний службовець*, оскільки вони є базовими термінологічними поняттями державного управління.

Мета цієї роботи – відтворити структуру фрагмента професійної мовної картини світу фахівців у галузі державного управління, проаналізувавши асоціативне та термінологічне значення концептів *державна служба* та *державний службовець*.

Значення термінів *державна служба* та *державний службовець* визначено в законодавчих документах і наукових дослідженнях у галузі державного управління [2; 3; 4; 5]. Їх змістове наповнення зумовлене потребами держави в реалізації притаманних їй функцій. Так, стаття 1 ЗУ «Про державну службу» констатує: «Державна служба в Україні — це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів.

Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження» [2]. Лаконічна мова закону у концентрованому вигляді формулює ключові позиції термінологічного значення, і саме на них має ґрунтуватися сприйняття та розуміння: 'професійна діяльність', 'посада', 'державні органи', 'практичне виконання', 'особа', 'повноваження', 'заробітна плата'.

Словник термінів з державного управління пропонує наступні визначення: «Державна служба – особливий інститут сучасної держави, через який здійснюється діяльність держави, функціонування її управлінського апарату... це спеціально організована діяльність громадян, які обіймають

посади в державних органах та їх апараті, з реалізації конституційних цілей і функцій держави [3; с. 58]». «Державний службовець – особа, яка обіймає посаду в державному органі або його апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та отримує заробітну плату за рахунок державних коштів» [3; с. 68]. Наукова дефініція, з притаманними їй специфічними властивостями глибинного проникнення в сутність понять, представлена більш широким колом ключових позицій: 'інститут держави', 'функціонування апарату', 'діяльність держави', 'діяльність громадян', 'особа', 'посада', 'державний орган', 'практичне виконання', 'заробітна плата'. Зрозуміло, що принципової різниці між визначеннями закону та науки державного управління немає, останнє базується на першому.

Представлено термін як багатозначний у наступному формулюванні: «Державна служба – 1) державний правовий і соціальний інститут, який здійснює в межах своєї компетенції реалізацію цілей та функцій органів державної влади шляхом професійного виконання службовцями своїх посадових обов'язків і повноважень, щр забезпечують взаємодію держави та громадян у реалізації їх інтересів, прав і обов'язків; 2) професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів; 3) орган виконавчої влади, що здійснює державне управління у відповідній сфері чи секторі управління» [4; с. 45]. Дефініція терміна *державний службовець* у цитованому словнику за ключовими позиціями практично співпадає з наведеними вище [4; с. 51]. Розмежовано ключові позиції 'інститут держави', 'професійна діяльність' та 'орган влади', а також ставиться акцент на позиціях 'компетенція', 'професійне виконання', 'обов'язки',

'повноваження', 'виконання', 'заробітна плата', 'державне управління'.

Отже, у законодавстві та наукових дослідженнях встановлено значення й обумовлено розуміння аналізованих термінів державного управління. Адекватне тлумачення, сприйняття й усвідомлення фахівцями фундаментальних термінологічних понять є очевидною умовою успішної професійної діяльності.

Нами було проведено вільний асоціативний експеримент [6], мета якого – проаналізувати асоціативне значення понять *державна служба* та *державний службовець* і з'ясувати, як представлено їх термінологічне значення у професійній свідомості. Експеримент проводився письмово з невеликими групами опитуваних (як правило, 5–15 осіб), іноді індивідуально. В експерименті взяли участь 350 респондентів. Серед учасників 287 осіб – державні службовці різних рангів (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі Національної академії державного управління при Президентові України та регіональних інститутів) і працівники органів місцевого самоврядування. 63 опитуваних є фахівцями інших галузей, проте 23 з них становлять кадровий резерв державної служби.

Респонденти представляють різні регіони України: Київ та Київську область, Вінницьку, Житомирську, Волинську, Хмельницьку, Чернігівську, Черкаську, Івано-Франківську, Полтавську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Сумську, Луганську, Рівненську, Львівську, Кіровоградську, Харківську, Одеську, Миколаївську області та їх обласні центри, а також АР Крим (включаючи Сімферополь, Севастополь, Феодосію, Євпаторію, Ялту, Керч, Джанкой).

Анкета містила питання, які дають можливість з'ясувати, як опитувані використовують українську мову. Для 220 осіб (62%) вона є рідною, 175 осіб (50%) послуговуються нею як мовою усного та 257 осіб (74%) як мовою писемного ділового спілкування. Зауважимо, що 34 особи (10%) вважають що мова, яку вони використовують у діловому спілкуванні, являє собою українсько-російський суржик. В окремих випадках опитувані вказують, що користуються в діловому спілкуванні тією мовою, якою до них звертається співрозмовник – російською, болгарською, польською, кримсько-татарською. Одержана інформація свідчить про те, що рівень розуміння української мови достатній, щоб робити адекватні висновки про асоціативне значення аналізованих понять у професійній мовній картині світу респондентів.

Стимульний список слів включав 35 одиниць понять, що є ключовими в будові тексту закону «Про державну службу». Наприклад, посада, принципи, керівник, народ, громадянин, посадовець, конкурс, репутація, повноваження, культура, служіння тощо, у тому числі державна служба та державний службовець. Слова-стимули розташовуються у випадковому порядку, щоб уникнути їх смислової систематизації та одержати достовірну інформацію про асоціативні зв'язки, які виникають у свідомості інформантів.

Специфіка стимулів *державна служба* та *державний службовець* полягає в тому, що вони являють собою не окреме слово, як зазвичай у психолінгвістичних дослідженнях, а словосполучення. Це обумовлено потребою з'ясування асоціативного значення складених термінологічних понять. Словосполучення традиційно розглядається як синтаксична одиниця, але виконує номінативну функцію, як і слово. Значення словосполучень,

на відміну від значень слова, є більш конкретними, оскільки обумовлені семантикою обох складових, що знімає можливу полісемантичність, широкосзначність, невизначеність, що винятково важливо для термінів. Саме тому аналізується асоціативне значення стимулів-словосполучень.

На стимул *державна служба* отримано 362 реакції, серед них загалом 136 різних, решта – повторення однакових або подібних. Кількість реакцій перевищує кількість опитуваних, оскільки деякі з них називали не одну, а дві асоціації. Це вважається порушенням умов експерименту: другу реакцію не можна розглядати як безпосередню асоціацію (вона може бути асоціацією на асоціацію, що практично неможливо простежити), – тому вони не аналізуються. Переважна кількість асоціацій подані українською мовою, але деякі – російською або суржиковим варіантом. Останнє не впливає на достовірність результатів, тому що це дослідження не мови, а свідомості респондентів через мовну картину світу, а в такому разі імовірно, так би мовити, суміщення елементів однієї мови з елементами другої та елементів неунормованих з унормованими в межах однієї мови як свідчення про рівень володіння мовою.

Серед реакцій переважна більшість – 57% – іменники, 4,5% – прикметники, 17% – словосполучення, по одній – дві реакції представлені дієсловом (люблю), частками (да, ні), прислівниками (почесно, хорошо), а також реченням (що це?), що разом становить 12, 5%. У 9% випадків реакція на заданий стимул була нульовою (прочерк в анкетах), і в цьому виявляється не стільки специфіка характеру чи темпераменту опитуваних – на інші стимули реакції наявні, – скільки відсутністю чітко сформованого уявлення про стимул. Показово, що значну частку реакцій становлять

словосполучення, які виявляють більш складний у зіставленні зі словом рівень усвідомлення стимулу.

Попри всю різноманітність, реакції стосуються відносно невеликої кількості семантичних сфер, пов'язаних зі стимулом та структурованих в асоціативному полі.

Найчисельніша група реакцій являє собою різнобічну асоціативну характеристику поняття *державна служба*, яка частково співпадає з дефініціями терміна, але додає значну кількість рис. Характерно, що для значної кількості інформантів професійна діяльність пов'язана з асоціацією 'робота' (частотність 40), у деяких випадках з додатковими акцентами: 'напружена', 'важка'. Стимул викликає високочастотну реакцію 'відповідальність' (25), яка в асоціаціях прямо пов'язується з 'обов'язком' (15) та 'законом' (8), 'посадою' (7), 'рангом' (3), 'категорією' (2), 'професійністю' (3), 'захистом' (2), 'авторитетом' (1), 'повноваженнями' (1) 'впевненістю' (1), 'уваженням' (1), 'положенням' (1), 'відбором' (1), 'рейтингом' (1), 'підтримкою' (1), 'удосконаленням' (1). Ця 'діяльність' (4) може бути 'стимулом' (3) та потребує таких якостей, як 'розум', 'порядність', 'принциповість', 'честь', 'компетенція', 'строгость', 'етика' (у всіх реакцій частотність 1). Але виникли й реакції з, так би мовити, негативним змістом: 'корупція', 'невизначеність', – але з низькою частотністю (1), значить, опитуваними ці явища не сприймаються як значущі.

Стимул *державна служба* завдяки першому компоненту словосполучення природно асоціюється в інформантів зі сферою, яку умовно можна означити "держава". Серед реакцій переважають словосполучення – 'державне управління', 'служба для держави', 'служити державі', 'служба государству', 'служба отечеству', 'працювати на державу' і навіть іронічне 'государева служба' (всі з частотністю 1). На

практиці відбувається заміна у професійній свідомості ключового термінологічного поняття 'виконувати функції держави', тобто фактично працювати для громадян, асоціативним 'служити державі', обумовленим історично народженими традиціями. В ситуації політичного реформування варто врахувати таку ситуацію, щоб реалізувати потребу в переорієнтації роботи державних службовців (а, можливо, публічних адміністраторів) на споживачів їхніх послуг. Крім того, асоціатами стали 'державна' (7), 'Україна' (1), 'країна' (1), які є більш абстрактними та нейтральними.

Велику групу реакцій становлять такі, що виявляють асоціації з агенсом, тобто виконавцем дій, які у свідомості опитуваних пов'язуються з поняттям *державної служби*. Найчастотнішою є реакція 'державний службовець' (7), що свідчить про прямий асоціативний зв'язок між термінами, який значною мірою обумовлений одним з основних мовних законів – аналогії, пов'язаної зі словотвірними можливостями та моделями – слово службовець утворюється від слова служба, мовці відчують це навіть інтуїтивно, чим і пояснюється висока частотність реакції. Частотність реакцій 'посадовець (або посадова особа) та 'чиновник' становить 4. Перша з них відображає уявлення про державного службовця як людину на значній посаді (посадовцями не вважаються службовці невисоких рангів), а друга, очевидно, містить приховану оцінку, адже в українській традиції чиновниками називають, як правило, тих, хто формально виконує свої обов'язки. Решта реакцій у цій групі мають невисоку частотність: узагальнені назви агенсів (по 1) – 'виконавець', 'адміністратор', номінація посад – 'керівник' (3), 'голова' (3), 'секретар' (1), "я разом зі співробітниками" - 'колеги' (1).

Значущою для стимулу *державна служба* виявилася семантична сфера "організація та її територіальне розташування" з реакціями 'ВРУ' (1), 'СБУ' (1), 'сільська рада' (1), 'установа в органах влади' (1), 'орган самоврядування' (1), 'організація' (2), 'місце роботи' (1), 'офіс' (1), 'приміщення' (1).

Відносно невеликою за кількістю варіантів реакцій та незначною за частотністю, проте виділеною інформантами виявилася сфера "фінансове забезпечення". Опитувані усвідомлюють державну службу як 'не бізнес', 'з малою зарплатою', 'низькою зарплатою', водночас асоціюють її з 'пенсією' (3), 'стажем' (1), 'деньгами' (1), 'високою оплатою' (1).

На відміну від термінологічного, асоціативне значення поняття *державна служба* містить, крім денотативного, ще й конотативний семантичний компонент. Він виявився важливим для інформантів, оскільки представлений 43 варіантами реакцій, причому в широкому діапазоні значень – від позитивно-пафосного 'служіння народу' (3) до підкреслено-негативного 'бардак' (1). Серед схвальних оцінок 'почесна' (3), 'покликання' (3), 'престиж' (2), 'патріотизм' (2), 'нормальна' (1), 'хорошо' (1), 'да' (1), 'довіра' (1), 'важливість' (1), 'привлекательність' (1), 'мечта' (1), 'мой конек' (1), 'життя' (1), 'люблю' (1) та ін. Реакції з негативними оцінками менш різноманітні, але часто безапеляційні: 'бюрократія' та 'бюрократизм' (6), 'не корисна' (1), 'жах' (1), 'безлад' (1), 'нудота' (1), 'дістала' (1), 'тягар' (1), 'морока' (1), 'рутина' (1), 'обмеження' (1), 'ні' (1) та ін. Особливе місце серед реакцій цього типу посідає асоціат 'кар'єра' (9), оскільки його без додаткового дослідження не можна з упевненістю вважати таким, що містить позитивну або негативну оцінку. Значення слова у процесі переосмислення, негативне забарвлення

поступово стирається, якою мірою це відбулося у свідомості опитуваних, в межах досліджуваного матеріалу визначити неможливо.

136 варіантів асоціатів мають частотність від 1 до 40. Високочастотними є реакції з показниками 7 – 40. Вони становлять ядро асоціативного значення, решта – периферію. Ядерні асоціати є ключовими (спільно визначеними), на них ґрунтується асоціативне значення, периферійні впливають на формування індивідуального уявлення.

Отже, асоціативне значення терміна *державна служба* у професійній свідомості визначається наступними ядерними (ключовими) поняттями: 'робота', 'відповідальність', 'обов'язок', 'службовець', 'посада', 'держава', 'кар'єра'. Повної відповідності між термінологічним та асоціативним значеннями немає. Такі ключові поняття термінологічного значення, як 'державні органи', 'повноваження', 'функціонування апарату', 'діяльність громадян', 'компетенція', 'державне управління', не актуальні для асоціативного. Поняття 'професійна діяльність', 'практичне виконання', 'професійне виконання' трансформуються в узагальнене 'робота', а 'інститут держави', 'діяльність держави' – в узагальнене 'держава'. Для особистісного сприйняття важливим стає поняття 'кар'єра', яке не входить до структури термінологічного значення.

Асоціативне значення концепта *державна служба* у свідомості тих, хто професійно не пов'язаний з цим видом діяльності, сформоване інакше. Переважають асоціати, які показують, що уявлення інформантів базується не розумінні його (поняття) сутності, а на інтуїтивному сприйнятті. Великою виявилася частка нульових реакцій (7). Ядерними є лише компоненти 'робота' (16) та 'відповідальність' (6).

Семантична сфера агенса представлена вузько, нечастотними реакціями, серед яких і такі, що свідчать про розмите бачення: 'вчитель' (1), 'міліція' (1), 'керуючі' (1). Конотації виявляють емоційну сферу з переважно негативними оцінками: 'нечесність', 'асфальт', 'лишнее-лишнее', 'дармоїди', 'обмеження', 'виховувати', 'чиновник', 'негатив' (усі з частотністю 1). Така ситуація обумовлена різними причинами: історично сформованим уявленням, невдалим власним досвідом контактування з представниками державних органів, впливом засобів масової інформації тощо. Це значною мірою впливає на характер стосунків між державними службовцями та споживачами їх послуг. Результати експерименту показують, що залучення до роботи в державній службі та в органах місцевого самоврядування нових працівників потребує серйозної попередньої підготовки.

Асоціативне значення терміна *державний службовець* в професійній картині світу тісно пов'язане з терміном *державна служба*. Семантичні сфери обох понять подібні, проте є й відмінності.

Найчисельніша група реакцій стосується сфери агенса, що цілком відповідає самому поняттю, оскільки слово *службовець* завдяки суфіксу має значення виконавця дій. Тому виникли асоціати з цим фрагментом значення: 'посадовець' (18), 'посадова особа' (8), 'працівник' (8), 'чиновник' (16), 'клерк' (8), 'виконавець' (2). Незначна частотність у реакцій, які виявляють асоціацію з конкретною роботою або посадою державних службовців – 'керівник' (5), 'начальник' (2), 'секретар' (2), 'работник отдела' (2), 'президент' (1), 'сільський голова' (1) та ін. Високою частотністю характеризується асоціат 'людина' (14), який має широке значення і свідчить про розмите уявлення щодо стимулу.

Особливого осмислення потребує значна кількість нульових реакцій (25) – це найвища частотність. Кількість опитуваних з розмитою та відсутньою асоціацією становить понад 11%, тобто значне число державних службовців не повною мірою усвідомлюють сутність суттєвого поняття власної професійної галузі.

У групі реакцій зі сфери асоціативної характеристики поняття найвищою частотністю відрізняється 'відповідальність' (24). Опитувані бачать державного службовця як 'професіонала' (3), 'особистість' (3), 'патріота' (3), який виконує 'обов'язки' (5), 'роботу' (8). Він має бути 'високопрофесійним' (1), 'діловим' (3), 'чесним' (2), 'розумним' (1), 'перспективним' (1), 'порядним' (1), 'навчатися' (1), дотримуватися 'закону' (2), 'без корупції' (1) з почуттями 'гордості' (1), 'гідності' (1), 'довіри' (1), 'упевненості' (1) та ін. Важливою виявилися характеристики 'ранг' (6) та 'категорія' (3).

Сфера "держава" для стимулу *державний службовець* є менш широкою порівняно з відповідною сферою першого стимулу. Вона виявилася через реакції 'держава' (3), 'Україна' (2), 'служіння державі' (3), 'герб' (1). Загальні значення цих понять безпосередньо не пов'язані з конкретним значенням поняття службовець, що відобразилося у свідомості інформантів.

Сфера "фінансове забезпечення" розглядуваного стимулу яскраво демонструє суб'єктивне ставлення опитуваних, не випадково у ній з'являються асоціати 'бідний', 'бідняк', 'біднота', 'низька зарплата', 'людина з малою зарплатою', 'малозаробатуючий', 'нищий', 'жебрак' (усі з частотністю 1). Ці асоціати об'єднує спільне значення 'людина з малою зарплатою' з загальною частотністю 8. Від цього ряду

відділяється лише реакція 'пенсія' (1), у якій відсутнє пряме вказування на розмір забезпечення.

Активно виражена емоційна сфера з різноманітними оцінками, як позитивного, так і негативного змісту, але з невисокою частотністю окремих компонентів: 'слуга народу' (5), 'бюрократ' (4), 'повага' (2), 'обличчя держави' (1), 'бджола' (1), 'обличчя суспільства' (1), 'незаангажований' (1), 'miteць' (1), 'державний муж' (1), 'да' (1), 'вождь' (1), 'важливо' (1), 'протиріччя' (1), 'ненормований робочий день' (2), 'нещасна людина' (1), 'безправний' (1), 'непосильна ноша' (1), 'непотріб' (1), 'горемика' (1), 'нещастя для сім'ї' (1), 'жалюгідність' (1), 'лінивий' (1), 'сіра уніформа' (1), 'мундир' (1) та ін. Особистісна складова є однією з найважливіших в усвідомленні поняття *державний службовець*.

Таким чином, у професійній свідомості асоціативне значення терміна *державний службовець* представлене ядерними (ключовими) поняттями 'посадовець', 'чиновник', 'людина', 'відповідальність', 'людина з малою зарплатою'. Відповідність між термінологічним та асоціативним значеннями незначна: спільність є між ключовими поняттями 'заробітна плата' та 'людина з малою зарплатою', але для опитуваних важливішим виявляється розмір зарплати, ніж факт її виплати за рахунок коштів держави. Ключове у термінологічному значенні поняття 'особа' трансформоване в асоціативному значенні у три ключові поняття 'посадовець', 'чиновник', 'людина', а поняття 'повноваження' в поняття 'відповідальність'. Асоціативне значення має яскраво виражені особистісні ознаки, воно більш конкретне, ніж термінологічне.

У опитуваних, які не є державними службовцями, уявлення про цей рід діяльності менш різностороннє, відносно активними виявилися сфери агенса та асоціативної

характеристики явища. Для них державний службовець – 'людина' (6), 'чиновник' (4), 'робітник' (у значенні 'той, хто працює') (4), 'виконавець' (2), він може бути 'адміністратором' (1), 'слідчим' (1), 'юристом' (1), 'міліціонером' (1), 'зав. відділом' (1). Очевидно, що споживачі державних послуг значною мірою прагнуть пов'язати їх з правничим полем. Державний службовець у свідомості громадян асоціюється з такими якостями, як 'порядність' (2), 'вихованість' (1), 'відповідальність' (1), 'совість' (1), 'педантизм' (1) та ін. Сфери "держава" та "фінансове забезпечення" неактуальні, в їх колі лише по одному асоціату – 'держава' (1) та 'деньги' (1).

Денотативній частині асоціативного значення, яка включає в основному позитивні характеристики поняття, протиставляється конотативна. Можливо, перша будується на раціональному баченні того, які властивості мають бути притаманними державному службовцеві, а друга на емоційному сприйнятті, сформованому на основі власного досвіду та під впливом чинників, які названі в аналізі поняття *державна служба*. Конотативні асоціації емоційної сфери переважно негативні: 'негатив', 'закрита людина', 'скасувати', 'хитрий', 'боров', 'деспот', 'гнать его к черту', 'лицемір' (всі з частотністю 1). Позитивних оцінок обмаль: 'образец' (1), слуга народу (1). Дві реакції відображують сприйняття через зовнішні ознаки: 'галстук' (1), 'піджак' (1). Частка нульових реакцій найбільша – 11. Тобто асоціативне значення термінологічного поняття *державний службовець* для нефакхівців дуже розмите, вони не мають чіткого уявлення про цей вид діяльності. Єдине ядрне (ключове) поняття – 'відсутність уявлення' (нульові реакції). А вербалізоване поняття з найвищою для цієї групи опитуваних частотністю 'людина' (6) немає підстав вважати ядрним. Периферія асоціативного значення базується на емоційному сприйнятті.

Відсутність розуміння людьми, які не є державними службовцями, значення аналізованого терміна підтверджує необхідність спеціальної підготовки осіб, які набувають такого статусу.

Отже, отримані в результаті вільного асоціативного експерименту відомості дозволяють стверджувати, що концептуалізація базових професійних понять державного управління відбувається на основі асоціацій, більшою мірою пов'язаних із побутовим, ніж з науковим сприйняттям світу. Асоціативне значення концептів, крім денотативного, містить вагомий конотативний семантичний фрагмент і суттєво відрізняється від термінологічного. Існує потреба системного вивчення професійної свідомості працівників галузі, що допоможе удосконалювати професійну компетентність фахівців.

Список використаних джерел

1. Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: Автореф. дис. ... докт. філол. наук / НАН України; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2007. – 36 с.
2. Закон України «Про державну службу» // <http://www.kmu.gov.ua/>
3. Державне управління: Словник-довідник / Уклад.: В.Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д.О. Безносенко, І.М. Варзар, В.М. Князєв, С.О. Кравченко, Л.Г. Штика; За заг. ред. В.М. Князєва, В.Д. Бакуменка. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
4. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.

5. Англо-український словник термінів з державного управління / Уклали: Г. Райт та ін.; Пер. В. Івашко. – К.: Основи, 1996. – 128 с.
6. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.

СЕМАНТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ

(на матеріалі асоціативного експерименту)

Лінгвістична семантика як окрема галузь мовознавства існує майже два століття, але вважати, що план змісту мови достатньо досліджений поки передчасно. Породження смислів одиниць різних рівнів мовної системи (системоцентричний підхід) не може відбуватися без участі суб'єкта-носія мови з його індивідуально-психологічними особливостями (антропоцентричний підхід), тобто без зв'язку між мовою як соціальним та мовленням як індивідуальним явищами, які взаємопов'язані за рахунок взаємообумовленості одне одним. Очевидно, до вивчення цих залежностей можна підходити комплексно, використовуючи синтетичне об'єднання обох сторін – мови та мовлення – через застосування можливостей традиційних методів аналізу лексикографічних дефініцій і компонентного аналізу та психолінгвістичних методів, зокрема асоціативного експерименту й асоціативного аналізу. Такий синтез дає змогу реконструювати фрагменти мовної та концептуальної картин

світу, що протягом останнього десятиліття активно досліджуються не лише лінгвістами, а й представниками інших наукових галузей та напрямів.

Формування семантики на основі асоціацій між реалією, поняттям про неї та лексичним значенням слова дає змогу виділити спільні фрагменти, що віддзеркалюють складний процес усвідомлення індивідом світу за допомогою мовних засобів, зокрема семантичних, а також взаємодії між загальним (мовою) та індивідуальним (мовленням). Формування семантичних і асоціативних полів відбувається у процесі взаємної обумовленості, тому зіставлення їх дає змогу наочно уявити взаємодію і в результаті реконструювати відповідний фрагмент мовної та концептуальної картин світу, що є актуальним не лише з теоретичного, а й прикладного поглядів. Особливого значення набувають дослідження конструкції семантичного та асоціативного значень.

Ідеї та принципи семантичного аналізу переважно зводяться до виділення семантичного поля як системоутворюючого конструкту, який виявляє структуру зв'язків між елементами значення. Від зародження ідеї про семантичні зв'язки між мовними одиницями (О. Потебня, М. Покровський та ін.) до сучасного розуміння наскрізності семантичного плану в мовній системі (О. Селіванова [8, с.72]) формувалися різноманітні погляди та думки. Р. Мейер виділив три групи семантичних полів – природні, штучні та напівштучні, – які швидше являють собою значеннєві об'єднання слів за типом лексико-семантичних груп [6]. Це відобразило первісну думку Г. Іпсена, що поле являє собою групу слів зі спільним значенням [11]. Принципово важливим став практичний, проте продуктивний підхід Й. Тріра, завдяки якому відбулося розмежування мовного та позамовного у

слові: поля поділилися на два типи – словесні та понятійні, вони існують паралельно й взаємообумовлено. Поступово структура семантичних зв'язків у мовній системі усвідомлювалася глибше. Так, О. Духачек вважав, що будь-яке слово посідає визначене місце завдяки семантиці та відношенням з іншими словами на основі спільності форм та спорідненості значень. Тому виділяється два типи лінгвальних полів: 1) словесні (ядром є слово), які поділяються на морфологічні, синтаксичні й асоціативні, 2) понятійні (ядром є поняття), які поділяються на елементарні та комплексні [11]. Прагнення Л. Вайсгербера визначати поля за диференційними ознаками слів збагатило лінгвістику методом компонентного аналізу [12]. Склалася традиція дослідження полевої організації лексики у двох напрямках – ономазіологічному (від поняття) та семасіологічному (від слова), останній з яких Ю. Караулов вважає домінантним [3].

Сучасні розвідки більшою мірою стосуються проблеми будови семантичного поля, визначення його основних ознак, що дозволяє виявити принципи організації певних одиниць у полі. Так чи інакше, різні комбінації ознак зводяться до виділення таких структурних елементів поля, як ядро та периферія. Власне, це чинник, що об'єднує погляди дослідників (Ю. Караулов, Ж. Соколовська, О. Антомонов, М. Жгенті, С. Денисова та ін.). С. Денисова, наприклад, бачить у семантичній будові поля відображення принципу ядерно-периферійної структури, організованої не за ознаками бінарної опозиції релевантність / нерелевантність, а за принципом градуювання – ступеня значущості ознак: центр утворюється ознаками високого ступеня детермінованості, периферія об'єднує явища з високим рівнем варіативності [2].

І. Чумак систематизує погляди на ознаки семантичного поля, виділяючи такі властивості: утворення семантичного поля великою кількістю значень, які мають хоча б одну спільну семантичну ознаку; конструювання поля за допомогою мікрополів – семантичних об'єднань, члени яких пов'язані за інтегральною ознакою, вираженою домінантою мікрополя (ядерною лексемою), структурування зовнішньої структури мікрополя у вигляді ядра, ближньої периферії та дальньої периферії, що корелюються за певними ознаками; взаємовизначеність елементів, що виступає інколи у вигляді взаємозамінності їх; взаємопов'язаність між лексико-семантичними полями через багатозначність – одне семантичне поле може належати до структури іншого поля більш високого рівня [10].

Психолінгвістичні дослідження демонструють, що асоціативне поле будується за подібним принципом: асоціативне значення є ядром асоціативного поля, частина індивідуальних уявлень мовця утворює периферію. Унаочненням такого погляду стають асоціативні словники, у яких ядерно-периферійна будова представлена компоновкою реакцій від найбільш до найменш частотних [4]. Та й дослідження структури тексту, у якому виділяють систему ключових слів, певною мірою демонструють ізоморфізм будови лексико-семантичного поля й тексту.

Маємо на меті відтворення структури асоціативного поля стимулів *компетентність* і *компетенція* та зіставлення асоціативного й лексичного значень для демонстрації особливостей семантичної конструкції.

Ідея М. Нікітіна, що значення є концептом, актуалізованим у свідомості як інформаційна функція іншого концепту, який актуалізує саме цей [5, с. 65], виявляє

гносеологічний аспект значення, тобто пов'язаний зі сферою уявлень, ідей, думок, понять як результатів інтеріоризації світу мовцями. Значення в узусі являє собою, за Г. Паулем, всю сукупність уявлень, що складають для носіїв певної мови зміст слова [7, с. 94]. З психологічного аспекти значення потрактовується як складне психічне явище, яке проявляється через індивідуальний зміст і колективний досвід, тобто являє собою складну психічну сутність, пов'язану з чуттєво сприйманим символом (Х. Кронассер, Г. Стерн, Т. Григор'єва). Розмежування мовного статусу значення та концептуального пізнання актуалізує енциклопедичний аспект осмислення. Сполучення цих аспектів у одному підході уможлиблює використання методів аналізу лексикографічних дефініцій, компонентного аналізу та вільного асоціативного експерименту у комплексі для вивчення семантичної структури слова як системи лексичного, термінологічного й асоціативного значень. Такий підхід було застосовано для розгляду значення концептів сфери державного управління *компетенція* та *компетентність*.

Слова *компетентний* та *компетенція* є запозиченнями з латини, де відповідно означають *competens (competentis)* – 'належний, відповідний', *competentia < competere* – 'сумісно досягати; відповідати, прагнути' [9]. Вони активно вживаються в нетермінологічному значенні у професійній сфері (наприклад, "компетентний працівник", "у компетенції керівника"), але загальноновживаними не стали (у побутовому спілкуванні замінюються подібними за смислом сполученнями, наприклад, "не знаю", "не вмію", "не маю права").

За дефініціями Великого тлумачного словника української мови [1], прикметник *компетентний* означає: '1. Який має достатні знання у якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. // Який ґрунтується на знанні; кваліфікований. 2. Який має певні повноваження; повноправний, повновладний'. Завдяки компонентам 'знання', 'обізнаний', 'кваліфікований', 'повноваження' може формуватися термінологічне значення цього слова у різних наукових галузях.

Іменник *компетенція* має таку семантичну структуру: '1. Добра обізнаність з чим-небудь. 2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи' [1]. Спеціальне значення відгалузилося завдяки наявності таких компонентів значення, як 'обізнаність', 'коло повноважень'. Генетична спорідненість слів виявляється у спільності значення через компоненти 'повноваження', 'обізнаність', решта структурних елементів значення обумовлює семантичні відмінності та можливості вживання.

Іменник *компетентність* утворений в українській мові на базі запозичення *компетентний* за продуктивною словотвірною моделлю і має таку семантику: 'Властивість за значенням компетентний. // Поінформованість, обізнаність, авторитетність' [1]. Утворення іменника за допомогою суфікса *-ість*, який підсилює глибину абстракції, узагальнює значення, дає змогу називати ознаку як предметне поняття.

Аналізовані значення слів, що функціонують у мові, утворюють поняттєву систему із взаємопов'язаними та взаємообумовленими елементами, кожне нове використання призводить до змін в об'ємі понять. Ситуація з розумінням та вживанням термінологічної семантики слів "компетенція" та "компетентність" значно ускладнюється тим, що відбулося

вторинне запозичення, коли усталені мовні значення поповнилися новим змістом, який поки є недостатньо освоєний мовцями. Британські дослідники ввели термін *компетентність* (competence, множина competences), натомість у США використали термін *компетенція* (competency, множина competencies) з різним смислом. Розбіжності в номінаціях та змісті термінологічних понять у дослідницьких традиціях представників зарубіжної науки відбиваються на тлумаченні цих термінів вітчизняними науковцями.

Термінологічний зміст понять “компетенція” та “компетентність” суттєво відрізняється від загальномовного, проте він не є випадковим. Для адаптації нового термінологічного значення було використано відомі, доволі широко вживані у професійній сфері слова, оскільки у ядрі їх лексичного значення наявні компоненти, які надали таку можливість: 'знання', 'обізнаний', 'кваліфікований', 'обізнаність', 'коло повноважень'. Точкою відліку для термінологічного значення стали відображені у мовному значенні ключові семи 'знання', 'обізнаність', які знаходяться у спільному семантичному полі з семами 'уміння', 'навички', 'досвід' та іншими. Усвідомлення термінологічного значення відбувається на основі сприйняття та розуміння лексичного, оскільки єдиним шляхом здійснення цього процесу є вербалізація. У цьому сенсі мова є призмою, крізь яку людина дивиться на світ, мова прокладає шлях до розуміння понять.

Об’єм понять “компетенція” та “компетентність” доволі широкий і, щоб його визначити, важливо знайти можливості для обмеження. Одним зі шляхів обмеження може бути пошук внутрішніх та зовнішніх впливів. Спосіб обмеження –

виділення спільних елементів у різних дефініціях та їх класифікація за внутрішнім та зовнішнім походженням.

Понад 50 термінологічних дефініцій аналізованих понять, попри відмінності у семантичній структурі, які відображують різницю у підходах авторів до розуміння смислу термінів, об'єднуються за спільними ознаками. Ними є ключові фрагменти значень, тобто основоположні ознаки, які являють собою значеннєву базу, своєрідний фундамент семантичної структури. Вони характеризують поняття з середини, відображають його об'єктивну сутність, формують ядро значення, обумовлюють смислоутворення. Ключові фрагменти виділяються з дефініції шляхом аналізу судження, в якому є предикативні елементи, що утворюють остов логічної конструкції, видалення їх призводить до руйнації змісту. Інші компоненти значення є допоміжними з погляду конструювання судження, вживаються факультативно, з огляду на індивідуальні особливості автора у мисленні та мовленні (індивідуальна стратегія побудови висловлювання, що обумовлена психологічними особливостями та звичкою використовувати ті чи інші мовні конструкції), тому є периферійними фрагментами значення. Для поняття “компетенція” ядерними смисловими компонентами є: 'риса індивідуума', 'характеристика індивіда', 'частина особистості', 'знання', ('група знань'), 'колективне знання', 'навички', 'здібність', 'здібності підприємства', 'здатність', 'досвід', 'колективний досвід', 'стосунки', 'стандарти поведінки', 'установки', 'орієнтація', 'коло повноважень'. Сміслові ядро поняття “компетентність” включає такі компоненти: 'дія', 'діяльність', 'здатність здійснювати діяльність', 'поведінка', 'виконання', 'реалізація', 'результат', 'стандарти поведінки', 'структура', 'навички', 'знання', 'вміння', 'кваліфікованість', 'досвід', 'контакти', 'цінності', 'здатність', 'оцінка', 'коло

питань', 'здібності', 'готовність', 'професійні функції', індивідуальні якості й властивості, 'специфічні завдання', 'якість', 'властивість', 'стан', 'психічна, фізична, духовна відповідність'.

Термінологія є системою, у якій співіснують множини понять, іноді подібних за значенням, оскільки стосуються певної понятійної сфери. “Компетенція” та “компетентність” – терміни сфери професіоналізму, тому взаємопов’язані з такими термінами, як, наприклад, “кваліфікація”, “кваліфікованість”, “професіонал”, “спеціаліст”, “професійність”, “особистість”, “посада”, “обов’язок” тощо. Так, компетентним вважають спеціаліста, який є професіоналом у своїй справі, кваліфіковано виконує обов’язки, передбачені посадою і т. ін. Треба врахувати й те, що самі аналізовані поняття є спорідненими за походженням, тому значною мірою впливають одне на одне, маючи спільні ядерні та периферійні фрагменти значення. Понятійна сфера спричиняє зовнішній вплив на об’єм поняття як елемента системи, зумовлений близькістю та перетином з іншими термінами, що у ній функціонують. Зовнішній вплив відображується у периферійних компонентах термінологічного значення, саме за їх допомогою фіксується внутрішньосистемний понятійний зв’язок.

Таким чином, внутрішній вплив на формування меж і об’єму понять “компетенція” та “компетентність” здійснює “тиск” загальнономовного значення та комбінація ключових фрагментів дефініцій термінологічного значення, сформульованих фахівцями різних галузей. Зовнішній вплив спричиняється близькими термінами, які знаходяться у понятійній системі й використовуються для відтворення системних відношень. Тому межі понять “компетенція” та

“компетентність” є відкритими, незамкненими, що зумовлює неоднакове розуміння та тлумачення, а також появу нових дефініцій.

Аналіз результатів вільного асоціативного експерименту дозволяє реконструювати асоціативне поле досліджуваних понять. Виявляється, що принцип семантичної організації асоціативного поля подібний до принципів організації семантичного поля. Об'єднання реакцій за спільними семантичними ознаками дає змогу виділити у асоціативній структурі семантичні сфери, які відображають лексичне й термінологічне значення (мовний компонент), а також семантичні сфери, відсутні в останніх (мовленнєвий компонент).

Відносно велика чисельність реакцій (120 різних) на стимул *компетенція* репрезентує невелику кількість семантичних сфер. Переважають реакції 'знання' (27), 'професіоналізм' (14), 'вміння' (9), які пов'язані зі сферою обізнаності, наявною у лексичному значенні слова *компетенція*. Не менш актуальною для опитуваних виявилася сфера повноважень з реакціями 'повноваження' (11), 'обов'язок' (8), 'дозволеність' (6), 'вплив' (3), 'робота' (5), 'відповідальність' (8). Сфера якісної характеристики поняття включає низькочастотні реакції 'глибока' (1), 'висока' (1), 'ділова' (1), 'фахова' (1), 'відповідна' (1), 'певна' (1). Цікаво, що велика група малочастотних реакцій стосується сфери прав та влади: 'право' (4), 'правові рамки' (2), 'право прийняття рішення' (2), 'обмеження' (2), 'закон' (3), 'обсяг' (2), 'владність' (2), 'кордон' (1), 'мета' (2). Але більшість з них утворюють зі стимулом словосполучення – компетенція 'організації' (2), 'керівника' (2), 'суду' (1), 'працівника' (1), 'його' (1), 'ділової людини' (1), 'ради' (1), 'влади' (1), 'підрозділів' (1), 'державного

органу' (1), 'органу місцевого самоврядування' (1) та ін. Реакції виявили особистісне сприйняття поняття інформантами – 'моя' (10), 'моя вимога до працівників' (1), 'в межах моєї' (1). Отже, в денотативному фрагменті асоціативного значення ядерними є компоненти 'знання', 'професіоналізм', 'повноваження', 'вміння', 'обов'язок', 'відповідальність'. Конотативний фрагмент, як і в лексичному значенні, неактуальний. Оціночна сфера представлена низькочастотними реакціями (максимум 2), наприклад, 'добре', 'нульова', 'важлива річ', 'повага', 'прогрес', 'інтерес' та ін.

На стимул *компетентність* було отримано 125 реакцій. Сфери асоціативного значення практично такі ж, як у поняття *компетенція*. Виразно представлена сфера обізнаності з високочастотними реакціями 'знання' (51), 'професійність' (50), 'обізнаність' (16) та менш частотними 'освіченість' (9), 'вміння' (8), 'грамота' (7), 'розум' (6), 'досвід' (4), 'світогляд' (3), 'повноваження' (3) тощо. Якісні характеристики поняття свідчать про сприйняття компетентності як важливої характеристики професійності: 'висока' (3), 'обов'язкова' (2), 'достатня' (2), 'найвища' (1), 'необхідна' (1), 'присутня' (1), 'на рівні' (1), 'ділова' (1), 'певна' (1) та ін. Тому й особистісна сфера представлена активно: 'моя' (2), 'моя вимога до працівників' (2), 'володію' (1), 'розбираюся' (1), 'досягти' (1), 'знаю' (1), 'можу' (1). Сфера прав та влади будується подібно до поняття *компетенція*, але дуже маловиразні й нечисельні реакції 'права' (2), 'закон' (1), а решта реакцій близька до реакцій порівнюваного поняття: 'посадовця' (2), 'посадової особи' (1), 'в окремій галузі' (1), 'керівника' (1), 'госслужашчого' (1), 'у своїй справі' (1), 'за фахом' (1), 'у чомусь' (1), 'прийняття рішення' (4), – з тією суттєвою відмінністю, що всі реакції пов'язані з особою, і в жодному випадку з організацією.

Оціночні реакції доволі різноманітні, але не частотні і знаходяться на периферії значення: важлива риса (2), повага (4), питання (2), можливість (2), ас (2), завжди (2), дефіцит (1), біда (1), добре (1), цінність (1), рідко зустрічається (1) тощо. Ядро асоціативного значення поняття *компетентність*, таким чином, складається компонентами денотативного фрагменту 'знання', 'професійність', 'обізнаність', 'освіченість', 'вміння', тобто у сприйнятті опитаних більше ніж на 50% збігаються асоціативні значення понять *компетенція* та *компетентність*.

Слід враховувати, що засобами мови формується світобачення її носіїв. Тому структура самих слів компетенція та компетентність в системі української мови “диктує”, як сприйматиметься новий зміст. Він, незалежно прагнення окремих людей, входить у систему, яка виявляється в мові через наявні співвідношення аналогічних за будовою та семантикою пар понять, що лінгвальними засобами національної мови передають зміст категорії “окреме та загальне”: тенденція – тенденційність, традиція – традиційність, релігія – релігійність, агресія – агресивність, амбіція – амбіційність і под. Доцільно розглядати професійну компетентність як систему професійних компетенцій відповідно до повноважень, передбачених посадою.

Висновки. Полева організація семантики притаманна одиницям мовної системи на різних її рівнях, оскільки є відображенням особливостей психіки та мислення людини. Асоціативний експеримент наочно підтверджує це. Структура асоціативного поля конструктивно подібна до структури семантичного поля (лексичного та термінологічного значень), асоціативні зв'язки утворюються у межах значеннєвих відрізків (семантичних сфер), пов'язаних між собою у межах поля, незамкнених, тому потенційно та реально пов'язаних з

іншими полями. Спільні фрагменти лексичного, термінологічного й асоціативного значень (ядро) відображають семантику на рівні мови, а розбіжності, які проявляються у асоціативному полі (периферія), відтворюють індивідуальну специфіку сприйняття мовцями, віддзеркалюючи рівень мовлення та окреслюючи перспективу подальшого розвитку.

Перспективи подальших розвідок пов'язані із застосуванням комплексу методів для дослідження лексичної й асоціативної семантики з метою укладання словника.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел / В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
2. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики. – К.: Вид-во Київського держ. лінгв. ун-ту, 1996. – 294 с.
3. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля / Ю.Н. Караулов // Филологические науки. – 1972. – №1. – С.57 – 68.
4. Мартінек С.В. Український асоціативний словник: У 2 т. / С.В. Мартінек. – 2-ге вид., стер.. – Львів: ПАІС, 2008. – 344 с.; 468 с.
5. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / М.В. Никитин. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.

6. Обзоры. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – 1971. -№5. -С.105 -113.
7. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1960. – 500 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля –К, 2008. – 712 с.
9. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута / С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
10. Чумак-Жунь И. И. Лексико- семантическое поле цвета в языке поэзии И.А.Бунина: состав, структура, функционирование. Дис... канд. филол. наук. Специальность: 10.02.02. – К., 1996. – 185 с.
11. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике / Г.С. Щур [Текст]. М.: Наука, 1974. – 254 с.
- 12.<http://www.mauthner-gesellschaft.de/mauthner/tex/koell6.html>.

КОНЦЕПТИ *КЕРІВНИК, ПОСАДОВЕЦЬ, ГРОМАДЯНИН, ЛЮДИНА, НАРОД* У ПРОФЕСІЙНІЙ СВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Невід’ємною складовою адміністративних реформ, які проводяться в різних країнах світу, є заходи з підвищення ефективності роботи державного апарату та його окремих структур. Ефективність роботи передбачає, що кожна організація використовує свою владу та ресурси для

досягнення цілей та стандартів найбільш економним шляхом [1, с. 26], а це потребує високого рівня компетентності державних службовців. У сучасних динамічних умовах український держапарат не завжди адекватно виконує покладені на нього обов'язки, часто не може діяти у новому економічному та політичному середовищі й повною мірою виконувати свої функції. Управлінська діяльність значною мірою залежить від притаманних людині психічних ресурсів та можливостей, вимагає відповідного професійного світосприйняття. Тому дослідження професійної картини світу, зокрема усвідомлення основних фахових понять, – актуальна потреба теорії та практики управління, оскільки в результаті окреслюються можливості формування професійної компетентності та компетенцій спеціалістів і подолання розбіжностей у поглядах на систему державного управління між державними службовцями та споживачами їх послуг.

Маємо мету дослідити особливості усвідомлення державними службовцями професійних понять *посадовець, керівник, людина, народ, громадянин* на основі отриманих шляхом вільного асоціативного експерименту асоціативних значень та проаналізувати їх відповідність термінологічному розумінню, яке є основною засадою для визначення професійних компетенцій.

Закон України “Про державну службу” [2] представляє таку модель державної служби, яка базується на поєднанні двох сторін-учасників процесу управління – державних службовців та споживачів управлінських послуг, які іменуються громадянин, людина, народ. Серед принципів державної служби, сформульованих у ст. 3 закону, зазначені такі: служіння народу України, пріоритету прав людини і громадянина. Один з основних обов'язків державного службовця (ст. 10) – недопущення порушень прав і свобод

людини та громадянина. Ці положення закону обумовлюють характер та особливості державного управління в цілому, тому практично є основоположними у формуванні політики у сфері державної служби, у теоретичних розвідках та практичних рекомендаціях для організації роботи, визначають вимоги до державних службовців щодо рівня освіти, компетентності, моральних якостей тощо [3; 4; 5; 6; 7].

Від того, як складаються стосунки між учасниками процесу управління, залежить результат роботи. Тому усвідомлення державними службовцями понять народ, громадянин, людина, посадовець, керівник з погляду власної професійності є принципово важливим, проте до цього часу не дослідженим. Ці поняття набувають особливого змісту та значення, стають засобами концептуалізації дійсності, яка (концептуалізація) відбувається посередництвом мови. Від того, як вони осмислюються носіями мови, залежить не тільки розуміння реалій, а й характер дій та процесів, до яких включаються люди, їх поведінка. Доцільним методом такого дослідження є вільний асоціативний експеримент, який дає змогу виявити асоціативне значення понять і встановити розбіжності між загальним, спеціальним та реальним розуміннями [8].

Тлумачення названих понять у загальномовному та спеціальному значеннях суттєво відрізняються. Так, Великий тлумачний словник української мови визначає: керівник – 'той, хто керує ким-, чим-небудь, очолює когось, щось' [9, с. 85]. Ядро лексичного значення слова базується на понятті узагальненої дії, процесу (керує, очолює), а об'єкти, які пов'язані з дією, – на периферії семантики і точно не визначаються (ким-, чим-небудь, когось, щось). Ті спеціальні довідники, що включають це слово, відповідно до специфіки видань конкретизують значення, що продиктовано особливостями сфери застосування: керівник органу

державної влади – 'посадова особа, яка, виходячи з характеру та змісту повноважень, очолює цей орган, розпоряджається його ресурсами, приймає рішення про їх використання і несе персональну відповідальність за його роботу' [10, с. 240]. Дефініція правомірно звужує семантику за допомогою означення «органу державної влади», яке дає можливість для виділення таких фрагментів, як 'посадова особа', 'повноваження', 'ресурси', 'рішення', 'відповідальність'. Можна стверджувати, що таке визначення дає право вважати поняття термінологічним. Проте існує й інший погляд: керівник – 'це особа, що керує ким-небудь, чим-небудь, спрямовує чию-небудь діяльність, стоїть на чолі чого-небудь' [11, с. 153]. Близькість такого формулювання у спеціальному словнику до дефініції тлумачного свідчить про те, що слово не вважається терміном, але є поняттям сфери державного управління.

Широкого вжитку у публіцистиці та в усному діловому спілкуванні набуло слово «посадовець», але ні тлумачним словником, ані спеціальними довідниками термінів державного управління воно не визначається. Натомість даються тлумачення традиційного офіційного найменування «посадова особа». Тлумачний словник стверджує, що це 'особлива категорія службовців державних і громадських органів, установ, підприємств, які обіймають досить високу посаду' [9, с. 1075]. Тобто стрижнем загальномовного значення є фрагменти 'особлива категорія службовців' та 'висока посада'. Спеціальні словники теж спираються на ядерне поняття 'особлива категорія службовців', але конкретизують значення, вказуючи, що ці особи виконують 'управлінські функції', а їх діяльність має 'владно-розпорядчий характер'. Загальномовне широке значення поняття висока посада замінюється детальнішим переліком: 'керівники та заступники керівників органів державної влади та їх апарату, інші державні службовці, на яких покладено здійснення

організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій'. Напевно, можна стверджувати, що слово “посадовець” та словосполучення “посадова особа” являють собою синоніми, які відрізняються стилістично, оскільки функціонують у різних сферах життя. Усе більш активне використання слова “посадовець” обумовлене тим, що воно зручніше у вживанні, ніж словосполучення “посадова особа” (а економія лінгвальних засобів з метою досягти зручності – це один з провідних законів мови), тому воно було визначено нами для дослідження.

Якщо суб’єкт державного управління у спеціальних словниках-довідниках представлений безпосередньо, то другий учасник процесу – громадянин, людина, народ – не визначаються, тобто ці поняття авторами видань не вважаються термінологічними. Очевидно, це можна пояснити широкою вживаністю цих слів, які стали загальнозрозумілими поняттями (як, наприклад, у інших галузях: пожежний, викрутка, шприц тощо), тому втрачають вузько спеціальне, термінологічне значення, але все ж залишаються специфічними поняттями у відповідній галузі. Для державного управління поняття “громадянин”, “людина”, “народ” є ключовими, оскільки фактично називають споживачів управлінських послуг, тому разом з поняттями “керівник”, “посадовець” входять у поняттєву єдність: одна сторона без другої втрачає смисл та сенс.

За визначенням тлумачного словника, слово “громадянин” полісемантичне, але для досліджуваної сфери актуальне основне пряме його значення – '1. Особа, що належить постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов’язки, встановлені законами цієї держави' [9, с. 262]. Ключові фрагменти значення – 'особа' з числа 'населення', 'держави', 'права' і 'обов’язки'. Як спеціальне, це поняття визначається таким

чином: 'фізична особа, статус якої обумовлений її належністю до громадянства певної держави. Це форма юридичного зв'язку людини з конкретною державою, яка породжує взаємні права та обов'язки' [11, с. 48]. Термінологічне значення незначно відрізняється від загальномовного більш яскравим акцентом на юридичній стороні поняття та відсутністю погляду на громадянина як представника населення країни.

Поняття “людина” перетинається у значенні з поняттям “громадянин” завдяки фрагменту 'особа' в окремих значеннях полісемантичного слова: людина – '1. Одиначне до люди (суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці). 2. Особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей' [9, с. 631]. Загальномовне значення будується на поняттях 'особи', 'істоти'. Це слово такою мірою визначає свідомість носіїв мови, що, здається, уявити його як термін неможливо. Не дивно, що у спеціальних словниках досліджуваної нами сфери поняття “людина” не визначається (зустрічаються терміни “людський потенціал”, “людський фактор” [11, с.176]). Проте своє специфічне наповнення притаманне йому у філософії, антропології, літературознавстві, біології тощо. Державні службовці, на нашу думку, теж наповнюють поняття “людина” своєрідним змістом, що обумовлюється особливостями сфери вживання.

Не видається можливим встановити відповідність між загальномовним та термінологічним значеннями слова “народ” через відсутність його у словнику довідників з державного управління. Дефініція тлумачного словника ґрунтується на ключовому понятті 'населення': народ – '1. Населення держави, жителі країни'. Друге значення близьке

до термінологічного (наприклад, з галузі історії, соціології): '2. Форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я)' [9, с.733]. Термін “населення” у державному управлінні витлумачується, як 'сукупність людей, що проживають на території окремої країни, регіону, населеного пункту та в масштабі планети' [11, с. 225]. Наявна значеннєва спільність аналізованого поняття з двома попередніми основана на фрагменті 'людина'.

Концепти *керівник, посадовець, громадянин, людина, народ* були включені у стимульний список для проведення вільного асоціативного експерименту з метою вивчення професійної свідомості державних службовців. Концептом вважається найбільша оперативна одиниця ментального рівня, яку на вербальному рівні може позначати слово чи словосполучення [12, с.7].

В експерименті взяли участь 350 респондентів. Серед учасників 287 осіб – державні службовці різних рангів (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі НАДУ та регіональних інститутів) і працівники органів місцевого самоврядування. 63 опитуваних особи є фахівцями інших галузей, проте 23 з них включені до кадрового резерву.

Респонденти представляють різні регіони України: Київ та Київську область, Вінницьку, Житомирську, Волинську, Хмельницьку, Чернігівську, Черкаську, Івано-Франківську, Полтавську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Сумську, Луганську, Рівненську, Львівську, Кіровоградську, Харківську, Одеську, Миколаївську області та їх обласні центри, а також АР Крим (включаючи Сімферополь, Севастополь, Феодосію, Євпаторію, Ялту, Керч, Джанкой).

На стимул *керівник* у групі опитаних державних службовців отримано 103 різних асоціацій. Кількість повторів (однакових реакцій у різних респондентів) становить від двох до 40. Стимул-іменник викликав 51,5% реакцій-іменників, 25% реакцій-прикметників, 6% реакцій-словосполучень (наприклад, ділова людина), решта реакцій – окремі дієслово (терплю), займенник (я), частка (так) та ін. У 9% опитуваних словесна реакція не виникла. Переважна кількість асоціацій подані українською мовою, але деякі – російською або суржиковим варіантом (вони зберігаються у наведених прикладах). Останнє не впливає на достовірність результатів, тому що це дослідження не мови, а свідомості респондентів через мовну картину світу, а в такому разі імовірно, так би мовити, суміщення елементів однієї мови з елементами другої та елементів неунормованих з унормованими в межах однієї мови як свідчення про рівень володіння нею.

Асоціативне значення концепту *керівник* містить денотативний (поняттєвий) та конотативний (оціночний, емоційний) фрагменти. Останній не входить ні до загальнономовного, ані до термінологічного значення. Денотативний фрагмент включає значеннєві сфери, непропорційно побудовані як за кількістю елементів, так і за числом повторюваних реакцій.

Найбільш ёмко представлена сфера, яку умовно можна назвати “синоніми”, оскільки асоціації є свого роду синонімічними позначеннями стимулу: 'начальник' (частотність 40), 'директор' (14), 'голова' (17), 'сільський голова' (7). Така частотність дозволяє вважати ці реакції такими, що формують ядро асоціативного значення. На периферії низькочастотні реакції – 'господар' (2), 'президент', 'мер', 'менеджер', 'управляючий', 'головуючий' (усі з частотністю 1). Практично цей фрагмент асоціативного

значення аналізованого стимулу відповідає загальномовному та термінологічному 'особа', яка 'керує', але з деталізацією, що виникає у свідомості окремих людей.

Решта значеннєвих сфер у загальномовному та термінологічному значеннях відсутні або наявні значно менш виразно. Так, для називання того, ким керують, в асоціативному значенні сформовано два фрагменти: “антоніми” – 'підлеглий' (7), 'помічник' (1) та “організація чи установа” – 'апарату' (2), 'організації', 'району', 'учреждения', 'підприємство', 'установа' (усі по 1). І хоча частотність окремих реакцій не дозволяє вважати їх ядерними, проте вони подібні, тому можуть розглядатися сукупно як такі, що близькі до ядра. Це відповідники значеннєвих фрагментів (керує) 'ким-, чим-небудь', (очолює) 'когось, щось' з тлумачного та термінологічного словників.

Лише в асоціативному значенні формується “особистісна” сфера – 'я' (7), 'самовираження' (1), що свідчить про усвідомлення причетності опитуваних до стимульного поняття.

Найбільш різноманітно виглядає сфера «якісних характеристик» стимулу. Державні службовці прагнуть схарактеризувати керівника, причому їхні вимоги високі: 'хороший' (6), 'організатор' (2), 'професіонал' (3), 'професійність' (2), 'повага' (4), 'добрий' (4), 'розумний' (3), 'принциповий' (5), 'справедливий' (4), 'демократичний' (2), 'мудрий' (2), 'гарний', 'нормальний', 'діловий', 'спокійний', 'кваліфікований', 'грамотний', 'вимогливий', 'позитивний', 'порядність' (усі по 1) тощо. Таким у сукупності асоціацій є образ керівника очима фахівців. Позитивно, що державні службовці вбачають потребу в тому, щоб працювати з керівниками-носіями високих моральних принципів' (1).

Правда, негативні експресивні оцінки зустрічаються у конотативній сфері, яка наявна лише в асоціативному

значенні: 'чайник', 'ідіот (як правило)', 'хапуга', 'зануда', 'страх', 'проблеми', 'деспот', 'терплю' (усі по 1) тощо. Позитивних оцінок менше – 'захитник' (2), 'тудяга', 'зразок', 'приклад' (усі по 1). Ядерним елементом конотативного фрагменту є асоціація 'шеф' (12). Цей фрагмент знаходиться на периферії значення, але виразний та яскравий.

Споживачі управлінських послуг вбачають *керівника* 'начальником' (5), який відрізняється 'порядністю' (2), 'принциповістю' (2), 'відповідальністю' (2). Характерно, що жоден з опитаних державних службовців не асоціював керівника з такою властивістю, як відповідальність, хоча цього очікує громада.

107 різних асоціацій викликав стимул *посадовець*: серед вербальних реакцій 61% іменників, 15 % словосполучень (наприклад, працівники відповідного рангу), 16% прикметників, окремі слова інших частин мови. У 9% респондентів вербальна реакція відсутня.

Асоціативне значення концепту *посадовець* перетинається зі значенням концепту *керівник*. Так, значеннєва сфера "професійність" містить ядерні компоненти 'службовець' (28), 'керівник' (17), 'начальник' (12), 'виконавець' (12), 'державна служба' (7) та периферійні 'колега' (5), 'працівник' (4), 'посада' (3), 'управлінець' (2), 'відповідної категорії' (2), 'секретар' (2), 'чин', 'Мінфін', 'землевпорядкувач' (усі по 1) та ін. Сфера якісних характеристик посадовця менш яскрава, ніж керівника, хоча вимоги до першого теж високі: 'відповідальність' (8), 'спеціаліст' (6), 'обов'язки' (5), 'грамотна людина' (2), 'людяність' (2), 'хороший', 'чесний', 'коректний', 'ввічливий', 'профі' (усі по 1) тощо. Посадовець в очах державних службовців відрізняється певною атрибутикою, що виявлена периферійними реакціями відповідної сфери: 'телефон', 'апарат', 'службовий кабінет', 'система', 'посадовий оклад', 'крісло', 'показник' (усі по 1) тощо. Особистісна сфера в

асоціативному значенні включає ядерну реакцію 'людина' (10) та периферійні 'особа', 'личность', 'я' (усі по 1). Можна стверджувати, що концепт *посадовець* не усвідомлюється державними службовцями так, як визначено у спеціальному значенні. Принаймні його ключове поняття 'особлива категорія службовців' для асоціативного значення не актуальне. Посадовцем опитані фактично вважають кожного державного службовця.

Фактурно позначена в асоціативному значенні конотативна сфера: 'чиновник' (26), 'бюрократ' (12), 'корупція' (4), 'клерк' (3), 'хабарник', 'кар'єрист', 'поганий чоловік', 'чинуша', 'небажання вчитись', 'не все на своем месте', 'функціонер', 'хитрий', 'дуже люб'язна людина', 'баран' (усі по 1) тощо. Характерно, що і для цього стимулу оціночні реакції переважно негативні.

Опитані працівники культури та освіти вважають, що *посадовець* – це 'відповідальна' (3), 'працелюбна' (1), 'порядна' (1) 'людина' (3), 'службовець', 'начальник', 'виконавець' (усі по 1). У конотації оцінки лише негативні: 'хабарник' (3), 'чиновник', 'клерк', 'кар'єрист', 'действует на нервы', 'злий', 'жаба' (усі по 1). Споживачі послуг очікують від *посадовців*, як і від *керівників*, відповідальності за роботу, хоча ця характеристика відсутня в термінологічних значеннях аналізованих концептів.

Асоціативне значення концепту *громадянин* досить компактне. Інформанти виявили лише 75 різних словесних асоціацій: 61% іменників, 19% словосполучень або речень (наприклад, управління держави, має бути щасливим), 10% прикметників, решта – окремі інші частини мови. 11,5% опитаних не змогли дати вербальної реакції на цей стимул, що є доволі значним показником.

Чітко сформовані значеннєві сфери. Фрагмент з узагальненою назвою "державність" має ядро – 'України' (41),

'країна' (18), 'українець' (16), 'держава' (15) та периферію – 'народ' (6), 'національність' (5), 'житель' (3) та ін. Сфера “особистісність” представлена лише однією ядерною реакцією 'людина' (36), а також периферійними 'особистість' (7), 'особа' (5), 'член суспільства' (6), 'безліка особа' (1), 'пенсіонер' (1), 'людина з громадським сумлінням' (1) та ін. Громадянин повинен бути 'чесний' (4), 'законослухняний' (4), 'гордий' (4), а головне – 'патріот' (19), 'патріот, а не націоналіст' (1). Конотативна сфера, на відміну від попередніх стимулів, вужча, містить позитивні та значно менше негативних оцінок: 'свобода', 'захист', 'майдан, 'має бути щасливим', 'влада', 'надія', 'свавілля', 'возможность', 'глупість', 'гвинтик' (усі по 1) тощо. В асоціативному значенні відсутні такі фрагменти загальноомовного та термінологічного, як 'населення', 'права' та 'обов'язки'. У професійному сприйнятті державних службовців поняття *громадянин* сформовано у вигляді, ближчому до публіцистичного уявлення, ніж до фахового, і потребує корекції. Інформанти з другої групи виявили практично тотожне бачення аналізованого концепту.

Асоціативне значення концепту *людина* формується на основі 109 різних вербальних реакцій, серед яких 48% іменників, 20% прикметників, 27% словосполучень (наприклад, потребує поваги), решта – окремі займенники (я, всі), частка (да). Питома вага невербальних реакцій становить 8%.

Найчастотніші реакції у семантичній сфері «особистісність»: ядро – 'особистість' (39), 'особа' (12), 'я' (6), 'індивід' (5), 'індивідуум' (5); периферія невиразна – 'особь' (1), 'тип' (1). Дуже близький до цієї сфери значеннєвий фрагмент, який враховує статус людини – 'громадянин' (16), 'заявник' (5). Важливо, що у професійній свідомості сформовано більш багате й глибоке поняттєве значення, яке відрізняється від

загальномовного виокремленням ключового фрагменту, пов'язаного з психологічними властивостями людини як особистості, а не пересічної особи, і аж ніяк не біологічної істоти. Це демонструє й сфера “родинні та дружні зв'язки” – ‘друг’ (10), ‘товариш’, ‘діти’, ‘дитина’, ‘рідня’, ‘матір’, ‘чоловік’ (усі по 1). Рельєфний, але фактично безликий фрагмент сформований стійкими словосполученнями фразеологічного характеру, що виявляють штампи у сприйнятті: ‘і світ’ (5), ‘звучить гордо’ (3), ‘перш за все!’ (4), ‘перед усім’, ‘подібна Богу’, ‘Боже створіння’, ‘створена Богом’, ‘с “большой” букви’ (усі по 1). Ця частина денотату межує з конотативним фрагментом значення, дуже вузьким, з низькочастотними елементами: ‘райдуга’, ‘да’, ‘золота’, ‘сонце’, ‘проблема’, ‘надо помочь’ (усі з коефіцієнтом 1). Фахівці інших галузей сприймають поняття *людина* подібно, але не тотожно, з тією різницею, що статус для них є нерелевантною ознакою.

Асоціативне сприйняття державними службовцями поняття *народ* суттєво відрізняється від загальномовного і спеціального тлумачень. 101 вербальній реакції відповідають 19 невербальних, або близько 7% випадків. Поміж вербальних реакцій традиційно переважають іменники – 56%, прикметників 23%, словосполучень 16%, дієприкметників та займенників по 2%, дієслів 1%.

Висока частотність у реакцій ‘люди’ (46), ‘громада’ (19), ‘населення’ (12), ‘суспільство’ (10), які формують ядро семантичного фрагменту “об’єднання людей”, причому ‘населення’, на відміну від будови загальномовного значення, не стає ключовим поняттям. Визначальною ознакою є національна та державна приналежність: ‘український’ (20), ‘нація’ (10), ‘України’ (11), ‘державна’ (6), ‘громадяни’ (6), ‘країна’ (6). Незначна кількість реакцій показує, що лише окремі державні службовці ідентифікують себе як народ – ‘ми’ (8), ‘це я’ (1)., тобто у професійному розумінні наявне

протиставлення державного службовця споживачеві послуг. Така позиція породжує прагнення давати оцінки, тому конотативна сфера широка й різноманітна – від суто позитивних вражень: 'єдиний' (4), 'мудрий' (2), 'роботящий', 'творчий', 'гордість', 'вільний' (усі по 1), – до яскраво негативних, які переважають і за кількістю, і за частотністю реакцій: 'маса' (13), 'натовп' (2), 'толпа' (8), 'забитий', 'затурканий', 'жалкий', 'непотріб', 'всі ми бидло', 'дурні' (усі по 1) та ін. Такі особливості усвідомлення обумовлюють ризики зверхнього ставлення службовців до людей, яких вони обслуговують, а значить, і недостатнього взаєморозуміння. Показово, що представники народу асоціюють це поняття подібно до державних службовців, теж активно формуючи конотативний фрагмент значення, правда, опоетизовуючи себе: 'вишиванка', 'луг зелений', 'друзья' (у всіх коефіцієнт 1) та ін., – і це лише підтверджує зазначене вище.

Структура асоціативних значень проаналізованих концептів дозволяє стверджувати, що поняття *посадовець*, *керівник*, *громадянин*, *людина*, *народ* сприймаються державними службовцями як професійні, оскільки позначають дві невід'ємні сторони учасників процесу управління (але відрізняються від традиційних словникових формулювань). З цього погляду вони можуть розглядатися як базові спеціальні поняття і включатися до термінологічних словників та довідників з державного управління. Формування та розвиток комунікативних, етичних, спеціальних компетенцій державних службовців певною мірою обумовлюється асоціативним сприйняттям, мовним «баченням» державних службовців і споживачів управлінських послуг та стосунків між ними.

Висновки.

1. Можливості формування професійної компетентності та компетенцій спеціалістів і подолання розбіжностей

між державними службовцями та споживачами їх послуг у поглядах на систему державного управління допомагає забезпечити дослідження професійної свідомості працівників сфери державного управління, що досі залишалося поза увагою науковців.

2. Продуктивним методом для такої роботи є вільний асоціативний експеримент, який дає можливість виявити структуру асоціативного значення базових професійних понять у мовній картині світу, а завдяки цьому й у професійній свідомості державних службовців.
3. Модель державної служби в Україні базується на взаємообумовленому відношенні безпосередніх учасників процесу управління – державних службовців та споживачів управлінських послуг. Адекватне усвідомлення понять, що використовуються для найменування сторін, детермінує результат роботи.
4. Асоціативні значення концептів *керівник*, *посадовець* (державні службовці) та *громадянин*, *людина*, *народ* (споживачі послуг) відрізняються від загальномовної та термінологічної семантики, представлені відповідно тлумачними та спеціальними словниками й довідниками. Аналіз професійного сприйняття дозволяє визнавати ці концепти професійними поняттями, термінами, які мають визначатися спеціальними виданнями.
5. Адекватне розуміння базових термінологічних понять є основою формування професійних компетенцій державних службовців.

Продовження роботи з вивчення професійної свідомості державних службовців буде пов'язане з дослідженням особливостей формування професійних компетенцій державних службовців і спробою побудови

сучасної моделі їх професійної компетентності. Для цього будуть проаналізовані асоціати, отримані в ході вільного асоціативного експерименту, та використовуватимуться інші джерела наукової інформації.

Список використаних джерел

1. Лобанов В. Реформирование государственного аппарата: мировая практика и российские проблемы // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 1 – С. 26 – 31.
2. Закон України “Про державну службу” // <http://www.kmu.gov.ua/>
3. Оболенський О.Ю. Державне управління та державна служба: сучасні напрями розвитку. – О.: АО БАХВА, 2003. – 319 с.
4. Державний службовець в Україні (пошук моделі) / Кол. авт.: Н.Р. Нижник та ін.; Під заг. ред. Н.Р. Нижник. – К.: Ін-Юре, 1998. – 272 с.
5. Малиновський В.В. Державна служба: теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2003. – 160 с.
6. Атаманчук Г.В. Управление – фактор развития: Размышления об управленческой деятельности. – М.: Экономика, 2002. – 567 с.
7. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. 3 изд., доп. – М.: Юридическая литература, 2005. – 579 с.
8. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
10. Малиновський В.Я. Словник термінів та понять з державного управління. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.

11. Державне управління та державна служба:
Словник-довідник / Уклад.
О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.

12. Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: Автореф. дис. ...докт. філол. наук. – К., 2007. – 36 с.

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ

КОНЦЕПТІВ ПРОФЕСІЙНІСТЬ, СЛУЖІННЯ, МЕТА, ПОВНОВАЖЕННЯ, ЗАВДАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ СВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Складна, багатоелементна та багатоаспектна, динамічна система державного управління є об'єктивно необхідною, породженою свідомістю та діяльністю людей. Будучи за своєю природою соціальним, управління повністю залежне від "свідомості, енергії та організованості людей, суспільства в цілому" [1, с.43]. Управління створене розумом та практикою людей та слугує забезпеченню їх власної життєдіяльності. Воно пов'язане винятково зі свідомістю, оскільки потребує від особи осмисленої діяльності, продуманої постановки цілей та прийняття рішень, підкорення своєї поведінки їх досягненню та впровадженню, використання волі, усвідомленої взаємодії з іншими особами, формування та підтримки громадських зв'язків.

Вимоги до професіоналізму державних службовців постійно підвищуються, суттю професії стає забезпечення виконання законів, регулювання соціально-економічних

процесів, а головне – організація надання громадянам певних послуг, що набуває особливої значущості у громадянському суспільстві. Усвідомлення та розуміння нової ролі та функцій працівників галузі державного управління не відбувається відразу. Цей процес ускладнюється тим, що його учасниками є як державні службовці, так і споживачі послуг. Від того, як у професійній свідомості фахівців сформовані уявлення про основні спеціальні поняття, залежить успішність їх роботи, формування компетентності та визначення компетенцій. Зіставлення сприйняття відповідних понять нефахівцями дозволяє зрозуміти, чому виникають розбіжності у поглядах, а суспільна оцінка роботи працівників управлінської галузі невисока. Проте цей аспект проблеми практично не досліджений, що зумовлює її актуальність.

Мета цієї статті – дослідити особливості усвідомлення державними службовцями професійних понять *професійність, служіння, мета, повноваження, завдання* на основі отриманих шляхом вільного асоціативного експерименту асоціативних значень та проаналізувати відповідність термінологічному розумінню, яке є основною засадою для формування професіоналізму.

Будь-який вид людської життєдіяльності потребує таких людей, які володіють знаннями, спроможні визначати цілі, організовувати та регулювати зусилля інших для її підтримки та удосконалення. Високопрофесійне і ефективне державне управління потребує наявності компетентних, мотивованих і політично незаангажованих державних службовців, які повністю зорієнтовані на задоволення загальнонаціональних інтересів [2]. Це є винятково важливим, оскільки державні службовці виконують у суспільстві особливу соціальну роль. У процесі такого виду діяльності, як

державна служба не створюються матеріальні цінності, але вона є самодостатньою цінністю соціального рівня, від неї залежать ефективність і оптимальність соціального розвитку, прогрес у всіх сферах життя, у всій суспільній системі [3, с. 380]. Тому до їх професіоналізму висуваються високі вимоги. Він пов'язаний з оволодінням наукою, досвідом та мистецтвом управління, вимагає специфічного мислення, психологічного та нервового напруження, постійної тісної взаємодії з людьми, здатності приймати рішення в будь-якій ситуації та багато такого, з чим в інших професіях не завжди доводиться стикатися [1, с.339]. Сьогодні немає фактично жодного питання організації та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, державної служби в цілому, яке б не було пов'язане з професіоналізмом та компетентністю службовців [4, с.331]. Тому одним з провідних принципів державного управління визначається принцип професіоналізму, який має стати провідним, а не одним з багатьох, не послаблятися, а тим більше не витискатися на другий план [5, с.142].

З правового погляду професійність є базовою вимогою до державної служби. Закон України “Про державну службу” визначив, що “державна служба у Україні – це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження” (ст. 1) [6].

Реальна результативність роботи державних службовців значною мірою залежить від того, який зміст вкладається ними у основні професійні поняття, що за їх допомогою відбувається усвідомлення реалій, концептуалізація дійсності. Для розуміння професіоналізму важливо адекватно сприймати поняття “професійність”,

“завдання”, “повноваження”, які є ключовими у визначенні наведеної статті закону. Не менш важливими видаються поняття “служіння” і “мета”. Служіння народу України визначається законом (ст. 3) як провідний принцип державної служби [6], тобто має бути основою діяльності. А її успішність обумовлена розумінням та вмінням ставити та досягати мету діяльності. Не випадково різні дослідники звертаються до категорії цілі та висловлюють упевненість у конструктивності та перспективності розгляду системи організації і функціонування державної служби через призму її цілей [5, с. 55].

Свідомість людини формується під впливом різних чинників, але чи не найзначнішим з них є мова, яка через семантичну систему формує картину світу. Якщо певні слова вживаються, крім загальномовного, у термінологічних значеннях, то особа специфічно усвідомлює їх (значення), загальна картина світу не збігається з професійною.

Загальномовне значення поняття “професійність” доволі нечітке: 'Властивість за значенням професійний', що свою чергу означає 'який є професіоналом', 'у якому працюють професіонали'. Професіонал же – це 'той, хто зробив яке-небудь заняття предметом своєї постійної діяльності, своєю професією' [7, с. 1177]. Широкий об'єм значення будується на ключових поняттях 'особа' та 'постійна діяльність'. Термінологічні довідники з державного управління оперують поняттям професіоналізм управлінської діяльності, яке визначають як “сукупність загальнотеоретичних, спеціальних управлінських і психологічних знань, умінь і навичок, якими повинен володіти керівник для ефективного її здійснення та корекції відповідно до обставин та зовнішніх викликів” [8, с. 169–170].

Термінологічний зміст поняття значно вужчий, проте виокремлює лише постать керівника, позбавляючи державних службовців некерівних посад необхідності бути професіоналами. Більш широка та змістовна термінологічна дефініція уточнює ознаки професіоналізму, наприклад, “наявність вищої освіти за спеціальністю у керованій сфері, професійна підготовка у галузі державного управління, виконання обов’язків на професійній основі” та ін. [9]. Ключовими ознаками є 'освіта', 'обов’язки', 'завдання'.

Значення поняття “служіння” у загальному вжитку стилістично відрізняється від значення поняття “служба”, набуваючи урочистості, тому використовується і для найменування процесу 'виконання у церкві релігійних обрядів; богослужіння' [7, с. 1346]. Серед термінів та професійних понять державної служби поняття “служіння” не представлено, незважаючи на те що формує принцип державної служби. Очевидно, що семантичне наповнення слів “служіння” та “служба” з термінологічного погляду, на відміну від загальномовного, суттєво відрізняється. Принаймні можливості сполучуваності відмінні: неможливі сполуки “державне служіння” та “служба народу України” (крім військової), хіба що у окремих публіцистичних чи художніх текстах, але не у термінологічному значенні. Для розуміння професійності важливо адекватно усвідомлювати кожне з понять.

Слово “мета” тлумачним словником визначається за допомогою дуже близького за значенням слова “ціль”, вони практично взаємозамінні, хоча семантика слова “ціль” конкретніша: крім фігуральної цілі (у такому разі, як правило, використовується слово “мета”), воно називає конкретну – “мішень”, тому може вживатися у множині. Мета, за

визначенням, – 'те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль' [7, с. 661]. У державному управлінні оперують обома поняттями з термінологічним значенням, але у словнику-довіднику тлумачиться тільки “мета”, тобто треба думати, що значеннєві відмінності між метою та ціллю такі ж, як і в загальномовному. Проте ключові фрагменти значення інші – 'результат', 'визначати', 'суб'єкт управління', 'стан об'єкта', 'досягти': мета – 'кінцевий результат, що визначає напрями та способи дій суб'єкта управління; бажаний, можливий і необхідний стан об'єкта, якого треба досягти' [9, с. 179]. У термінологічному значенні з'являється фрагмент, відсутній у загальномовному, а саме кореляція між діями суб'єкта та станом об'єкта управління, що, власне відображає характер взаємообумовленості стосунків між тими, хто надає та користується управлінськими послугами.

Мета діяльності зумовлює специфіку завдань, які термінологічно визначаються як “категорія державного управління, детермінована об'єктивними потребами відповідної соціальної управлінської системи, в тому числі життєво важливими потребами адекватного об'єкта управління, що реалізується в управлінській діяльності у формі функцій державного управління” [8, с. 62–63]. Така дефініція представляє дуже широкий об'єм поняття, ключовим компонентом можна вважати лише поняття 'категорія', з не менш широким об'ємом значення. Загальномовне значення більш чітко окреслене: '1. Наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т. ін. 2. Мета, до якої прагнуть, те, що хочуть здійснити' [7, с. 378]. Ключові компоненти 'виконання', 'обсяг роботи', 'справа', 'мета', 'здійснити' не мають точок перетину з ключовим фрагментом термінологічного значення.

Для досягнення визначеної мети та поставлених завдань державний службовець наділяється повноваженнями. Поняття “повноваження” у загальному вжитку пов’язується з ключовим компонентом 'право': повноваження – 'право, надане кому-небудь для здійснення чогось' [7, с. 1000]. Подібно структурується і термінологічне значення, розбіжності пов’язані з уточненнями, необхідними для сфери застосування: повноваження – 'це конкретні права, що характеризуються правом і обов’язком здійснювати певні посадові обов’язки та наявністю адміністративних функцій, що дозволяє здійснювати завдання органу державної влади' [9, с. 261]. Важливими ключовими фрагментами значення є компоненти 'обов’язки', 'функції', 'завдання'.

Отже, поняття “професійність” семантично пов’язане з поняттями “служіння”, “мета”, “повноваження”, “завдання”. Їх значення завдяки спільним компонентам утворюють семантичне поле, тому органічно входять до структури моделі державної служби, відображеної законом та аналізованої у наукових дослідженнях. Це засоби концептуалізації дійсності у професійній свідомості державних службовців.

Концепти *керівник, посадовець, громадянин, людина, народ* були включені у стимульний список для проведення вільного асоціативного експерименту з метою вивчення професійної свідомості державних службовців.

Серед 350 учасників експерименту 287 осіб – державні службовці різних рангів та категорій (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі НАДУ та регіональних інститутів) і працівники органів місцевого самоврядування. 63 опитуваних особи є фахівцями інших галузей, проте 23 з них включені до кадрового резерву.

Респонденти представляють різні регіони України: Київ та Київську область, Вінницьку, Житомирську, Волинську, Хмельницьку, Чернігівську, Черкаську, Івано-Франківську, Полтавську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Сумську, Луганську, Рівненську, Львівську, Кіровоградську, Харківську, Одеську, Миколаївську області та їх обласні центри, а також АР Крим (включаючи Сімферополь, Севастополь, Феодосію, Євпаторію, Ялту, Керч, Джанкой).

На стимул *професійність* у групі опитаних державних службовців отримано 75 різних реакцій з кількістю повторів (однакових реакцій у різних респондентів) від двох до 18. вербальні реакції представлені переважно словами-іменниками – 72%, словосполученнями – 11%, решта – окремі прикметники та прислівники (наприклад, висока, добре) та речення (Гарна людина – вище за професію). 29 респондентів (10%) вербальних реакцій не представили. Оскільки це дослідження не мови, а професійної свідомості респондентів, то мова реакцій (українська чи російська, літературна чи суржик, жаргон тощо) на результат впливає несуттєво.

Денотативний (поняттєвий) компонент асоціативного значення концепту *професійність* виявляється через різні значеннєві сфери. Найчастотніші реакції об'єднуються у сфері, яка пов'язана у свідомості державних службовців зі знаннями та досвідом: 'знання' (частотність 18), 'спеціаліст' (14), 'досвід' (13), 'освіта' (12), 'вміння' (10), 'компетентність' (9). Ці ядерні компоненти асоціативного значення значною мірою відповідають ключовим компонентам термінологічного значення, але у більш широкому полі, збагативши смисл поняття. Інші денотативні сфери утворені елементами з нижчою частотністю, не відносяться до ядра значення, але наближуються до нього: сфера “діяльність” – 'робота' (5), 'фах' (9), 'діяльність працівника', (1), 'добре виконана робота' (1),

'бухгалтер' (2), 'уряд' (2) та ін.; сфера “якості” – 'висока' (13), 'кваліфікований' (6), 'інтелектуальність' (5), 'відповідальність' (5), 'рівень' (3), 'бездоганність' (2), 'порядність' (2), 'патріотизм' (2) та ін.; сфера “атрибути” – 'ноутбук' (2), 'забезпеченість' (2), 'гроші' (1), 'можливості' (1), 'результат' (1) та ін. Конотативний фрагмент доволі вузький, але виразний завдяки наявності синонімічних найменувань людей, які характеризуються професійністю: 'професіонал' (4), 'дока' (3), 'ас' (2), 'метр' (2), 'спец' (1), – а також окремих оцінок – 'добре', 'сила', 'важно', 'відточена' (по 1). Цікаво, що лише один респондент віддав перевагу людським якостям перед професійними – 'гарна людина – вище за професію'.

Представники другої групи опитаних (працівники освіти та культури) асоціюють професійність аналогічно: 'майстерність' (5), 'спеціаліст' (4), 'уміння' (4), 'знання' (2), 'рівень' (2), 'досвід' (2), 'відповідність' (2). Але сфера “діяльність працівника” практично не виявляється, а питома вага оціночних реакцій вища: 'важливо', 'во всем', 'в первую очередь', 'одне з головного', 'завидно', 'молодець' (по 1) та ін. Можна припустити, що емоційне наповнення семантики поняття не дає змоги споживачам послуг адекватно сприймати дії державних службовців.

На стимул *служіння* опитані держані службовці відреагували 96 вербальними асоціатами, 8% з яких словосполучення, решта – слова: 74 % іменників, а також 26% дієслів, прикметників, займенників та прислівників. Понад 12% інформантів не змогли дати вербальних асоціацій.

Поле асоціативного значення утворюється компонентами, які представляють сфери “об’єкт”, “професійна вимога”, “якості”, “духовність”, “аналогії”. Об’єктом служіння державні службовці вважають 'народ' (61),

'державу' (8), 'Україну' (5), 'людей' (8) та ін. Це, в принципі, свідчить про усвідомлення фахівцями принципу державного управління. Значна кількість опитаних усвідомлює, що служіння є професійною вимогою: 'обов'язок' (29), 'долг' (6), 'робота' (7), 'виконувати' (8), 'держслужбовець' (3) та ін. Активно асоціюється *служіння* з поняттями 'відданість' (13), 'вірність' (3), 'поклоніння' (3). Характеристика поняття викликає складнощі, про що свідчить відносно велика кількість, але низька частотність асоціатив: 'патріотизм' (5), 'напруження', 'справедливість', 'чесно працювати', 'підпорядкованість', 'людське', 'беззаветність' (по 1) тощо. З духовністю *служіння* пов'язується через асоціати 'церква' (9), 'Богу' (4), 'віра' (3), 'любов' (2), 'душа', 'ідеал', 'зов' (по 1). Конотативний фрагмент містить переважно негативні оцінки, щоправда з низькою частотністю, що контрастує з денотативним значенням: 'раб' (2), 'рабство', 'підлабузник', 'улесливість', 'не нужно', 'собака', 'слуга', 'зоопарк', 'спосіб вижити' (по 1) тощо. Хоча конотації знаходяться на периферії асоціативного значення, їх зміст свідчить про недостатнє розуміння частиною державних службовців принципу державного управління.

Реакції другої групи опитаних структурують подібне асоціативне значення, з тією відмінністю, конотативний фрагмент значно менший у зіставленні з денотативним, причому містить більшістю позитивні оцінки: 'добро', 'Богу и семье' (по 1), негативна оцінка лише одна – 'выслуживание' (1). Поняттєве ядро асоціативного значення складається реакціями народу (5), людям (4), робота (4). Очевидно, що для цих опитуваних більш важливим видається об'єкт служіння (фактично самі опитувані як споживачі управлінських послуг), ніж діяльність, оскільки асоціація з обов'язками відсутня. Сприйняття концепту *служіння* державними

службовцями свідчить про близькість асоціативного значення до термінологічного, а його сприйняття нефахівцями цієї галузі відбувається під впливом загальномовного значення слова.

Концепт *мета* своєрідно осмислюється державними службовцями. Про це свідчить не лише велика кількість асоціатів – 121, а й так нерівномірно виражена їх частотність, що ядро асоціативного значення складається з єдиного асоціата – *ціль* (50). 52% реакцій – іменники, 12% – прикметники, 3% – дієслова, 25% - словосполучення, майже всі з яких містять дієслово (підвищення у посаді, здійснити задумане), решта – інші частини мови. Наявність значної кількості дієслів свідчить про те, що опитувані усвідомлюють потребу діяти для досягнення мети. Вербальні реакції відсутні у 8% опитаних.

Денотативний фрагмент значення широкий, але розмитий. Ядерна реакція ('*ціль*' – (50)) є синонімом до поняття *мета*, тому специфіки змісту не додає, оскільки свідчить про засвоєння загальноновживаного значення слова. Найбільша значеннєва сфера – “результат”: '*всього життя*' (10), '*результат*' (7), '*кар'єра*' (5), '*добробут*' (6), '*майбутнє*' (3), '*комунізм*' (2), '*деньги*' (3), '*Париж*' (2) та ін. Сфера “дія” містить найменування процесів, які приведуть до цілі: '*досягнення*' (12), '*завдання*' (11), '*досягти*' (7), '*дія*' (4), '*план*' (2), '*подолання*', '*здійснити задумане*' (по 1) тощо. Сфера “ознаки” включає численні реакції з частотністю 1: – '*дієва*', '*досяжна*', '*здійснення*', '*зважена*', '*основна*' та ін. Частина реакцій не може бути віднесена до певної сфери і являє собою несистематизовані асоціації: '*шлях*', '*уровень*', '*будь як*', '*погляди*', '*напрямок*', '*світогляд*', '*обережливість*', '*вектор*', '*інтерес*' (по 1). Конотативний фрагмент містить метафоричні

реакції, що свідчать про абстрактне розуміння поняття: 'стріла' (2), 'небо', 'космос', 'горизонт', 'стріла', 'ідеал', 'сонце', 'маяк' (по 1) та ін. Таке асоціативне значення відповідає виявляє більшою мірою побутову, ніж професійну орієнтованість опитаних.

Результати опитування у другій групі інформантів майже не відрізняються: найчастотніша реакції 'ціль' (8) та 'досягнення' (6). Правда, на відміну від державних службовців, які через асоціати 'завдання' та 'кар'єра' пов'язують мету з професійною сферою, працівники освіти і культури асоціюють поняття з особистим життям.

Асоціативне поле концепту *повноваження* утворюється сферами обов'язки, діяльність, властивості у денотативному фрагменті та маловиразним конотативним фрагментом. Загальна кількість вербальних асоціацій 78, серед них 51% іменників, по 17 % прикметників та словосполучень (переважно з прикметниками у складі, наприклад, посадова особа), 9% дієслів, решта – окремі займенники та прислівники (наприклад, мої, багато). На відміну від інших концептів, *повноваження* не викликає вербальних асоціацій у значної кількості опитаних – 15%, що свідчить про необхідність підвищувати рівень професійності.

Якщо загальномовне значення слова *повноваження* базується на ключовому понятті 'права', а термінологічне – 'права' та 'обов'язки', то асоціативне пов'язується насамперед з 'обов'язками' (31), а потім з 'правами' (28) та 'відповідальністю' (12) за здійснення повноважень. Крім того, у цій сфері асоціати 'влада' (9), 'компетенція' (6), 'компетентність' (5), 'функція' (7), 'завдання' (3). Сфера "діяльність" представлена менш частотними асоціатами: 'робота' (8), 'виконання' (7), 'держслужбовця' (6), 'діє' (3),

'керувати' (2) та ін. Властивості названі асоціатами з протилежним значенням і окреслюють доволі широке коло: 'широкі' (6), 'делеговані' (4), 'малі' (5), 'надзвичайні' (3), 'повні' (3), 'необмежені' (3) тощо. Але це означення з усталених сполук, які використовуються у документах, і є свідченням використання схеми, а не індивідуальної усвідомленості. Серед оціночних реакцій переважають позитивні, хоча зустрічаються й негативні: 'довіра' (6), 'сила' (2), 'престиж', 'натхнення', 'вибір', 'зайві', 'важелі впливу', 'можна менше' (по1) та ін. Як і в асоціативних значеннях інших аналізованих концептів, конотативний фрагмент є периферійним і жоден з асоціатів не входить до ядра. Можна констатувати, що поняття *повноваження* усвідомлюється державними службовцями як професійне.

Працівники освіти та культури сприймають повноваження як атрибут чужої професії, в основному пов'язаної з керуванням та керівними посадами: 'керівник' (3), 'депутат', 'начальник', 'президентські', 'дипломатичні', 'можливості' (по 1) та ін. Про таке сприйняття свідчать і реакції конотативної сфери: 'переваги', 'блат', 'всемогушество', 'велич', 'хорошо' (по 1) та ін. Асоціативне значення далеке як від термінологічного, так і від загальномовного, тому може стати у заваді в процесі спілкування з представниками державної влади.

На стимул *завдання* отримано 83 вербальні реакції, частка невербальних низька – лише 4%. Іменники складають 44% реакцій, прикметники – 16%, дієслова – 12%, словосполучення – 10%, решта – прислівники та окремі займенники та частки. Значна кількість дієслів показує, що державні службовці концепт *завдання* пов'язують з процесом.

Показово, що найчастотніші реакції зосереджені у денотативному фрагменті у сфері “дія”: 'виконати' (50), 'робота' (31), 'доручити' (10), 'для виконання' (5) 'давати', 'ставити' (по 3) та ін. Дієслова та віддієслівні іменники зі значенням процесуальності в реакціях виявляють звичку працівників працювати над виконанням завдань. Важливо, що відносно висока частотність і у реакцій 'обов'язок' (17) та 'ціль' (14), значить, існує асоціативний зв'язок між цими професійними поняттями. Сфера “властивості” численна, але малочастотна, а тому непоказова: 'термінове' (6), 'важливість' (5), 'складне' (5), 'професійне' (3), 'важке' (3), 'напруження' (3) та ін. Виокремилася також сфера “навчання” з асоціатами 'задача' (15), 'вправа' (4), 'домашнє' (4), 'школа' (4), 'урок' (2) та ін. Конотативний фрагмент широкий, але не вагомий, оскільки реакції низькочастотні: 'першочергове' (4), 'необхідність' (3), 'непосильне' (3), 'неймовірне', 'рутина', 'покарання', 'навантаження', 'гора Еверест' (по 1) тощо. Асоціативне значення концепту *завдання* суттєво відрізняється від загальнономовного, оскільки сконцентовано на процесі, а не на об'єкті. У той же час воно відрізняється й від термінологічного, яке визначає завдання як категорію державного управління в теоретичних параметрах, а державні службовці сприймають концепт у практичній площині.

Респонденти другої групи сприймають концепт *завдання* як загальнономвне поняття. Ядро денотативного фрагменту значення має єдиний компонент 'робота' (10). Решта реакцій не структурується, крім сфери “навчання”: 'домашнє' (3), 'математика', 'задача', 'пізнавальне', 'правило' (по 1) та ін. Невиразний і конотативний фрагмент значення, представлений лише двома реакціями – 'надо виконять' та 'клас!' (по 1).

Побудова та аналіз структури асоціативних значень концептів *професійність*, *служіння*, *мета*, *повноваження*, *завдання* дозволяють констатувати, що це поняття спільного семантичного поля у професійному сприйнятті спеціалістів галузі державного управління, оскільки ядерні реакції ('ціль', 'обов'язок', 'знання', 'досвід', 'виконати', 'робота'), хоча й з різною частотністю, є спільними для визначених понять і в свою чергу є смисловим об'єднанням, яке відображає уявлення про професійність як важливу фахову ознаку державних службовців.

Висновки.

1. Дослідження професійної свідомості працівників сфери державного управління допомагає знайти шляхи для удосконалення професійності спеціалістів і подолання розбіжностей між державними службовцями та споживачами їх послуг у поглядах на систему державного управління, що досі залишалося поза увагою науковців.
2. Вільний асоціативний експеримент дає можливість виявити структуру асоціативного значення базових професійних понять у мовній картині світу, а завдяки цьому й у професійній свідомості державних службовців.
3. Модель державної служби в Україні базується на взаємообумовленому відношенні суб'єктів та об'єктів процесу управління – державних службовців та споживачів управлінських послуг. Адекватне сприйняття ними професійних понять детермінує результат роботи.

4. Асоціативні значення концептів *професійність, служіння, мета, повноваження, завдання* відрізняються від загальномовної та термінологічної семантики, представленої відповідно тлумачними та спеціальними словниками й довідниками і утворюють семантичне поле, яке більш виразно структурується. Для більш точного формулювання термінологічних значень понять з галузі державного управління необхідно враховувати особливості їх усвідомлення сторонами процесу управління.

Продовження роботи з вивчення професійної свідомості державних службовців пов'язане з дослідженням особливостей формування професійності державних службовців і спробою побудови сучасної моделі їх професійної компетентності. Для цього будуть проаналізовані асоціати, отримані в ході вільного асоціативного експерименту, та використовуватимуться інші джерела наукової інформації.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Г.В. Управление – фактор развития: Размышления об управленческой деятельности. – М.: Экономика, 2002. – 567 с.
2. Розвиток ефективності і професіоналізму у державній службі. _ К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 82 с.
3. Серьогін С.М. Державний службовець у відносинах між владою і суспільством: Монографія. – Д.: ДРІДУ НАДУ при Президентові України, 2003. – 456 с.
4. Оболенський О.Ю. Державна служба: Підручник. – К.: КНЕУ, 2006. – 472 с.

5. Оболенський О.Ю. Державна служба України: реалізація системних поглядів на щодо організації та функціонування: Монографія. – Хмельницький: “Поділля”, 1998. – 294 с.
6. Закон України “Про державну службу” // <http://www.kmu.gov.ua/>
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
8. Малиновський В.Я. Словник термінів та понять з державного управління. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.
9. Державне управління та державна служба: Словник-довідник / Уклад. О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.

ОСОБИСТІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ КОНЦЕПТОСИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Компетентність державного службовця як ознака високого рівня професіоналізму потребує різностороннього дослідження і з теоретико-методологічного погляду, і з точки зору практичних проблем, пов'язаних з її формуванням, розвитком та удосконаленням. Ефективність такої роботи значною мірою детермінована тим, наскільки адекватно сприймаються, усвідомлюються й розуміються фахівцями терміни та поняття з галузі державного управління, адже набуття професійності починається з пізнавальної діяльності людини, у свідомості якої через концептуалізацію первинних уявлень про спеціальність, систематичне оволодіння

знаннями, уміннями, навичками розвивається та удосконалюється професійний рівень, змінюється уявлення про особистість професіонала. У зв'язку з цим набуває актуальності дослідження професійної концептосистеми державних службовців, зокрема фрагментів, пов'язаних з усвідомленням поняття особистості та суміжних з ним.

У моделі державної служби, як вона представлена в Законі України "Про державну службу" [1], процес управління ґрунтується на діяльності осіб, "які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів" (ст. 1). Зрозуміло, що у законодавчих документах для викладення загальних положень доцільніше користуватися поняттями, які не наповнені особливим, специфічним змістом, не потребують додаткового роз'яснення. З іншого боку, осмислення таких понять користувачами документів супроводжується утворенням значеннєвих відтінків змісту, який відрізняється від представленого у текстах, а потенційно – і діяльністю, яка не повною мірою відповдає вимогам. Тому у спеціальній, особливо у навчальній літературі, значна увага приліляється питанням, пов'язаним з вимогами до державного службовця як до особистості – фаховими, етичними, моральними тощо [2; 3; 4; 5; 6]. Побудова фрагмента концептуальної системи основних термінологічних понять дозволяє досліджувати сприйняття державними службовцями професійності у галузі державного управління.

Від того, як розуміють державні службовці – суб'єкти управління – поняття, пов'язані з усвідомленням особистості, певною мірою залежить застосування ними своїх компетенцій, а значить – і результат роботи. Поняття "особистість", маючи загальне значення, стосується як

суб'єктів, так і об'єктів управління, поняття ж "лідер" та "виконавець" – лише суб'єктів, причому з різними функціями та компетенціями, оскільки лідерство вважається необхідним, як правило, керівникам, а виконавські якості – переважно підлеглим. Тому усвідомлення державними службовцями понять *особистість*, *лідер*, *виконавець* з погляду власної професійності є принципово важливим, проте до цього часу не дослідженим. Ці поняття набувають особливого змісту та значення, стають засобами концептуалізації, яка відбувається посередництвом мови. Доцільним методом такого дослідження є вільний асоціативний експеримент, який дає змогу виявити асоціативне значення понять і встановити розбіжності між загальним і спеціальним розуміннями та реальним уявленням [7].

Поставили перед собою мету дослідити особливості усвідомлення державними службовцями понять *особистість*, *лідер*, *виконавець* у концептуальній системі; на основі реакцій, отриманих шляхом вільного асоціативного експерименту, проаналізувати асоціативні поля та значення, їх відповідність термінологічному розумінню, яке є важливою засадою для визначення професійних компетенцій.

Концепт – це термін для позначення інформаційної структури свідомості, різносубстратної, певним чином організованої одиниці пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [8, с. 256]. Підґрунтям цієї дефініції стало тлумачення концепту, відповідно до якого під концептом розуміють термін для пояснення одиниць ментальних і психологічних ресурсів свідомості людини й тієї інформаційної структури, що відображає її знання і досвід [9]. Ядром концепту є поняття, що позначається певною

номінативною одиницею. Концепти зароджуються у пізнавальній діяльності, відображають й узагальнюють досвід людини й сприйняту її свідомістю дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи. Засобом доступу до концептуального знання є слово, яке здатне представляти різні концепти, тому мова є досить компактним засобом концептуалізації. Концептуалізація – один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності й їхні ознаки. Результатом концептуалізації є формування концептуальної системи, складниками якої є концепти [8, с. 258]. Концептуальна система – система концептів у свідомості людини, яка відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини [8, с. 261]. Концептосистема фіксує інформацію, що надходить до неї у вербальній і невербальній формах різним шляхом: від органів чуття, в результаті осмислення, на підставі інтуїції, позасвідомих процесів або у функціональному континуумі взаємодії різних пізнавальних механізмів. У межах концептосистеми виокремлюються концептуальні сфери, або домени. Вони відповідають фрагментам, які репрезентують певну предметну галузь (наприклад, рослин, тварин, політики, музики, професійної діяльності тощо).

Концепти *особистість, лідер, виконавець*, були включені у стимульний список для проведення вільного асоціативного експерименту з метою вивчення професійної свідомості державних службовців. Концептом вважається найбільша оперативна одиниця ментального рівня, яку на вербальному рівні може позначати слово чи словосполучення [10, с. 7].

В експерименті взяли участь 350 респондентів – державних службовців різних рангів (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі НАДУ та регіональних інститутів) і працівників органів місцевого самоврядування.

Концептуальність поняття *особистість* для галузі державного управління підтверджується наявністю слова серед інших термінів у спеціальних виданнях з обмеженням професійною приналежністю: "Під особистістю державного службовця мається на увазі професійно-культурна сутність, за якої особистість здатна до продуктивного спілкування та довільних змін умов своєї життєдіяльності, інтересів і напрямів активності відповідно до власних доктринальних наукових і професійних переконань, знань та ціннісної орієнтації" [11, с. 244]. З широкозначного тлумачення виділяються ключові поняття 'професійно-культурна сутність', 'довільна зміна умов життєдіяльності'.

Лексичне значення спирається на синонімічно виражені ключові поняття 'людина', 'індивідуальність', 'особа', а на його периферії знаходяться семи, що стали основоположними для формування термінологічної семантики: "Особистість – конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки і т. ін.; індивідуальність, особа" [12, с. 861].

На сприйняття державними службовцями стимула *особистість* прямий вплив здійснює лексичне значення слова. Говорити про професійне усвідомлення не доводиться – єдина реакція, яку можна віднести до прояву професійного розуміння, 'особова справа' (1). Дуже виразно представлена денотативна семантична сфера "суб'єкт", асоціати якої точно

повторюють ключові поняття лексичного значення – 'людина' (83), 'індивідуальність (індивід)' (33), 'особа' (18) – та змістовно доповнюють його – 'лідер' (21), 'громадянин' (6). На зміст асоціативного значення суттєво впливає реакція, яка насправді суб'єктивує значення через вираження особовим займенником з високою частотністю – 'я' (35).

До атрибутів стимула можна віднести реакції 'спілкування' та 'особова справа' (по 1), але окремої семантичної сфери вони не утворюють.

На межі між денотативним та конотаційним фрагментами знаходиться значна кількість реакцій, які за смислом є ознаками стимула, але в силу прихованої, переважно позитивної оцінки у своєму змісті не можуть незаперечно отримати місце у сфері якісних характеристик, одночасно тяжіючи до емоційно забарвленої сфери: 'яскрава' (4), 'видатна' (4), 'всесторонньо розвинута', 'високорозвинена', 'непересічна', 'людина з лідерським характером', 'розумна людина', 'сильна', 'гідність', 'неординарна', 'цілісність', 'харизма', 'творча', 'консервативність', 'талант', 'духовність', 'самостійність', 'гордість' (по 1) та ін.

Асоціативне значення концепту *особистість* збігається з лексичним значенням слова, маючи ідентичні фундаментальні компоненти 'людина', 'індивідуальність', 'особа', але відрізняється наявністю специфічного асоціату 'я', який виявляє суб'єктивований ракурс сприйняття та розуміння стимула. Ключові поняття термінологічного значення 'професійно-культурна сутність', 'довільна зміна умов життєдіяльності' опосередковано відображені на периферії асоціативного поля в частині, де межують денотативний та конотаційний фрагменти, і можуть бути змістовно точніше сформовані під впливом цілеспрямованої роботи.

Серед ознак особистості респонденти називають поняття *лідер*, яке завдяки публіцистичним засобам усе більше поширюється й витлумачується як важливе для різних сфер життя. Важливість його для державного управління підкреслюється фіксацією термінологічним довідником терміна "лідерство", утвореного слова "лідер". Для державного управління "лідерство – це суспільно значуща діяльність особи, яка користується великим авторитетом та впливом. У державному управлінні така діяльність асоціюється з найвищим ступенем формального і неформального впливу особи на прийняття та впровадження державно-управлінських рішень і дій" [13, с. 47]. Ключові поняття – 'діяльність особи', 'авторитет', 'вплив'.

Лексичне значення слова "лідер" структурується інакше: "1) Той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої певної суспільно-політичної організації; вождь (у 2 знач.), керівник. 2) Про того, хто посідає провідне місце серед інших, подібних. 3) Особа чи група осіб, що йде першою в якому-небудь змаганні. 4) Ескадрений міноносець особливо великих розмірів, який у загоні суден виконує роль ведучого" [12, с. 617]. Ключові поняття є узагальнюючими позначеннями діючого суб'єкта – 'той, хто стоїть на чолі', 'той, хто посідає провідне місце', 'особа чи група осіб, що йде першою'. Четвертий варіант лексичного значення є вузько спеціальною назвою, яку немає сенсу враховувати стосовно досліджуваної галузі.

Стимул *лідер* активно осмислювався інформантами, було отримано 97 різних вербальних реакцій, низький показник нульових реакцій – 1,7%, тобто поняття не індиферентне для опитаних.

Значення діючого суб'єкта актуалізує парадигматично організовану семантичну сферу "дія та діяльність", яка у державних службовців асоціюється з керівними посадами: 'керівник' (46), 'начальник' (12), 'голова' (12), 'шеф', 'директор', 'президент', 'міністр' (по 1). Дотичним відрізком значення є епізод з назвами об'єкта – 'колективу' (11), 'партія' (4), 'друзів' (1). Усвідомлення стимула у професійному сенсі очевидне.

Значущою є семантична сфера "синоніми стимула", асоціати якої матеріалізують зв'язок між лексичним та асоціативним значеннями: 'перший' (16), 'вождь' (9), 'вожак' (7), 'ведучий' (4), 'головний' (1). Без сумніву, є зв'язок між цими асоціатами та реакцією 'керівник', але її зміст з огляду на значення самої реакції, а також контексту умов дослідження, не може розцінюватися як лише синонімічний до аналізованої групи реакцій.

Високі вимоги державних службовців до ознак стимула, про це свідчить група реакцій семантичної сфери "якісні характеристики": 'авторитет' (27), 'порядність' (7), 'неформальний' (9), 'активна людина' (6), 'формальний', 'талант', 'обдарований', 'гордість', 'сильна особистість', 'розумний', 'воля до дії', 'відповідальність', 'професіонал' (по 1) та ін. Персоніфікованими взірцями справжніх лідерів називають загальноновизнаних – 'Тимошенко', 'Ющенко', а також індивідуально важливих авторитетних осіб – 'мама', 'я' (по 1).

Конотаційний фрагмент відтворює потужний емоційний зміст з такими позитивними оцінками, які логічно впливають з високих вимог до якостей лідера: 'харизма' (9), 'перемога' (6), 'вперед', 'кращий', 'сила', 'добре', 'повага' (по 1) тощо.

Асоціативне значення концепту *лідер* має спільність як з лексичним значенням слова "лідер" (ключові поняття 'той, хто стоїть на чолі', 'той, хто посідає провідне місце', 'особа чи група осіб, що йде першою') завдяки наявності суб'єктного змісту найчастотнішої ядерної реакції 'керівник', так і за рахунок реакції 'перший', яка недвозначно позначає перевагу діючої особи над іншими. Ядерна реакція 'авторитет' виявляє важливість для державних службовців смислу поняття, яке в колі інших ('діяльність особи', 'авторитет', 'вплив') утворює базу для термінологічного значення.

Вагомість концепту *виконавець* для професійної державної служби велика, не випадково слово потрапляє до термінологічного словника, правда, у формі множини: "Виконавці – працівники, що втілюють на практиці рішення керівників, безпосередньо реалізують політику організації" [14, с. 25]. Ключовими у такій дефініції є поняття, які зазначають суб'єкт і процес здійснення чогось – 'працівники', 'втілюють рішення', 'реалізують'. Лексичне значення слова відрізняється не стільки змістом, скільки структурою та діапазоном вживання. "Виконавець 1) Той, хто виконує яке-небудь завдання, здійснює що-небудь. 2) Той, хто виконує музичний, літературний та інший твір або певну роль у театральній виставі, кінофільмі і т. ін. 3) Особа, що виконує розпорядження якогось органу влади" [12, с. 137]. У лексичному значенні поняття 'працівники' розширюється до поняття особи – 'той, хто', – а процес узагальнюється у поняття 'виконує'.

Стимул *виконавець* викликав у опитаних державних службовців асоціації, майже всі з яких формують коло професійної концептосистеми. Отримано 68 різних вербальних реакцій, 17,3% – нульових.

В денотативному фрагменті три значеннєві сфери. Найбільша кількість різних асоціатів сформували в асоціативному полі семантичну сферу "суб'єкт / об'єкт процесу". Практично всі реакції являють собою професійні поняття державного управління. Проте ядерні реакції не вирізняються частотністю, швидше варто говорити про "ядерність" самої значеннєвої сфери, настільки асоціати близькі змістовно: 'працівник' (25), 'службовець' (22), 'держслужбовець' (19), 'робітник' (15), 'спеціаліст' (16), 'підлеглий' (12), 'співробітник', 'головний спеціаліст', 'посадова особа', 'вказівок', 'розпоряджень', 'документа', 'рішень суду' (по 1) тощо. Виокремлюються лише реакції 'людина' (4), 'особа' (2) та 'я' (5), у значенні яких знайти пряме вираження професійної спрямованості неможливо.

Значеннєва сфера "дія та діяльність", на відміну від лексичного значення та всупереч структурі самого слова (утвореного від дієслова за допомогою суфікса із значенням агенса -вець), в асоціативному сприйнятті виражається недостатньо яскраво, без ядерних реакцій: 'робота' (8), 'доручення' (6), 'задание', 'справи', 'службові обов'язки', 'держслужба', 'контроль', 'виконувати' (по 1).

На відміну від структури загальномовного та термінологічного значень, в асоціативному полі аналізованого стимулу окреслюється сфера "якісні характеристики", які називають типи виконавців – 'відповідальний' (17), 'державний' (8), 'безпосередній' (7), 'судовий' (6), – та якості, необхідні для здійснення діяльності, – 'відповідальність' (6), 'дисципліна' (2), 'досвід' (1) тощо.

Конотаційний фрагмент виявився виразним, хоч і з низькочастотними реакціями (усі з коефіцієнтом 1). Він виглядає контрастно до денотативного, оскільки, на противагу

глибокому позитивному змісту останнього, оцінка стимула винятково негативна. Для державних службовців виконавець – це 'клерк', 'раб', 'чиновник', 'пахар', 'работяга', 'кінь', 'пешка', 'крайній', 'кілер', він 'сірий', 'тупо' виконує роботу. Не виявилось жодного асоціата з позитивним забарвленням.

Асоціативне значення концепту *виконавець* перетинається з ключовими поняттями 'той, хто' з лексичного та 'працівники' з термінологічного значень, показником чого є ядерні асоціати 'працівник', 'службовець', 'держслужбовець', 'робітник', 'спеціаліст', причому розуміння стимула професіоналізоване та більш конкретизоване, ніж термін. В асоціативному значенні не відобразився той фрагмент лексичного та термінологічного, який пов'язаний з процесом, – 'виконує', 'втілюють рішення', 'реалізують'. Асоціативне значення доповнене ядерним асоціатом 'відповідальний', що підсилює прояв професійного сприйняття.

Структура асоціативних значень проаналізованих концептів дозволяє стверджувати, що поняття *особистість* сприймається державними службовцями як загальновживане, а поняття *лідер* та *виконавець* – як професійні, оскільки позначають два вияви (керівник та підлеглий) суб'єктів управління, але відрізняються від традиційних словникових формулювань. З цього погляду вони можуть розглядатися як базові спеціальні поняття і включатися до термінологічних словників та довідників з державного управління. Асоціативне сприйняття концептів, пов'язаних з розумінням особистості, є ґрунтом для побудови формату компетенцій державних службовців.

Дослідження сприйняття державними службовцями понять з галузі державного управління дає можливість побудувати професійний фрагмент концептосистеми та

завдяки цьому обґрунтувати модель професійної компетентності та компетенцій спеціалістів. Матеріал для такої роботи дає вільний асоціативний експеримент, який дозволяє виявити структуру асоціативного поля та асоціативного значення базових професійних понять у концептуальній картині світу, а завдяки цьому й у професійній свідомості державних службовців. У моделі державної служби в Україні важлива роль відводиться суб'єкту процесу управління – державним службовцям, до яких висуваються високі вимоги як до особистостей з адекватними загальнолюдськими та професійними якостями. Адекватне усвідомлення відповідних понять детермінує результат роботи фахівців. Концептуально пов'язані з поняттям "особистість" поняття "лідер" та "виконавець" утворюють смислову систему. Для державних службовців поняття *особистість* не є елементом професійної концептосистеми, але існує асоціативний зв'язок його з концептами *лідер* та *виконавець*, які усвідомлюються як суто спеціальні, що виявляє тенденцію до професійного сприйняття. Асоціативне значення концептів більш змістовне, ніж лексична та термінологічна семантика відповідних слів, і має враховуватися при визначенні форматів професійних компетенцій та моделі компетентності державних службовців.

Продовження роботи з вивчення професійної концептосистеми державних службовців буде пов'язане з дослідженням форматів професійних компетенцій державних службовців і спробою побудови сучасної моделі їх професійної компетентності. Для цього буде проаналізована сукупність реакцій, отриманих в ході вільного асоціативного експерименту, та використовуватимуться інші джерела наукової інформації.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про державну службу” // <http://www.kmu.gov.ua/>
2. Оболенський О.Ю. Державне управління та державна служба: сучасні напрями розвитку. – О.: АО БАХВА, 2003. – 319 с.
3. Державний службовець в Україні (пошук моделі) / Кол. авт.: Н.Р. Нижник та ін.; Під заг. ред. Н.Р. Нижник. – К.: Ін-Юре, 1998. – 272 с.
4. Малиновський В.В. Державна служба: теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2003. – 160 с.
5. Атаманчук Г.В. Управление – фактор развития: Размышления об управленческой деятельности. – М.: Экономика, 2002. – 567 с.
6. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. 3 изд., доп. – М.: Юридическая литература, 2005. – 579 с.
7. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля, 2006. – 716 с.
9. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: Автореф. дис. ...докт. філол. наук. – К., 2007. – 36 с.
11. Державне управління та державна служба: Словник-довідник / Уклад. О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
13. Методологія державного управління: Словник-довідник / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М.Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 196 с.
14. Малиновський В.Я. Словник термінів та понять з державного управління. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку держави, 2005. – 240 с.

ВІДОБРАЖЕННЯ РІЗНОВИДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У СВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Ступінь суспільної та особистісної значущості професійності визначається високим рівнем досягнень людини, визнаним професійною спільнотою соціально прийнятним результатом, який помітно перевищує нормативний рівень. Результати праці виявляють рівень володіння професійною компетентністю та компетенціями, який дозволяє розширювати межі професійного досвіду, включаючи до професійної діяльності нові завдання й цілі, прийоми й технології, досягнення принципово нових результатів, особистий творчий внесок у досвід професії [1]. Ефективність професійної діяльності державного службовця значною мірою залежить від того, наскільки адекватно усвідомлюються фахівцями терміни та поняття з галузі державного управління, як формується професійна концептосистема, зокрема у фрагменті, що відтворює розуміння державними службовцями понять, що відображають види діяльності.

Державна служба як професійна діяльність пов'язується з поняттями "виконання", "служіння", "прогнозування", "планування", "забезпечення", "розробка", "здійснення", "організація", "контроль", "координація" тощо [2]. Відповідна лексика вживається дослідниками, які так чи інакше пояснюють зміст професійної діяльності (О. Ю. Оболенський, В. Я. Малиновський, А. А. Деркач, Г. В. Атаманчук, Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. Д. Бакуменко, С. М. Серьогін та ін.). Цілком логічно, що такі поняття стають смислоутворюючими для розуміння професійних компетенцій та компетентності фахівців.

У структурі компетентності державного службовця виділяють ключові, базові та спеціальні компетенції. Серед спеціальних важливе місце займають компетенції планування, регулювання, координації [3, с. 41–49]. Компетенція планування передбачає визначення цілей перетворення, збереження або зміцнення управлінської ситуації, визначення пріоритетів, ступеня значущості цілей, прийняття управлінського рішення, завершення аналізу проблемної управлінської ситуації з прийняттям рішення про переведення об'єкта управління з одного стану в інший тощо. Компетенція регулювання має на меті підтримку управлінцем процесів діяльності інших людей з реалізації управлінського рішення в рамках, завданих програмою, планом, регламентом, принципами, режимом, кодексами, інструкціями, традиціями. Професійними завданнями координуючої компетенції є координація дій учасників виконавської діяльності по вертикалі та по горизонталі управлінської ієрархії, розподіл функцій та ролей, організація співробітництва та партнерства та ін. Для застосування таких компетенцій необхідна взаємодія між суб'єктами діяльності, без чого гармонійна робота груп людей неможлива. З цієї причини важливою характеристикою стає взаємодія, яка може розглядатися як компетенція з професійними завданнями, що вимагають ефективної роботи у групі, створення умов для виконання кожним з суб'єктів певного обсягу роботи, доцільного розподілу навантаження, дотримання ієрархічних зв'язків між виконавцями, відповідальності за свої дії. Специфіка відображення компетенцій у професійній свідомості державних службовців лишається поза увагою дослідників.

Наша мета – дослідити особливості усвідомлення державними службовцями понять *планування, регулювання, координація, взаємодія*, їх місце у професійній

концептосистемі; на основі реакцій, отриманих у ході вільного асоціативного експерименту, проаналізувати асоціативні значення та їх відповідність термінологічному розумінню, яке є важливою засадою для визначення та формування професійних компетенцій.

Важливість понять *планування*, *регулювання*, *координація*, *взаємодія* для професійної сфери державного управління підтверджується тим, що вони включаються до термінологічних словників та довідників. Зіставний аналіз термінологічних та загальнонавчаних значень аналізованих понять дозволяє виділити ключові фрагменти, на яких базується вживання відповідних слів у професійній сфері.

Планування як один з видів професійної діяльності відіграє серйозну роль у роботі державних службовців і в державному управлінні в цілому. Термінологічна дефініція [4, с. 137] спирається на ключові поняття 'вид управлінської діяльності', 'визначення перспективного стану', 'сприяти формуванню орієнтирів', хоча складеність кожного з них відповідно ускладнює розуміння та усвідомлення загального значення терміна. Процес *планування* нерозривно зв'язаний з *планом* як продуктом цієї діяльності. Термін *план* [5, с. 258] базується на ключових поняттях 'результат передбачення', 'пізнання об'єктивних зв'язків і взаємозалежностей', 'форма (модель) майбутнього', які в силу комплексності розмивають його зміст, який може стосуватися не лише державного управління, а й будь-яких інших галузей діяльності.

Лексичне значення слова *планування* як віддієслівного іменника традиційно витлумачується [6] за допомогою чітко сформованих ключових понять 'складати план', 'розмічувати відповідно до плану', 'визначати за планом', які практично не

перетинаються з ключовими поняттями у термінологічних значеннях.

Значущість поняття *регулювання* для державного управління підтверджується тим, що воно фіксується термінологічним довідником не лише як синонім до слова "координація" [5, с. 174], а й у термінологічних сполученнях "бюджетне регулювання", "оперативне регулювання" [5, с. 376] як основоположний елемент складного поняття з ключовими елементами 'метод', 'функція', 'керований процес'.

Лексичне значення іменника "регулювання" визначається значенням відповідного дієслова "регулювати" [6]. Ключові поняття лексичного значення не збігаються з термінологічними – 'впорядковувати', 'домагатися нормальної роботи', 'керування', 'сукупність процесів'.

Поняття *координація* логічно пов'язане з іншими поняттями, адже для результативної роботи необхідна не лише плідна взаємодія, а й координація фахових зусиль. Не випадково термін тлумачиться спеціальними словниками, правда, демонструючи суттєві відмінності: з ключовими поняттями 'прояв впливу', 'узгодженість дій' [5, с. 174] не збігаються елементи 'метод управління', 'встановлення зв'язків', 'поєднання дій', 'досягнення результату' [4, с. 94], спільність проявляється в єдиному перетині – 'дій'.

Лексичне значення має свої особливості, воно ґрунтується на ключових поняттях 'погодження', 'відповідність', 'взаємозв'язок', 'узгодженість' [6]. Очевидно, різниця між змістом термінологічних та лексичного значень пояснюється широким об'ємом останнього, яке має вживатися у значно більшій кількості контекстів та ситуацій порівняно з вузько орієнтованим термінологічним.

Поняття *взаємодія* термінологічно визначається на основі ключових понять 'спільна робота', 'співробітництво' [5, с. 29]. Лексичне значення слова суттєво відрізняється, оскільки більш широке й враховує участь як істот, так і неістот у процесі роботи, тому ключові поняття інші – 'зв'язок у дії', 'погоджена дія' [6].

Від того, як державні службовці розуміють поняття, пов'язані з усвідомленням видів діяльності, певною мірою залежить розуміння ними своїх компетенцій, формування компетентності і практичний результат роботи. Тому поняття *планування, регулювання, координація, взаємодія* набувають особливого змісту та значення, стають засобами концептуалізації, яка відбувається посередництвом мови. Від того, як вони осмислюються носіями мови, залежить не тільки розуміння реалій, а й характер дій та процесів, до яких включаються люди, їх поведінка. Вони можуть розглядатися як концепти – елементи інформаційної структури свідомості, різносубстратної, певним чином організованої одиниці пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [7, с. 256]. Зароджуючись у пізнавальній діяльності, концепти відображають і узагальнюють досвід людини й сприйняту її свідомістю дійсність. Засобом доступу до концептуального знання є слово, яке у знаковій формі представляє концептуальну систему; концепти є складниками системи, що відтворює уявлення про світ, дійсність та рефлексивний досвід людини. Професійна сфера як домен концептосистеми являє собою один з найважливіших з погляду структури професійності, але поки не досліджений компонент. Доцільним методом такого дослідження є вільний асоціативний експеримент [8], який дає змогу виявити асоціативне значення концептуальних понять і встановити

розбіжності між загальним і спеціальним розуміннями та реальним уявленням.

Концепти *планування, регулювання, координація, взаємодія* були включені до стимульного списку для проведення вільного асоціативного експерименту з метою вивчення професійної свідомості державних службовців.

В експерименті взяли участь 350 респондентів – державних службовців різних рангів (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі НАДУ та регіональних інститутів) і працівників органів місцевого самоврядування.

На стимул *планування* отримано 91 різну словесну реакцію, 4% респондентів не змогли відреагувати вербально. Асоціативне поле включає добре структурований денотативний та конотаційний фрагменти. Останній містить в основному реакції з негативною оцінкою концепта *планування*, яке асоціюється з 'тягучкою' (2 – цифра позначає кількість однакових реакцій), 'бюрократами' (2), для деяких опитаних воно 'відсутнє' (3), 'безглузде' (2), 'неможливе' (1). Лише один асоціат з позитивною оцінкою: 'корисно'.

Денотативний фрагмент доволі чітко розділений на значеннєві сфери. Семантична сфера "об'єкт" включає асоціати із зазначенням можливих предметів, які включені у процес з найчастотнішими для цього концепта ядерними реакціями: 'роботи' (33), 'бюджет' (21). Периферійні реакції теж, як правило, стосуються професійного сприйняття: 'робочого часу' (8), 'забудова територій' (3), 'робочого дня' (5), 'майбутнє' (4), 'кар'єра', 'сім'я', 'життя' (по 1) і т. ін.

Різні варіанти лексичного й почасти термінологічного значень асоціювалися у інформантів з подібними до стимула

словами – 'передбачення' (6), 'розрахунок' (6), 'расчет' (2), 'прогнозування' (4), 'графік' (8), 'організація роботи' (4), 'розпорядок' (2), 'схема' (2), 'проект' (2). Наряду з лексичними синонімами ('графік', 'схема', 'проект') наявні реакції, які у загальному розумінні не є такими, але набувають спільності у асоціюванні.

Сфера "дія та діяльність" не перевантажена реакціями, в ній не сформоване ядро, але об'єднання на основі процесуальності очевидне: 'діяльність' (8), 'розробка' (7), 'план' (6), 'плани' (3), 'економіка', 'визначення', 'виконання', 'звіт' (по 1) тощо. Простежується професійне сприйняття, так би мовити, управлінський ухил, але подібні реакції абсолютно ймовірні не лише для державних службовців, а такою ж мірою для представників інших управлінських галузей.

Суто периферійною, з одиничними реакціями, проте сформованою з погляду змісту виявилася семантична сфера, яку можна умовно назвати "атрибути", оскільки без названих "прикмет" концепт неповнозначний: 'колектив', 'місяць', 'записи', 'фінансування', 'время', 'аналіз', 'критерії', 'щоденник' (по 1) та ін.

Сфера якісних характеристик поняття доволі широка, з асоціатами, що називають свого роду вимоги до здійснення процесу: 'системність' (9), 'перспектива' (4), 'послідовність', 'послідовне мислення', 'порядковість', 'сосредоточенность', 'упорядоченность', 'цілеспрямоване', 'поточне' (по 1) і т. ін.

Асоціативне значення поняття *планування* складається лише з трьох однослівних реакцій 'роботи', 'бюджет', 'діяльність', які ніби фрагментарно представляють професійну свідомість, але безвідносно до державної служби, державного управління, та й управління в цілому. В асоціативному значенні не виявилось спільності ні з термінологічним, ані з

лексичним значеннями. Асоціативне сприйняття концепту *планування*, на відміну від більшості інших випадків, суттєво не впливає на зміст поняття, не змінює його об'єму та меж.

Стимул *регулювання* викликав 89 різних вербальних реакцій опитаних державних службовців. Нульову реакцію отримано від близько 10% респондентів.

Асоціативне поле аналізованого поняття, на відміну, від інших, недостатньо структуроване, 32% низькочастотних асоціатив не входять до певних семантичних сфер: 'реакція' (6), 'розподіл' (5), 'держава' (4), 'процес' (4), 'напрямок' (4), 'влаштування' (1) тощо. Не представлений конотаційний фрагмент.

Денотативний фрагмент включає синонімічні назви поняття, які виникають асоціативно, – 'взаємодія', 'узгодження', 'взаємоузгодження', 'упорядкування', 'зміни' (по 1) або фіксовані термінологічними словниками – 'координація' (10), що дозволяє розцінювати наведену асоціативність як вияв професійного сприйняття.

У сфері "дія та діяльність" найчастотніші реакції. Державні службовці вважають, що *регулювання* – це насамперед 'діяльність' (19), 'керування' (17), 'управління' (15), 'керувати' (6), 'контроль' – (9). Показово, що межують з ядерними реакції 'вплив' (13) і навіть 'тиск' (9) – саме з такими діями респонденти нерозривно пов'язують регулювання. Периферійні реакції різноманітно характеризують діяльність з регулювання, але обмежують її професійним управлінським розумінням: 'політика' (5), 'закон' (4), 'інструкція' (4), 'план' (2), 'планування' (2), 'вирішення' (2), 'керівництво', 'праця' (по 1) тощо.

Семантична сфера "об'єкт" об'єднує найменування можливих сторін, що потребують регулювання також з

професійного погляду: 'економіки' (5), 'суспільних відносин' (4), 'ділових відносин' (2), 'відносин' (2), 'процесів' (1). Три одиничних реакції-прикметника своїми семантико-граматичними засобами визначають галузі регулювання – 'законодавче', 'ринкове', 'правове' (по 1).

Три асоціати – 'правила руху' (4), 'світлофор' (4), 'гайшник' (1) – семантично пов'язані зі сферою регулювання дорожнього руху.

Асоціативне значення концепту *регулювання* з ядерними компонентами 'діяльність', 'керування', 'управління' межує з термінологічним (ключові поняття 'метод', 'функція', 'керований процес'), хоча залишається широким, практично не обмеженим більш вузькими, ніж управління в цілому, професійними рамками, а лексичне значення ('впорядковувати', 'домагатися нормальної роботи', 'сукупність процесів') впливає на асоціативне за рахунок спільності компоненту 'керування'.

Стимул *координація* представлений 71 вербальною реакцією та понад 12% нульових. Структура асоціативного поля майже не містить точок перетину з термінологічним та лексичним значеннями слова.

Конотаційний фрагмент відсутній, денотативний включає відносно чітко сформовані сфери.. У сфері "синоніми стимула" прагне до розряду ядерних реакція 'регулювання' (14), на периферії – 'спрямування' (10), 'урегулювання', 'уточнення', 'узгодження' (по 1), що відповідає одному з термінологічних визначень, оскільки воно пропонує синонім, який проте не є ключовим елементом тлумачення.

Найчіткіше збудоване ядро у семантичній сфері "об'єкт", яка називає елементи координації: 'руху' (32), 'напрямків' (26), 'дій' (15), 'роботи' (8), 'діяльності' (4), 'рішень',

'цілей', 'відносин', 'у просторі' (по 1) тощо. У ключових поняттях семантики слова об'єкт присутній як елемент, що обмежує зміст, а в асоціативному значенні він є основним, визначальним.

Семантична сфера якісних характеристик стимула суто периферійна, хоч і достатньо організована. За реакціями респондентів, координація потребує таких параметрів: 'зосередження' (2), 'разом', 'зв'язок', 'допомога', 'спільно' (по 1) та ін.

Близько 38% реакцій не можуть бути незаперечно обґрунтовано віднесені до певної семантичної сфери: 'керування' (6), 'керівництво' (6), 'організація' (6), 'об'єднання', 'сфера впливу', 'курс', 'правильне двіженіє', 'сработать' (по 1) тощо.

Асоціативне значення концепту *координація* дуже специфічне, настільки відмінне від термінологічного та лексичного значень слова, що ядерні реакції 'руху', 'напрямок', 'дій', 'регулювання' фактично не мають майже нічого спільного з ключовими поняттями 'прояв впливу', 'узгодженість дій', 'метод управління', 'встановлення зв'язків', 'поєднання дій', 'досягнення результату', 'погодження', 'відповідність', 'взаємозв'язок'. Зміст поняття недостатньо усвідомлюється державними службовцями, професійне сприйняття не виражене.

Професійна діяльність державних службовців потребує колективної праці, прийняття рішень, спільних зусиль для досягнення результату, тобто взаємодії.

Стимул *взаємодія* викликав 88 різних словесних та 13% нульових реакцій.

У денотативному фрагменті асоціативного поля стимула найбільш рельєфно структурована семантична сфера "дія та діяльність". Ядро складають асоціати 'співпраця' (26) та 'допомога' (26), периферію – 'робота (9)', 'спілкування' (9), 'співробітництво' (6), 'спільна дія' (6), 'колективна робота' (1) тощо.

Для здійснення взаємодії, на думку інформантів, потрібні певні обставини, тому до асоціативного поля увійшла семантична сфера "атрибути", утворена реакціями з частотністю, наближеною до ядерних: 'колектив' (14), 'команда' (12), 'дружба' (9).

У таких умовах стимул потребує якісних характеристик, що сприяють ефективному виконанню дії: 'контакти' (14), 'разом' (8), 'стосунки' (6), 'зв'язок' (6), 'відносини' (4), 'згуртованість', 'порозуміння', 'злагодженість', 'координація зусиль', 'скооперованість', 'мобільність' (по 1) тощо. У цій семантичній сфері частотність реакцій зумовлює позицію деяких з них на межі між ядром і периферією.

Важливою для формування асоціативного поля є семантична сфера "об'єкт", реакції якої відіграють таку ж роль, як елемент 'ким-, чим-небудь' у лексичному значенні, з тією різницею, що асоціати звужують об'єм значення, конкретизуючи об'єкти взаємодії: 'між органами влади' (12), 'серед підрозділів', 'у владі', 'з колегами', 'будь-яких речей', 'людина', 'з друзями' (по 1). Професійне усвідомлення поняття проявляється у тому, що переважають стимули, які прямо називають об'єкти, пов'язані з державним управлінням.

Конотаційний фрагмент невиразний, нечисленний, з контрастними оцінками периферійних реакцій: 'погана', 'плечо друга', 'тепло', 'з ким?' (по 1).

Асоціативне значення концепту *взаємодія* формується у сприйнятті державних службовців під професійним впливом, оскільки ядерними виявилися реакції 'співпраця' та 'допомога', близькі за змістом ключовим компонентам термінологічного значення 'спільна робота' та 'співробітництво'. Зв'язок з лексичним значенням слова виявився у наявності ядерних реакцій 'колектив' та 'контакти', які перекликаються з ключовими поняттями 'зв'язок у дії' та 'погоджена дія', актуалізуючи уявлення про суб'єкт-об'єктні зв'язки у колективній діяльності та можливості узгодження поведінки за допомогою контактів.

Діяльність державних службовців пов'язана з функціями планування, регулювання, координації та взаємодії, що зумовлює потребу формування відповідних компетенцій. Поняття *планування, регулювання, координація, взаємодія* є засобом концептуалізації та складниками професійного фрагмента концептосистеми. Асоціативні значення понять *планування, регулювання, координація* мають структуру, яка недостатньо чітко відображає професійний зміст концептів. Формування та застосування професійних компетенцій, які пов'язані з плануванням, регулюванням, координацією, взаємодією як видами управлінської діяльності може стати більш ефективним завдяки корекції розуміння термінів та подальшого включення їх до професійної концептосистеми державних службовців.

Продовження роботи з вивчення професійної концептосистеми буде пов'язане з дослідженням інших професійних компетенцій у складі компетентності державних службовців і спробою побудови їх моделі із застосуванням результатів, отриманих в ході вільного асоціативного

експерименту, та використанням інших джерел наукової інформації.

Список використаних джерел

1. Акмеология: Ученик. Узд. 2-е, перераб. / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2006. – 424 с.
2. Закон України “Про державну службу” // <http://www.kmu.gov.ua/>
3. Акмеологическая оценка профессиональной компетентности государственных служащих / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 166 с.
4. Малиновський В.Я. Словник термінів та понять з державного управління. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку держави, 2005. – 240 с.
5. Державне управління та державна служба: Словник-довідник / Уклад. О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля, 2006. – 716 с.
8. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ

НОВИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ

Проголошений Україною курс на інтеграцію в європейську спільноту передбачає запровадження стандартів реальної демократії, інформаційного суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, базованого на засадах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина [1, с. 7]. Орієнтованість на соціальні потреби та відповідальність перед суспільством як принципово важливі виміри в, так би мовити, новій системі управлінських координат вимагають осмислення і розуміння суб'єктами й об'єктами управління. Цей процес супроводжується формуванням спеціальних понять і, відповідно, вживанням нових термінів. Пошук їх форми та змісту відбувається як у межах уже сформованої термінологічної системи, так і запозичується з інших систем, але не завжди адекватно сприймається сторонами управлінського процесу, тому потребує роботи, направленої на усвідомлення та розуміння, без чого розраховувати на ефективний результат діяльності державних службовців у нових умовах не доводиться. Тому актуалізується потреба дослідження сприйняття державними службовцями нових термінів, які пов'язані з поняттям адміністрування.

Ми взялися за аналіз сприйняття державними службовцями й відтворення у професійній картині світу асоціативного значення стимулів *управлінець, публічне адміністрування, публічний адміністратор, та цивільний службовець* у зіставленні зі значенням відповідних термінологічних понять.

Процес реформування має на меті поетапне створення такої системи державного управління, яка забезпечить утвердження України як розвиненої, правової, цивілізованої, конкурентоспроможної європейської держави з високим рівнем життя, соціальних стандартів та демократії, і потребує реалізації завдань в частині, що стосується публічного адміністрування [2]. Відтак, паралельно зі звичним терміном "державне управління" все активніше функціонує термін "публічне адміністрування", який з'явився у результаті запозичення з англійської мови.

Поняття "адміністрування" не нове для вітчизняної науки і функціонує в одному смисловому полі з поняттями "професійна діяльність державних службовців" та "державне управління". "У вузькому значенні поняття адміністрування означає професійну діяльність державних чиновників, спрямовану на виконання рішень керівництва. У широкому значенні адміністрування – це не тільки професійна діяльність чиновників, але й вся система адміністративних інститутів з достатньо суворою ієрархією, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень «спускається» зверху вниз. У даному випадку поняття адміністрування відповідає поняттю адміністративного державного управління, яке визначає особливу соціальну функцію, спрямовану на упорядкування розвитку в інтересах всього суспільства, де державний чиновник виступає соціальним агентом влади..." [3, с. 9]. Разом з цим, підкреслюється й відмінність управління від адміністрування, яке "являє собою управлінський процес більш високого і масштабного рівня, ніж менеджмент. Адміністративне управління спрямоване на вироблення і постановку масштабних і перспективних цілей (організації, галузі, району, держави), а менеджмент – у першу чергу на

реалізацію поставлених завдань і пошук оптимальних шляхів їх вирішення. При цьому категорії адміністрування та менеджмент належать до сфери соціального управління" [3, с. 9].

Інше судження представляє адміністрування як власне "управління, завідування", а також, подібно до загальноновживаного значення слова, як "формальне, бюрократичне управління, здійснюване лише шляхом наказів і розпоряджень" [4, с. 15]. Різне розуміння звичного терміна не може не впливати на зміст нових, тим більше, що поняття адміністрування стає складовою частиною, практично основою термінів "публічне адміністрування", "публічний адміністратор" та ін.

У новітніх вітчизняних дослідженнях публічне адміністрування прямо пов'язується з більш широким поняттям публічної сфери. "У вузькому аспекті вона, за визначенням Юргена Хабермаса, "означає, перш за все, ту сферу соціального життя, в якій формується суспільна думка". У широкому аспекті публічна – це сфера реалізації властивих будь-якому суспільству інтересів, тобто суспільних інтересів у цілому" [5, с. 17]. Практичний зарубіжний досвід доводить, що публічну сферу і публічне адміністрування необхідно розглядати системно, враховуючи, що "публічне адміністрування – це діяльність із здійснення функцій публічної сфери, що забезпечують взаємодію суспільства, влади та економіки з метою досягнення суспільних інтересів" [5, с. 18], а "спроби поділити публічне адміністрування, у тому числі на державне управління та місцеве самоврядування, тобто на державну і самоврядну складові, є штучними" [5, с. 19]. Проте такий погляд притаманний деяким, у тому числі й зарубіжним дослідникам: "публічне

адміністрування – регламентована законодавством діяльність державних органів місцевого самоврядування, спрямована на перетворення в життя правових актів, рішень місцевого самоврядування, на адміністрування передбачених публічних послуг" [6].

У значеннєвому полі публічної сфери знаходяться також поняття "публічна служба", "публічна адміністрація" та похідні від них "публічний адміністратор", "цивільний службовець". Перші функціонують як терміни, другі – здебільшого як професійні поняття, переважно в усному вживанні.

З системного погляду, визначення, які знаходяться в одному значеннєвому полі, не повинні містити суперечностей, але не завжди вдається їх уникнути. Так, термінологічний зміст поняття "публічна адміністрація" базується на ключових елементах "державний / недержавний" та "державне управління / місцеве самоврядування": "сукупність державних і недержавних суб'єктів публічної влади, ключовими структурними елементами якої є: а) органи виконавчої влади; б) виконавчі органи місцевого самоврядування [4, с. 163]. На це визначення спираються й автори методичних розробок з організації та функціонування публічної адміністрації [5, с. 21].

Логічно й семантично пов'язане з проаналізованими термінами (спільними ключовими елементами значення) поняття "публічна служба" – "правовий і соціальний інститут професійної служби в державних і недержавних суб'єктах публічної влади (органах державної влади та органах місцевого самоврядування), працівники яких наділені публічним статусом. П. с. складається із двох видів: а) державної служби; б) муніципальної служби (служби в

органах місцевого самоврядування)" [4, с. 163]. Але існує невідповідність наведеного визначення з дефініцією, прийнятою в адміністративному праві, яка з одного боку, обмежує публічну службу винятково державною сферою (державна служба, служба в органах місцевого самоврядування), а з іншого – включає до неї діяльність, яка прямо не підпадає під юридичне визначення державної служби (військова / невійськова): "Публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування" [7].

Нечітко окреслений об'єм та незамкнене значення понять закономірно зумовлюють необхідність пошуків загально прийнятної системи дефініцій та призводять до формування невиразного сприйняття термінів державними службовцями.

У дослідженні особливостей сприйняття державними службовцями термінів та професійних понять сфери державного управління ми використали вільний асоціативний експеримент, в ході якого опитуваним пропонувався список слів (стимулів), перша реакція на які фіксується і аналізується як відображення у свідомості людини уявлення про стимул. Стимульні лексеми добиралися за принципом частотності їх вживання, яка простежувалася у законодавчих документах, науковій та навчальній літературі, термінологічних довідниках, а також з урахуванням їх впливу на формування нового суспільно значущого образу управління. Тому, на відміну від традиційного стимульного списку, що складається з окремих слів, ми включили до нього деякі словосполучення

термінологічного характеру, зокрема, *цивільний службовець публічний адміністратор* та *публічне адміністрування* (загалом у списку 105 стимулів). Такі сполуки мають зв'язане значення, яке набуває специфічного характеру, оскільки завдяки сучасним вимогам демократизації управлінського процесу швидко поширюються не лише серед фахівців (як терміни), а й серед решти мовців (як суспільно-політичні поняття, що в умовах демократичних процесів у суспільстві стають особливо значущими і так чи інакше впливають на свідомість людей).

До стимульного списку відібрано слово *управлінець*, оскільки воно активно вживається фахівцями як професійне поняття, яке узагальнено називає працівників галузі незалежно від їх посади, повноважень, набуваючи значення, подібного до терміна "державний службовець".

На стимул *управлінець* отримано 119 різних реакцій (асоціатів), переважно представлених іменниками – 88%, дієслова та прислівники становлять по 3%, а словосполучення фразеологічного типу – 6% від загальної кількості. Порівняно з іншими стимулами, аналізований характеризується низьким показником відсутності вербальної реакції – лише у 6% інформантів, що свідчить про сформованість чіткого уявлення про поняття.

Реакції стосуються відносно невеликої кількості семантичних сфер, пов'язаних зі стимулом та структурованих в асоціативному полі.

Найчисельніша група реакцій формує в асоціативному значенні семантичну сферу "діяч та діяльність". Для респондентів *управлінець* – це насамперед 'службовець' (частотність 35), 'держслужбовець' (32), 'який виконує роботу'

(15), 'керує' (9), працює на 'державній службі' (7), в 'юстиції' (3) або є 'державним діячем' (2). Усі реакції парадигматичного типу, тобто відображають парадигму понять спільного значеннєвого поля.

Менш чисельну групу утворюють парадигматичні реакції значеннєвої сфери "посада", причому для респондентів це насамперед керівна посада, узагальнено представлена асоціатом 'керівник' (58) або конкретизована за допомогою номінацій посад: 'начальник' (15), 'директор' (13), 'менеджер' (10), 'міністр' (8).

Сфери "властивості" та "атрибути" менш виразні, оскільки включають низькочастотні парадигматичні реакції, відповідно 'професіоналізм' (5), 'професіонал' (5), 'виконавець' (3), 'організатор' – (7), 'порядок' (2) та 'кабінет' (3), 'гроші' (2), 'організація' (2), 'влада' (3) тощо.

Частина опитаних державних службовців сприймають стимул *управлінець* емоційно, хоча конотаційний фрагмент асоціативного значення незначний і об'єднує низькочастотні реакції 'чиновник' (3), 'нормально', 'хазяїн', 'бос' (по 1).

Структура асоціативного значення поняття *управління* у сприйнятті державних службовців містить виразний денотативний ядерний фрагмент із сегментами "діяч та діяльність", "посада" ('керівник', 'службовець', 'держслужбовець', 'робота', 'начальник', 'директор'), денотативні периферійні фрагменти "властивості" та "атрибути", а також периферійний конотаційний фрагмент. Лексичне значення стимульного слова тлумачиться як 'працівник управління', пов'язане з одним з лексико-семантичних варіантів значення слова "управління" – '2. Адміністративна установа або відділ якоїсь установи,

організації, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності. || Працівники такої установи або відділу' [8]. Ключові ядерні фрагменти лексичного значення 'установа або відділ', 'галузь', 'працівник' не збігаються з ядерними фрагментами асоціативного значення, що дозволяє констатувати: уявлення державних службовців про стимул *управлінець* свідчить про специфічне сприйняття ними поняття і є елементом професійної картини світу.

Стимули *публічний адміністратор*, *публічне адміністрування* та *цивільний службовець* були включені до списку з огляду на те, що адміністративне реформування передбачає необхідність змін у поглядах на державне управління, яке має створювати умови для надання службовцями послуг громадянам. З цією метою необхідно запроваджувати систему адміністрування, тобто, з одного боку, регламентації та корекції діяльності державних службовців (адміністративні регламенти, корпоративні кодекси і т.д.), а з другого – оптимізації діяльності всіх суб'єктів державних органів у соціально-економічному житті держави, включаючи законодавчу, організаційно-регламентуючу та іншу [9, с. 6]. Доцільно вводити такі терміни, які б відповідали новому змісту понять. Для цього використовують запозичення з англійської мови, поступово запроваджуючи їх у лексикон. Активніше вживається термін "публічне адміністрування" (наприклад, у назві кваліфікації "Магістр публічного адміністрування"), більше проблем із застосуванням термінів "публічний адміністратор" та "цивільний службовець". Аналіз експериментальних даних свідчить про відсутність чіткого розуміння працівниками сфери державного управління змісту нових понять.

У складі 198 вербальних реакцій на стимул *публічний адміністратор* іменників 78,5%, прикметників 5,5%, частка словосполучень становить 16%. Відсутність асоціацій зафіксована у 12,7 % опитаних.

Ядро асоціативного значення у денотативному фрагменті сформоване лише трьома парадигматичними реакціями 'керівник' (48), 'управлінець' (33) та 'державний службовець' (29), які входять до семантичної сфери "діяч та діяльність". Інші реакції цієї сфери, переважно з частотністю 1 – 4, поширюють парадигму уявлення на периферію значення і є конкретними номінаціями діяча: 'політик', 'президент', 'замміністра', 'міністр', 'менеджер', 'голова', 'Кучма', 'секретар', 'консультант', 'масовик-PR', 'розпорядник', 'координатор' та ін. – та сфери діяльності: 'прес-служба', 'преса', 'піар', 'державне управління', 'суд' тощо.

Решта значеннєвих фрагментів репрезентують периферію асоціативного значення, сформованого реакціями, частотність яких не перевищує 7. В уявленні державних службовців, *публічний адміністратор* наділений такими властивостями: 'консервативність', 'доступний до спілкування', 'кваліфікація', 'здатний вирішувати'. Його діяльність пов'язана з певними атрибутами: 'публіка', 'посада', 'влада', 'всегда на виду', 'спілкування'. Деякі реакції складно класифікувати, оскільки, очевидно, не вдасться знайти переконливі аргументи знаходження асоціатів спільному зі стимулом семантичному полі – 'оратор' (15), 'ритор' (3), 'промовець', 'лектор', 'навчання' (по 1).

Конотаційний фрагмент асоціативного значення є периферійним, він демонструє негативну оцінку в синтагматичних реакціях 'бездіяльний', 'хитрий', 'поганий' (по 1), а також парадигматичних реакціях 'бюрократ' (5), 'нероба'.

Єдина нейтральна оцінка виявилася через ремінісценцію 'слуга народу'.

Будова ядер асоціативних значень стимулів *публічний адміністратор* і *управлінець* подібна, тобто розуміння цих понять як термінів у державних службовців не сформоване.

Стимул *публічне адміністрування* не сприймається 24,5% інформантів, принаймні у такої частини опитаних державних службовців асоціації відсутні. 192 вербальні реакції відображені 82% іменників, 6% прикметників, 2% прислівників, 11% словосполучень і вигуком ('ого!').

Ядро денотативного фрагмента асоціативного значення містить парадигматичні реакції, які являють собою синоніми до стимулу: 'управління' (51), 'державне управління' (32), 'державна служба' (19). До його (ядра) складу входить також прямо пов'язана з попередніми реакція семантичної сфери "діяч та діяльність": 'керівництво' (45).

Периферія значення чіткіше структурована, проте частотність асоціатів незначна. Сприйняття *публічного адміністрування* як сфери діяльності виражається парадигматичними реакціями опитуваних: 'організація роботи' (9), 'вплив' (4), 'робота' (2), 'політика', 'контроль', 'нагляд', 'забезпечення', 'перевірка', 'налагодження', 'проведення', 'навчання', 'облік', 'реклама', 'розробка' (по 1). Ця діяльність потребує таких якостей, як 'гнучкість', 'відкритість', 'народність', 'прозорість' (по 1) та ін. Діяч представляється як посадова особа – 'посадовець', 'депутат', 'прем'єр' (по 1) тощо та узагальнено – 'органи виконавчої влади' (3). Діяльність потребує відповідного антуражу: 'виступ'(4), 'влада' (3), 'територія', 'план', 'комп'ютер', 'контора', 'вибори', 'виступ' (по 1) і под.

Периферійний конотаційний фрагмент переважно містить реакції з негативною оцінкою: 'негатив' (3), 'непрофесійно', 'перепони', 'немає', – а також яскраво емоційну реакцію 'ого!', зміст якої однозначно витлумачити не можна. Єдиний асоціат передає якщо не позитивну, то, швидше за все, не заперечну оцінку – 'нове'.

Серед 178 вербальних реакцій, отриманих на стимул *цивільний службовець*, 68% іменників, 12% прикметників, 4% прислівників, 3% часток, 13% словосполучень. 23% інформантів залишили в анкетах прочерк поряд з названим стимулом, тобто він виявився для них недостатньо усвідомленим.

У денотативному ядрі асоціативного значення лише два асоціати, один з яких є синонімом до стимула – 'державний службовець' (45), а другий – 'громадянин' (42) – контекстуальним антонімом, оскільки в досліджуваній професійній сфері державні службовці мають надавати, а громадяни споживати управлінські послуги. То ж ці реакції виявляють професійне сприйняття інформантами стимульного поняття.

Розподіл асоціатів за семантичними сферами аналогічний до попередніх стимулів. Периферія денотативного фрагмента включає парадигматичні реакції 'державна служба' (8), 'органи влади' (5), 'адміністрація' (3), 'робота' (3) тощо сфери "діяльність", яку здійснює 'працівник' (8) на різноманітних посадах – 'юрист' (2), 'працівник міністерства' (2), 'директор', 'прокурор', 'вчитель', 'робочий', 'підприємець', 'працівник ОДА', 'соціальний працівник' (по 1) та ін. *Цивільний службовець* асоціюється з такими якостями, як 'відповідальність' (3), 'порядність' (2) тощо. Зовнішньою ознакою його діяльності визначено 'костюм'. Нечисленні

прикметникові реакції – 'громадський' (5), 'невійськовий', 'державний' (по 1) – вважаємо варіантом синтагматичних, оскільки вони заміщують атрибут у стимульному словосполученні як контекстуальні синоніми.

Конотаційний фрагмент нечисленний, з традиційно негативними оцінками: 'бюрократ' (2), 'неможливо', 'клерк', 'плохо', 'немає' (по 1).

Аналіз показав, що будова ядер асоціативних значень стимулів *публічний адміністратор*, *публічне адміністрування* та *цивільний службовець* подібна. Найчастотніші реакції зумовлені загальновживаним лексичним значенням дієслова "адмініструвати", дефініція якого покладається в основу тлумачення концептуально важливого для формування термінологічного значення іменника "адміністрування", яке у словниковій статті містить посилання на дієслівне визначення: адмініструвати – 'керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти. || Керувати бюрократично, за допомогою наказів і розпоряджень замість конкретного керівництва' [8]. Ключові компоненти 'керувати', 'управляти', 'кервництво' прямо відображені в ядерних асоціатах 'керівник', 'кервництво', 'управлінець', 'управління' та опосередковано – у синонімічних асоціатах 'службовець', 'служба'. Конотація відтінку лексичного значення 'бюрократично' віддзеркалюється в асоціативних конотаціях 'бюрократ', 'клерк', 'чиновник' і загальному негативному забарвленні реакцій. Лексичне значення загальновживаного слова суттєво впливає на усвідомлення термінів, окреслюючи спільне поле асоціативних значень стимульних понять.

Висновки.

1. Створення демократичної системи державного управління потребує теоретичного осмислення та практичного обґрунтування та супроводжується процесом становлення сучасної поняттєвої системи. Відбувається переосмислення відповідної термінології.

2. Нові термінологічні поняття утворюються в результаті трансформації змісту традиційних та запозичення з іншомовних систем. У зв'язку з цим великого значення набуває процес сприйняття й усвідомлення державними службовцями значення нових термінів, що впливає на розуміння професійної компетентності та результативність роботи.

3. Нечітко окреслений об'єм та незамкнене значення понять закономірно зумовлюють необхідність пошуків загально прийнятної системи термінологічних дефініцій та призводять до формування невиразного сприйняття термінів державними службовцями.

4. У сприйнятті державних службовців поняття "публічне адміністрування" асоціюється більшою мірою із загальновживаним, ніж з термінологічним. Ключовими компонентами денотативного фрагмента асоціативного значення є компоненти 'управління', 'керівництво', 'державне управління', 'державна служба'. Подібну будову мають асоціативні значення понять "публічний адміністратор" та "цивільний службовець". Ключові фрагменти термінологічного значення віддзеркалюються у периферійних фрагментах асоціативного ("державний / недержавний" та "державне управління / місцеве самоврядування").

5. Формування нового змісту професійної діяльності державних службовців зумовлюється впливом професійної картини світу, що повільно трансформується у свідомості людей через стійкість такого чинника як мова, лексичні елементи якої є знаками для відображення поняттєвих систем.

Продовження роботи з вивчення професійної свідомості працівників сфери державного управління за допомогою даних, отриманих в ході вільного асоціативного експерименту, буде пов'язане з дослідженням особливостей структури професійних компетенцій державних службовців і зіставлення сучасної теоретичної та асоціативної моделей їх професійної компетентності.

Список використаних джерел

1. Сороко В.М., Вишневський А.В., Рогожин О.Г. Діяльність публічної адміністрації з надання послуг українському суспільству: Монографія / За наук. ред. канд. філос. наук Ю.А. Привалова. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 180 с.
2. Шляхи удосконалення надання публічних послуг громадянам у контексті децентралізації владних повноважень. – <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juni/8.htm>
3. Оболенський О.Ю. Державне управління та державна служба: Словник-довідник/ Уклад. О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.
4. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. – 254 с.
5. Організація та функціонування публічної адміністрації: Методичні розробки для практичних, семінарських занять та самостійної роботи слухачів експериментальної програми підготовки магістрів за спеціальністю – 8.150000 "Державне управління" (магістр публічного

- адміністрування) / Уклад. О.І. Гріценко, С.М. Коник, І.Г. Сурай. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 48 с.
6. Баконіс Е., Вайцекаускене В., Пянкаускене Д. Антикорупційне виховання у школі. – <http://www.plg.org.ua/>
 7. Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 3) 6 липня 2005 року № 2747-ІУ // Відом. Верховної Ради України. – 2005. - № 35-36, 37, ст. 446.
 8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод.. допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с.
 9. Акмеологическая оценка профессиональной деятельности государственных служащих: Учеб. пособие. Изд. второе, перераб. и доп./ Под. общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 166 с.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТАМИ *СЕРЦЕ Й ОКО* В НАЇВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦЯ

Зростання швидкості сучасного комунікаційного процесу до надмірних показників, здається, не потребує додаткових підтверджень, оскільки навіть пересічні мовці, які не мають жодного наукового уявлення про лінгвістичні проблеми, у побутовому спілкуванні констатують: «час плине швидше», «не маю часу слова сказати», «говори швидше, не тягни» etc. Таке вербалізоване відчуття (свідоме або й підсвідоме) людей транслює специфіку сприймання світу, будову його картини у різних аспектах, зокрема віддзеркалює

ставлення до швидкості комунікації. Відтак закон розвитку мови у напрямку зручності її інструментів та економії лінгвальних засобів дедалі яскравіше виявляє свою психологічну основу, зумовлену особливостями структури свідомості людини.

Навіть спонтанне спостереження над мовленням дає право говорити, що тривалість реплік у діалогах явно скорочується, мовці обирають «економні» моделі речень, електронні засоби спілкування активно пропонують замість слів інші графічні зображення – смайлики, емодзі, стікери (мабуть, не останню роль тут грає те, що вони є універсальними, своєрідною міжнародною невербальною мовою). Шкільні вчителі, викладачі вищих навчальних закладів стверджують, що сучасні молоді мовці більшою мірою прагнуть лаконічності висловлень, уникають розгорнутих логічно обґрунтованих речень, погано обізнані з національною фразеологією. Скорочення висловлень відбувається зокрема за рахунок традиційних фразеологізмів, якщо такими вважати одиниці, що потрапили до словників.

Обміркування такої ситуації привело нас до думки дослідити, як сприймає сучасний молодий українець фразеологізми з компонентами *серце* й *око*. Такий вибір зумовлений тим, що ці соматизми є своєрідними key words української «філософії серця», яку вважають відображенням національної ментальності. Постають питання: наскільки істотною є відмінність між сприйманням старшого та молодого поколінь мовців; які збіги та розбіжності існують між фразеологічною й асоціативною семантикою ідіом із зазначеними компонентами; чи відбувається та наскільки суттєвою є трансформація наївної картини світу сучасного мовця? Відповіді на ці запитання становлять мету цієї студії.

Уже стала класикою мовознавства характеристика фразеологізмів як одиниць проміжного рівня лінгвальної

системи. Проміжна позиція зумовлена, так би сказати, синтаксичною формою та лексичним змістом ідіом. Останнє й схилює нас до вибору їх як експериментального матеріалу, оскільки багатокомпонентна форма має однокомпонентне значення. Йдеться не про моносемантичність, а про монолітність семантики, коли вона утворюється не сумою значень слів у складі стійкої сполуки, а формується на іншій основі – набуває своєрідного переосмислення на основі створюваної образності. Практично фразеологічне значення має структуру якщо не тотожну, то максимально подібну до лексичного значення слова. Саме це дає нам змогу працювати над дослідженням асоціативного значення стійкої сполуки слів так, як з асоціативним значенням окремого слова.

Розуміння й усвідомлення сучасними українськими мовцями фразеологізмів може бути з'ясоване за умови застосування адекватних пошукових методів.

Дієвим і надійним інструментом для розуміння структури свідомості є асоціативний експеримент, аналіз результатів котрого за допомогою батареї методик виявляє моделі асоціативного значення лексичних одиниць. Подібні дослідження фразеологічних одиниць нам не відомі, але здійснення такої спроби, як нам видається, продемонструвало адекватність результатів.

Асоціативний експеримент дає змогу встановити асоціативно-вербальну мережу, що фіксує психологічно релевантні зв'язки у відношеннях, не відображених у системній і текстовій іпостасях мови. Завдяки виявленим асоціативним зв'язкам виявляється мовна здатність, що є одним із засобів репрезентації мови за посередництвом психологічної реальності [1; 2]. Стійкі асоціативні зв'язки, що існують у свідомості мовців, утворюють відтворювані в експерименті ланцюжки («ментальний тезаурус»). Практично

вони проявлені через відповідність між заданими стимулами й отриманими реакціями інформантів.

До стимульного списку для експериментального дослідження увійшли фразеологізми, відібрані з фразеологічних словників української мови (понад сто одиниць), а потім протестовані з погляду розуміння й уживання інформантами за методикою шкалування значущості, що дало змогу внести до списку 35 одиниць: СЕРЦЕ ЛАДНЕ З ГРУДЕЙ ВИСКОЧИТИ, З ЛЕГКИМ СЕРЦЕМ, ГАРЯЧЕ СЕРЦЕ, ЗАВОЮВАТИ СЕРЦЕ, СЕРЦЕ СПІВАЄ, БЕЗ СЕРЦЯ, МАТИ ЗМІЮ ПІД СЕРЦЕМ, ВЕЛИКЕ СЕРЦЕ, КРАЄТЬСЯ СЕРЦЕ, СЕРЦЕ НЕ ПРИЙМАЄ, СЕРЦЕ ЗАГОВОРИЛО, З ЩИРИМ СЕРЦЕМ, ПОКЛАСТИ РУКУ НА СЕРЦЕ, СЕРЦЕ ВІЩУЄ, ДОСАДА ХАПАЄ ЗА СЕРЦЕ, В ЧОТИРИ ОКА, КРАЄМ ОКА, БИТЕ ОКО, ВІРНЕ ОКО, НА ОКО, КУДИ НЕ КИНЬ ОКО, НА СВІЖЕ ОКО, ПРО ЛЮДСЬКЕ ОКО, НЕ ВСТИГНЕШ ОКОМ МОРГНУТИ, ХОЧ ОКО ВИКОЛИ, ХОЧ БИ ОКОМ МОРГНУВ, ОПУСТИТИ ОЧІ, НЕ ВІРИТИ СВОЇМ ОЧАМ, БІГАТИ ОЧИМА, НІ ПЕРЕД ОЧИМА НІ ЗА ПЛЕЧИМА, АЖ ОЧІ РОЗБІГАЮТЬСЯ, ОЧІ НА МОКРОМУ МІСЦІ, ПО ОЧІ, ДИВИТИСЯ ПРАВДІ В ОЧІ, СМЕРТЬ ДИВИТЬСЯ В ОЧІ.

Сформований за допомогою опитаних мовців шкільного та студентського віку стимульний список був використаний у вільному асоціативному експерименті з понад 150 учасниками зазначеного віку з різних регіонів України. У результаті отримано близько п'яти тисяч реакцій, асоціативні зв'язки яких зі стимулами стали предметом подальшого дослідження (у подальших статистичних підрахунках на один процент припадає близько п'ятдесяти реакцій).

Експериментальний матеріал відтворює лінгвальну реальність, відображену в асоціаціях – зв'язках між об'єктами, явищами на основі особистого, суб'єктивного

досвіду людини. Він може збігатися з досвідом культури суспільства мовців, проте завжди є індивідуальним, пов'язаним з минулим окремої особи.

Класифікації реакцій здійснюють у різних ракурсах, проте у переважній більшості до них включають різновиди, відзначені ще Аристотелем, притаманні для психічного сприймання реальності людьми – мовцями – незалежно від мови: парадигматичні та синтагматичні.

Аналіз отриманого матеріалу показав, що стимули-фразеологізми сприймають у межах парадигматичних відношень – 81% реакцій. Яким би не був склад фразеологізмів за частинами мови, опитані відреагували в основному однослівно (90% іменників, часто віддієслівних, 6% прислівників, по 1% прикметників, займенників, дієслів, словосполучень). Імовірно, це є підтвердженням адекватності лінгвістичних уявлень про формування фразеологічного значення.

Значна кількість парадигматичних реакцій свідчать про розуміння студентами й учнями стимулів. Наприклад: *серце ладне з грудей вискочити – хвилювання, переживання, ЗАВОЮВАТИ СЕРЦЕ – боротьба, ВЕЛИКЕ СЕРЦЕ – щирість, доброта, ОПУСТИТИ ОЧІ – соромитися, ХОЧ ОКО ВИКОЛИ – темно, АЖ ОЧІ РОЗБІГАЮТЬСЯ – багато, НІ ПЕРЕД ОЧИМА НІ ЗА ПЛЕЧИМА – нічого немає* та ін. Наявні асоціації, котрі виявляють нерозуміння молодими мовцями фразеологізмів, принаймні слова-реакції жодною мірою не віддзеркалюють фразеологічного значення, як-от: *ПРО ЛЮДСЬКЕ ОКО – людяність, пізнати себе, НА СВДЖЕ ОКО – спросоння, ранок, тверезо, БИТЕ ОКО – багато пережити, ВІРНЕ ОКО – вірність, надійність, дружба* тощо. Серед названих реакцій значна кількість пов'язані з особистими переживаннями, властивими підлітковому вікові: *НЕ ВСТИГНУТИ ОКОМ МОРГНУТИ – любов, З ЛЕГКИМ*

СЕРЦЕМ – *кохання*, МАТИ ЗМІЮ ПІД СЕРЦЕМ – *кинути, зрадник*, КРАЄМ ОКА – *ніжність*, ДИВИТИСЯ ПРАВДІ В ОЧІ – *коханець, розлука, несправедливість, брехня*, ДОСАДА ХАПАЄ ЗА СЕРЦЕ – *обручка*, КУДИ НЕ КИНЬ ОКОМ – *кохання* та ін. Прикметно, що навіть до бурхливих соціально-політичних подій в Україні окремі реакції показали настрої молоді: З ЩИРИМ СЕРЦЕМ – *гімн України*, ПОКЛАСТИ РУКУ НА СЕРЦЕ – *гімн, присяга, ганьба, мер* тощо.

Синтагматичних асоціацій зазвичай приблизно стільки ж, що й парадигматичних. Проте у реагуванні на фразеологізми їх виявилось лише 4%. Припускаємо, що утворення потенційних словосполучень на базі стійких сполук значно ускладнено. Ось чому така можливість реалізована опитаними лише щодо окремих стимулів, які дають змогу фактично застосувати синтаксичну можливість поширити їх за рахунок реакцій, як наприклад: КРАЄМ ОКА – *заглядати, підглядати, бачити*, В ЧОТИРИ ОКА – *пильнувати, дивитись*, СЕРЦЕ СПІВАЄ – *весело*, БІГАТИ ОЧИМА – *швидко* та ін. У такий прагматичний спосіб інформанти показали своє адекватне розуміння запропонованих сполук.

6% з отриманих становлять реакції інших різновидів.

Своєрідний тип мислення виявили словотвірні реакції, що підтвердили значний потенціал для творення складних слів у сучасній українській мові, хоча й не відобразили розуміння опитаними стійких сполук, оскільки за утвореними словами (іноді okazіоналізмами) неможливо визначити сприймання чи несприймання фразеологічної семантики. Наприклад: НА ОКО – *наочний*, ВІРНЕ ОКО – *вірноокий*, БИТЕ ОКО – *битоокий*, БЕЗ СЕРЦЯ – *безсердечний*, З ЛЕГКИМ СЕРЦЕМ – *легкосердий* та ін. Зауважимо, що цей тип реакцій переважає у школярів.

Окремі стимули-фразеологізми викликали в опитаних (переважно студентів) асоціацію з фразеологізмами, подібними за будовою. Серед них переважають такі, що до певної міри мають синонімічне значення, тобто свідчать про володіння мовцями фразеологічним ресурсом: ПО ОЧІ – *з головою*, НА СВІЖЕ ОКО – *на свіжу голову*, З ЩИРИМ СЕРЦЕМ – *з душею*. Окремі асоціативні зв'язки об'єктивно проаналізувати не маємо можливості через низьку інформативність: ДИВИТИСЯ ПРАВДІ В ОЧІ – *очі ріжуть*, ХОЧ БИ ОКОМ МОРГНУВ – *не в собі*.

Малоінформативними для такого дослідження виявилися також реакції-персоналії, оскільки названі антропоніми є актуальними лише для окремих інформантів, тому асоціативний зв'язок пояснити неможливо: СЕРЦЕ ЛАДНЕ З ГРУДЕЙ ВИСКОЧИТИ – *Євченко*, ГАРЯЧЕ СЕРЦЕ – *Антон*, БЕЗ СЕРЦЯ – *Головатий*, ВЕЛИКЕ СЕРЦЕ – *Гарманчук*, В ЧОТИРИ ОКА – *Діма*, *Базіло*, СМЕРТЬ ДИВИТЬСЯ В ОЧІ – *Юля*. Однак дозволимо собі припустити, що низька частотність такого типу реакцій може свідчити про неактивне вживання фразеологізмів, раз навіть компоненти *серце* й *око* не асоціюють з конкретними людьми. Активна експлуатація цих образів у навчанні мови, літератури, філософії теоретично мала б сприяти школярам і студентам у перенесенні концептів до повсякденного життя, а це не відбувається і є предметом для осмислення фахівцями.

Окрему групу – 8% – утворили реакції, що їх можна вважати свідченням незнання, неволодіння стимулами-фразеологізмами, оскільки це або повтори слів зі стійких сполук, або прочерки, тобто повна відсутність вербальної реакції. Як правило, такі випадки не враховують в аналізі, проте значна питома вага не дозволяє ігнорувати їх, вважати випадковістю. Очевидно, це статистично обґрунтоване

свідчення обмеженого використання опитаними фразеологічних одиниць мови.

Моделювання структури асоціативного поля досліджуваних стимулів проведене на основі врахування коефіцієнта частотності реакції. Як відомо, з такого погляду в будові поля наявні два елементи – ядро та периферія. Ядро асоціативного поля обчислюється як частка від суми коефіцієнтів найчастотніших реакцій на кожен стимул, поділеної на кількість стимулів. Такий розрахунок дозволив установити, що ядерними у цьому дослідженні є реакції з коефіцієнтом 19. Порівняно з іншими нашими розвідками, такий ядерний коефіцієнт невисокий: лише 12,5% опитаних визначили межу асоціативного значення. Загальний діапазон частотності реакцій становить 1 – 33, тому можна говорити про різний ступінь сформованості асоціативного значення: сформоване (з ядерною частотністю 19 – 33), розмите (з максимальною частотністю 10 – 18), несформоване (з максимальною частотністю менше 10).

Сформоване асоціативне значення (ядро асоціативного поля) мають 19 фразеологізмів:

СЕРЦЕ ЛАДНЕ З ГРУДЕЙ ВИСКОЧИТИ	<i>любов</i>	19
ГАРЯЧЕ СЕРЦЕ	<i>кохання</i> <i>палкий</i>	23 31
ЗАВОЙОВУВАТИ СЕРЦЕ	<i>закоханий</i> <i>боротьба</i>	23 28
СЕРЦЕ СПІВАЄ	<i>радість</i>	29
БЕЗ СЕРЦЯ	<i>зло</i>	24
ВЕЛИКЕ СЕРЦЕ	<i>доброта</i>	34
КРАЄМ ОКА	<i>трішки</i>	28
БИТЕ ОКО	<i>синець</i>	22
НА СВІЖЕ ОКО	<i>ранок</i>	31

НЕ ВСТИГНЕШ ОКОМ МОРГНУТИ	<i>швидко</i>	31
АЖ ОЧІ РОЗБІГАЮТЬСЯ	<i>багато</i>	31
ОЧІ НА МОКРОМУ МІСЦІ	<i>плач</i>	21
	<i>сльози</i>	26
ПО ОЧІ	<i>багато</i>	19
ДИВИТИСЯ ПРАВДІ В ОЧІ	<i>правда</i>	21
З ЛЕГКИМ СЕРЦЕМ	<i>вільність</i>	26
МАТИ ЗМІЮ ПІД СЕРЦЕМ	<i>тривожно</i>	27
ПОКЛАСТИ РУКУ НА СЕРЦЕ	<i>правда</i>	33
НЕ ВІРИТИ СВОЇМ ОЧАМ	<i>здивування</i>	31
БІГАТИ ОЧИМА	<i>брехня</i>	28

Фразеологізми з розмитим асоціативним значенням являють собою проміжну групу з потенційною можливістю переходу до першої групи, представлені 14 одиницями:

ХОЧ БИ ОКОМ МОРГНУВ	<i>байдужість</i>	17
ПРО ЛЮДСЬКЕ ОКО	<i>людяність</i>	17
КРАЄТЬСЯ СЕРЦЕ	<i>переживання</i>	16
СЕРЦЕ ВІЩУЄ	<i>відчуває</i>	16
	<i>передбачити</i>	14
В ЧОТИРИ ОКА	<i>всевидючий</i>	14
	<i>далекоглядність</i>	16
НІ ПЕРЕД ОЧИМА НІ ЗА ПЛЕЧИМА	<i>немає</i>	16
	<i>ніде</i>	15
ДОСАДА ХАПАЄ ЗА СЕРЦЕ	<i>розпач</i>	16
	<i>горе</i>	15
ЗІ ЩИРИМ СЕРЦЕМ	<i>відкритість</i>	18
ВІРНЕ ОКО	<i>вірність</i>	16
НА ОКО	<i>приблизно</i>	15
ХОЧ ОКО ВИКОЛИ	<i>злість</i>	16
КУДИ НЕ КИНЬ ОКО	<i>всюди</i>	14

ОПУСТИТИ ОЧІ	<i>сором'язливий</i>	16
СМЕРТЬ ДИВИТЬСЯ В ОЧІ	<i>страх</i>	16

Два фразеологізми перебувають фактично за межею розуміння інформантів, асоціативне значення не сформоване, оскільки ядро містить низькочастотні реакції:

СЕРЦЕ НЕ ПРИЙМАЄ	<i>не підходить</i>	9
	<i>відмова</i>	8
	<i>недовіра</i>	8
	<i>нелюбов</i>	8
СЕРЦЕ ЗАГОВОРИЛО	<i>радість</i>	9
	<i>почуття</i>	8

Аналіз отриманого матеріалу з погляду відповідності асоціативного значення фразеологічному не дає змоги робити оптимістичні висновки. Попередній експеримент – шкалування – з метою внести до стимульного списку лише ті фразеологізми, які обрані самими інформантами, давав надію на отримання адекватного фрагмента картини світу. Але 45,7% стимулів не мають повноцінного асоціативного значення, тобто такі фразеологізми випадають з активного вжитку молодих носіїв мови.

Соматизми *серце* й *око*, здавалося б, такою мірою значущі для повсякденного життя людей, так активно вживаються у складі метафор, у тому числі авторами художніх творів, які принаймні входять до шкільних програм з української та зарубіжної літератур, що ми передбачали збіг між фразеологічними й асоціативними значеннями. Проте асоціативні значення тринадцяти стимулів-фразеологізмів, – а це 37%! – переважно з групи тих, у яких сформоване ядро, жодним чином не відповідають фразеологічним (див. таблиці). Серед них найдивнішими є БИТЕ ОКО – *синець*, НА СВІЖЕ ОКО – *ранок*, ХОЧ ОКО ВИКОЛИ – *злість*, що

практично не підлягає аналізу, бо будь-яке припущення буде суб'єктивною думкою експериментатора.

Постає серйозне запитання: яким чином у значної кількості опитаних у різні сесії, різний час, різних групах з'явилися такі асоціації? Умов експерименту порушено не було, тому ланцюгове реагування як результат некоректно проведеного досліджу виключаємо. Очевидно, відбувається трансформація (або деформація?) у сприйманні та розумінні аналізованих фразеологізмів, які віддзеркалюють специфіку наївної картини світу, погляд на світ зазнає змін. Якщо вважати, що фразеологічні значення виявляють мовну картину світу старшого покоління мовців (з огляду на «вік» фразеологізмів і час фіксації їх словниками), а асоціативні – молодшого, то наслідком констатувати: пошук спільної мови стає дедалі актуальнішою проблемою в умовах конфлікту поколінь.

На окрему увагу заслуговує характеристика колірної картини світу молодих українців, яка не будучи метою дослідження, постала в масиві отриманого матеріалу.

На відміну від наукової моделі колірного простору, мовна колористична система має комунікативну природу, підпорядкована комунікативним потребам соціуму. Через лексичну систему можна інтерпретувати реальний видимий простір, а через асоціативні зв'язки – його репрезентацію в мисленні, свідомості. Колір не лише спонукає нас філософствувати [3, с. 211], наявність і специфіка колірної семантики відображає буття людини в світі, контакт суб'єкта зі світом, забезпечуючи адекватне віддзеркалення об'єктивної реальності на різних рівнях репрезентації образу цієї реальності [3, с. 206]. Не вдаючись до характеристики сприймання та значення кольорів, синестетичні особливості, щоб не вийти за межі лінгвістики, представимо кольорову гаму досліджених стимулів-фразеологізмів, спираючись на

Л.С. Виготського: «Скрізь – у фонетиці, у морфології, у лексиці й у семантиці, навіть у ритміці, метриці й музиці – за граматичними або формальними категоріями ховаються психологічні мотиви» [4, с. 472].

Учні та студенти загалом на одні й ті ж самі фразеологізми реагували прикметниками-назвами кольорів, хоча «забарвлення» різне.

Стимул	Реакція учнів	%	Реакція студентів	%
СЕРЦЕ ЛАДНЕ З ГРУДЕЙ ВИСКОЧИТИ	<i>червоний</i>	4	<i>чорний, чорнющий</i>	5
З ЛЕГКИМ СЕРЦЕМ	<i>сірий</i>	3	<i>білий</i>	6
ГАРЯЧЕ СЕРЦЕ	<i>червоний</i>	10	<i>вогняний</i>	7
БЕЗ СЕРЦЯ	<i>чорний</i>	7	<i>чорний</i>	7
МАТИ ЗМІЮ ПІД СЕРЦЕМ	<i>зелений</i>	11	—	—
СЕРЦЕ ЗАГОВОРИЛО	<i>червоний</i>	9	<i>білий</i>	6
БИТЕ ОКО	<i>синій</i>	14	<i>фіолетовий</i>	9
НА СВІЖЕ ОКО	<i>голубий</i>	8	<i>блакитний</i>	2
ХОЧ ОКО ВИКОЛИ	<i>чорний</i>	12	<i>темний</i>	11
АЖ ОЧІ РОЗБІГАЮТЬСЯ	<i>веселковий</i>	3	<i>золотий</i>	12
ОЧІ НА МОКРОМУ МІСЦІ	<i>блакитний</i>	4	<i>прозорий</i>	2
ПОКЛАСТИ РУКУ НА СЕРЦЕ	<i>оранжевий</i>	15	<i>чорний, помаранчевий</i>	16
СМЕРТЬ ДИВИТЬСЯ В ОЧІ	<i>чорний</i>	13	<i>білий</i>	11

На відміну від фразеологічного значення, в асоціативному полі (не в значенні, оскільки частотність

невисока) відображені колористичні уявлення мовців про стимули-фразеологізми. Загальна кількість отриманих реакцій дозволяє робити проміжні висновки щодо місця кольору в наївному усвідомленні стійких сполук з соматизмами *серце* (червоне) й *око* (блакитне), адже показник, наприклад, 10% – це близько 500 реакцій, тому проігнорувати такий фрагмент матеріалу ми не мали права. Проте необхідні цілеспрямовані міждисциплінарні дослідження та спеціальна методика опрацювання матеріалу для переконливих висновків.

Отже, асоціативне значення досліджених стимулів-фразеологізмів з компонентами *серце* й *око* відрізняється від фразеологічного значення паремій, тобто молодше та старше покоління мовців по-різному відображають їх у картині світу. Стійкі сполуки з названими соматизмами не можуть адекватно вживатися молодшим поколінням мовців, оскільки невисока частотність ядерних компонентів, значна питома вага одиниць, які недостатньою мірою усвідомлені молодими українцями, свідчать про очевидну трансформацію наївної картини світу, збільшення дистанції в її розумінні між мовцями різного віку.

Список використаних джерел

1. Добровольский Д. О., Э. Пирайнен. Образный язык: межкультурные и типологические аспекты. – М.: ИРЯ РАН, 2005. – 419 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: ЛКИ, УРСС, Эдиториал, 2010. – 264 с.
3. Фрумкина Р. М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа. – М.: Наука, 1984. – 175 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: DirectMEDIA, 2014. – 570 с.